



การศึกษาวิเคราะห์การทำบุญในจารึกนครวัดสมัยหลังพระนคร

โดย

นางสาวนิษฐา อลังกรณ์

การค้นคว้าอิสระนี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาวิชาเคมีศึกษา

ภาควิชาภาษาตะวันออก

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

ปีการศึกษา 2551

ลิขสิทธิ์ของบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

การศึกษาวิเคราะห์การทำบุญในจารีกนครัวดสมัยหลังพระนคร

โดย

นางสาวชนิษฐา อลังกรณ์

การค้นคว้าอิสระนี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาวิชาเศรษฐศึกษา

ภาควิชาภาษาตะวันออก

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

ปีการศึกษา 2551

ลิขสิทธิ์ของบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

**AN ANALYTICAL STUDY OF MAKING MERIT IN INSCRIPTIONS MODERNES
D'ANGKOR (IMA)**

**By
Khnittha Alangkorn**

**An Independent Study Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree
MASTER OF ARTS
Department of Oriental Languages
Graduate School
SILPAKORN UNIVERSITY
2008**

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร อนุมัติให้การค้นคว้าอิสระเรื่อง “ การศึกษาวิเคราะห์การทำบุญในจารึกนครวัดสมัยหลังพระนคร ” เสนอโดย นางสาวชนิษฐา อลังกรณ์ เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาเคมีศึกษา

.....
(รองศาสตราจารย์ ดร.ศิริชัย ชินะตังกูร)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

วันที่..... เดือน พ.ศ.

อาจารย์ที่ปรึกษาการค้นคว้าอิสระ

อาจารย์ ดร.กัณวณ คัชชีมา

คณะกรรมการตรวจสอบการค้นคว้าอิสระ

..... ประธานกรรมการ

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สมบัติ มั่งมีสุขศิริ)

.....//

..... กรรมการ

(อาจารย์ ดร.กัณวณ คัชชีมา)

.....//

47106202 : สาขาวิชาเคมีศึกษา

คำสำคัญ : การทำบุญ /บุญกิริยาวัตถุ 10 /จาริกนครวัดสมัยหลังพระนคร

ชนิษฐา อลังกรณ์ : การศึกษาวิเคราะห์การทำบุญในจาริกนครวัดสมัยหลังพระนคร.
อาจารย์ที่ปรึกษาการค้นคว้าอิสระ : อ.ดร.กัณวดี คัชชีมา. 152 หน้า.

จาริกนครวัดสมัยหลังพระนคร (IMA) ที่นำมาใช้ศึกษาครั้งนี้มี 40 หลัก เป็นจาริกอยู่ที่เสาระเบียงปราสาทนครวัด ที่เรียกว่า ปากถนน และ พระพิน และมีจาริกหลักใหญ่ที่สุดอีกหนึ่งหลักอยู่ที่ระเบียงภาพสลักชั้นที่หนึ่ง กำหนดอายุสมัยตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 22 ถึง 23 ทุกหลักได้เล่าเรื่องการทำบุญในพุทธศาสนา และมีเรื่องราวทางประวัติศาสตร์แทรกอยู่บ้าง

เมื่อพิจารณารูปแบบการทำบุญในจาริกนครวัดสมัยพระนครตามหลักบุญกิริยาวัตถุ 10 ประการ พบว่า ผู้คนในช่วงสมัยหลังพระนครนั้นนิยมทำบุญด้วยการให้ทาน (ทานมัย) มากที่สุด สิ่งของบริจาคที่เป็นศาสนวัตถุมี 13 ชนิด สิ่งที่นิยมถวายเป็นทานมากที่สุด คือ พระพุทธรูป รองลงมาเป็นธง เพดาน และคัมภีร์ตามลำดับ สิ่งของบริจาคที่เป็นศาสนสถาน ได้แก่ ปราสาท พระเจดีย์ และพระวิหาร ซึ่งพบในจาริกนี้น้อยมาก และสิ่งของอื่น ๆ นอกจากนี้พบว่าการบริจาคเป็นเงินมากที่สุด รองลงมาเป็นผ้า และเครื่องนุ่งห่ม และอาหารตามลำดับ นอกจากนี้ยังพบว่าการให้ทานด้วยการบริจาคชีวิต มีทั้งการขายตัวเป็นค่าทองปิดองค์พระ, ยกลูกให้เป็นทานแล้วซื้อคืน, ให้ข้าทาสบวชเป็นพรภิกษุและให้บวชเพื่อพ้นจากหนี้, การปล่อยทาส

นอกจากนี้ การทำบุญอีก 2 รูปแบบ ได้แก่ การให้ส่วนบุญ (ปัตติทานมัย) และการอนุโมทนาส่วนบุญของผู้อื่น (ปัตตานุโมทนา) ก็เป็นที่นิยมทำกันมาก นอกจากนี้ได้พบการทำบุญด้วยการประพดีถ่อมตม (อปจายนมัย) ปฏิบัติโดยการสักการะบูชาพระพุทธรูปและการถวายบังคมต่อพระนครวัด การทำบุญด้วยการทำความเห็นให้ถูกต้องตรงตามเป็นจริง (ทิฐุชุกัมม) กระทำโดยการระลึกถึงบุญกุศลที่ได้ทำมา และความเห็นถึงอนิจจังความไม่เที่ยง การทำบุญด้วยการช่วยขวนขวายในกิจที่ชอบ (เวยยาวัจจมัย) ที่พบในจาริกนี้ปฏิบัติโดยการช่วยในงานพิธีต่าง ๆ และการพัฒนาทางจิตใจ คือ การทำบุญด้วยการภาวนา (ภาวนามัย) กระทำโดยการบวช ส่วนการทำบุญที่พบน้อยมากมี 3 รูปแบบ ได้แก่ การทำบุญด้วยการแสดงธรรม (ธัมมัสเทศนามัย), การทำบุญด้วยการฟังธรรม (ธัมมัสสวนมัย) และการรักษาศีล (ศีลมัย)

ภาควิชาภาษาตะวันออก

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

ปีการศึกษา 2551

ลายมือชื่อนักศึกษา.....

ลายมือชื่ออาจารย์ที่ปรึกษาการค้นคว้าอิสระ

47106202 : MAJOR : KHMER STUDIES

KEY WORD : INSCRIPTIONS MODERNES D'ANGKOR (IMA) / MERIT-MAKING / THE
MERITORIOUS ACTIONS WHICH THERE ARE 10

KHNITTHA ALANGKORN : AN ANALYTICAL STUDY OF MAKING MERIT IN
INSCRIPTIONS MODERNES D'ANGKOR (IMA). INDEPENDENT STUDY ADVISOR : KANGVOL
KHATSHIMA, Ph.D. 152 pp.

Inscriptions Modernes d' Angkor (IMA) is a book containing the contents of 40 inscriptions mostly inscribed on the inner gallery of Angkor Wat which is called in Khmer language as "Pakan" and "Phra Phan". All these archaeological evidences, dated between 16-17 centuries AD, show the ancient history of Cambodia including the merit-making in Buddhism.

This independent study has focused on the way of life and forms of merit-making practiced by Khmer people who lived in that period called by scholars as "Post-Angkorian period". For simply understanding, this work utilizes 10 meritorious actions called in Pali as "Bunkiriyawatthu" to consider how post-Angkorian people made merit in Buddhism.

When considered the form of making merit in Inscriptions Modernes d' Angkor by Bunkiriya watthu 10, it is evident that donation or "Dannamaya" is the most popular way to make merit. The Post Angkorians donated 13 different things such as foods, Buddha's image, flags, copied of Buddhist cannon in palm leaves, stupas, pagodas and merit-making hall or Vihara. It is very interesting that some of them sold themselves for the gold in order to gild the Buddha's images and some freed their slaves by ordaining them to become monks and novices in front of the honorable witnesses.

Besides, two meritorious acts, i.e. transference of merit (Pattidanamaya) and Rejoicing in other's merit (Pattanumodanamaya) were also widely performed. Furthermore, the reverence (Apacayanamaya) was practiced by paying respect to Buddha's image and Angkor Wat. The correcting one's view in accordance with Buddha's teaching (Ditthujukamma) was performed by re-thinking one's merit done and the impermanence of all things. The Service in helping others (Veyyavaccamaya) was also found in these inscriptions in the form of ardously helping others in rituals and mental development (Bhavanamaya) in the form of ordination. Whereas, the meritorious acts hardly found were as follows: (1) preaching Buddha's teachings (Dhammadesanamaya), (2) listening his sermons (Dhammassavanamaya) and (3) Moral conduct (Silamaya).

Department of Oriental Languages Graduate School, Silpakorn University Academic Year 2008

Student's signature

An Independent Study Advisor's signature

กิตติกรรมประกาศ

งานค้นคว้าอิสระที่ทำการศึกษานี้สำเร็จได้เพราะความรู้ที่ได้รับจากอาจารย์ใน
ภาควิชาภาษาตะวันออก ผู้ช่วยศาสตราจารย์ พเยาว์ เจริญฉาย ที่ให้ความรู้ทางภาษาศาสตร์
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ มยุรี วีระประเสริฐ ที่ให้ความรู้ด้านประวัติศาสตร์และศิลปะเขมร อาจารย์อัญ
ชนา จิตสุทธิญาณ , ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.อรรณพ บุญยฤทธิ์, อาจารย์จตุพร โคตรกนก,
อาจารย์ ดร.กังวล คัชชีมา และอาจารย์อุเทน วงศ์สถิตย์ ที่ให้ความรู้ด้านวัฒนธรรมและภาษา
เขมร ขอขอบพระคุณอาจารย์ทุกท่านเป็นอย่างสูง จากความไม่รู้นำไปสู่ความรู้อีกแขนงหนึ่งที่ทำให้
รู้จักประเทศเพื่อนบ้านของเรามากขึ้น และขอขอบคุณศาสตราจารย์เกียรติคุณ ดร.อุไรศรี
วรสระวิน ผู้ถอดความและแปลเนื้อความจารึกนครวัดสมัยหลังพระนครเป็นภาษาไทยที่ทำให้ผู้วิจัย
สามารถนำมาศึกษาต่อยอดเพิ่มเติมได้ ผลงานการศึกษาของอาจารย์มีประโยชน์ต่อคนรุ่นหลังเป็น
อย่างมาก และ ขอขอบคุณผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สมบัติ มั่งมีสุขศิริ ที่ให้ความรู้เพิ่มเติมและ
ตรวจแก้ไขงานค้นคว้าอิสระนี้ให้ถูกต้องครบถ้วน

ขอขอบคุณพ่อและแม่ที่สนับสนุนให้ลูกได้เรียนจนถึงระดับปริญญาโท สร้างรากฐาน
ที่ดีให้กับชีวิตที่จะต้องก้าวต่อไป พ่อและแม่ให้ความสำคัญกับการเรียนของลูกมาตลอด เมื่อลูก
สำเร็จการศึกษาจึงรับรู้ได้ถึงความรักความภาคภูมิใจของพ่อและแม่

และขอบคุณเพื่อนร่วมชั้นเรียน คุณสัจภูมิ ละออ , พระมหาเกษม ดวงอินทร์ , คุณจง
ยอนชาง และคุณนนทิยา จันทรเนตร์ ที่ช่วยเหลือกันเรื่องการเรียน และมีประสบการณ์ที่ดีร่วมกัน
มาตลอด

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย.....	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	จ
กิตติกรรมประกาศ	ฉ
บทที่	
1 บทนำ.....	1
ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา.....	1
ความมุ่งหมายและวัตถุประสงค์ของการศึกษา.....	5
ขอบเขตการศึกษา	5
คำจำกัดความที่ใช้ในการศึกษา	5
ขั้นตอนของการศึกษา	6
ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	6
วรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง	7
2 เนื้อหาจริกนศรวิดสมัยหลังพระนคร	14
3 รูปแบบการทำบุญในจาริกนศรวิดสมัยหลังพระนครพิจารณาด้วย	
หลักบุญกิริยาวัตถุ 10 ประการ.....	39
บุญกิริยาวัตถุข้อที่ 1 ทานมัย บุญเกิดจากการให้	42
การให้ทานด้วยการบริจาคสิ่งของ	44
ศาสนวัตถุ	44
ศาสนสถาน.....	68
สิ่งของอื่น ๆ.....	70
การให้ทานด้วยการบริจาคสิ่งมีชีวิต.....	83
ขายตัวเป็นค่าทองปัดทองคำพระ.....	83
ยกลูกให้เป็นทานแล้วซื้อคืน	84
ให้ข้าทาสบวชเป็นพรณนาศรม, ให้บวชเพื่อพ้นจากหนี้	84
ปล่อยทาส.....	86
บุญกิริยาวัตถุข้อที่ 2 ปัตติทานมัย บุญเกิดจากการให้ส่วนบุญ	90
การอุทิศส่วนบุญให้โดยไม่ระบุชื่อ	91
การอุทิศส่วนบุญให้โดยระบุชื่อ.....	94

บุญกิริยาวัตถุข้อที่ 3 ปัตตานโมทนามัย บุญเกิดจากการอนุโมทนาส่วนบุญ ของผู้อื่น	98
การอนุโมทนาส่วนบุญของผู้อื่น.....	99
การมาเป็นพยานในการทำบุญ.....	101
บุญกิริยาวัตถุข้อที่ 4 สีสัมมัย บุญเกิดจากการรักษาศีล.....	108
การรักษาศีล.....	109
เบญจศีล หรือ ศีล 5.....	109
อัฐศีล หรือ ศีล 8.....	110
บุญกิริยาวัตถุข้อที่ 5 อปายนัมมัย บุญเกิดจากการประพฤติก่อมนตต่อผู้อื่น..	111
การประพฤติก่อมนต.....	111
บุญกิริยาวัตถุข้อที่ 6 เวทยาวัจจัมมัย บุญเกิดจากการช่วยขวนขวายในกิจที่ชอบ	114
บรรจุพระธาตุ, ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุ.....	114
อาราธนาพระสงฆ์มาฉลองพระพุทธรูป.....	115
ทำพิธีมูรธาภิเศก.....	115
บวชลูก, บวชพระ, บวชสามเณร, ฉลองผนวช, สมโภชบวชพระ.....	116
ปฏิสังขรณ์ปราสาทนครวัด.....	118
ซ่อมพระพุทธรูป.....	118
ถวายเป็นอุบาสก-อุบาสิกา อุปัฏฐาก.....	119
ทำสังคายนา.....	120
สร้างตรีศูลคางควาย.....	121
บุญกิริยาวัตถุข้อที่ 7 ภาวนามัย บุญเกิดจากการเจริญภาวนา.....	121
บุญกิริยาวัตถุข้อที่ 8 ธัมมัสสวนัมมัย บุญเกิดจากการฟังธรรม.....	123
สดับพระอภิธรรม มหาชาติ.....	123
บุญกิริยาวัตถุข้อที่ 9 ธัมมเทศนามัย บุญเกิดจากการแสดงธรรม.....	124
บุญกิริยาวัตถุข้อที่ 10 ทิฏฐุทัมมมัย บุญเกิดจากการทำความเห็นให้ถูกต้อง ตรงตามความเป็นจริง.....	126

บทที่	หน้า
การระลึกถึงกิจกุศลบุญที่ทำได้ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน.....	127
เห็นถึงอนิจจังความไม่เที่ยง.....	128
4 สรุปและข้อเสนอนะ.....	131
บรรณานุกรม.....	135
ภาคผนวก.....	140
ประวัติผู้วิจัย.....	152

บทที่ 1

บทนำ

การศึกษาวิเคราะห์การทำบุญในจารึกนครวัดสมัยหลังพระนคร

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

จารึกนครวัดสมัยหลังพระนคร (Inscriptions modernes d'Angkor - IMA) ระบุศักราช ตั้งแต่มหาศักราช 1488 (พ.ศ.2109) ไปจนถึงมหาศักราช 1669 (พ.ศ.2290) จารึกไว้ที่เสากระเบียง ปราสาทนครวัด ที่เรียกว่า ปากาณ และ พระพัน¹ และมีจารึกหลักใหญ่ที่สุดอีกหนึ่งหลักอยู่ที่ กระเบียงภาพสลักชั้นที่หนึ่ง ด้านตะวันออก รวมทั้งหมด 40 หลัก แม้จะชื่อว่า จารึกนครวัดแต่จารึกเหล่านี้ไม่ได้จารึกไว้พร้อมกับการสร้างปราสาทนครวัด แต่จารึกขึ้นภายหลังจากย้ายเมืองหลวงจากเมืองพระนครลงมาทางใต้แล้ว

แม้จะมีการย้ายเมืองหลวงเนื่องจากการรุกรานของสยาม แต่ปราสาทนครวัดยังคงเป็น ศาสนสถานสำคัญที่กษัตริย์ ขุนนาง ข้าราชการ เดินทางไปเพื่อทำบุญและประกอบพิธีกรรมทาง ศาสนา ในคราวเดียวกันนั้นยังได้จารึกข้อความเพื่อบอกถึง ผู้ทำบุญ ผู้มาร่วมทำบุญ รายละเอียด ของการทำบุญที่มีทั้งการบริจาคสิ่งของต่าง ๆ สร้างพระพุทธรูป สร้างศาลา สร้างวัตถุต่าง ๆ บวชลูก ปลดปล่อยทาส รวมทั้งพรรณนาถึงบุญกุศลทั้งหลายที่ทำไว้ นั่นคือ วัตถุประสงค์ของการ จารจารึกในสมัยนี้เพื่อบันทึกสัตยปรณิธาน หรือ สัจจาธิษฐาน หรือ สัตยาธิษฐาน² (การ ประกาศความตั้งใจในเวลาทำบุญทำกุศล) ไม่มีจารึกหลักใดที่สร้างขึ้นเพื่อบันทึกเหตุการณ์ทาง ประวัติศาสตร์โดยตรง ดังนั้นภาพสะท้อนที่ชัดเจนจากจารึกนครวัดสมัยหลังพระนคร คือ ประเพณี การทำบุญ ความเชื่อและความศรัทธาที่คนเขมรในสมัยนั้นมีต่อพระพุทธศาสนา แต่ความเชื่อใน พุทธศาสนาที่พบในจารึกนครวัดสมัยหลังพระนครนี้เป็นเพียงความคิดและโลกทัศน์หนึ่งของผู้คน ในสังคมชั้นสูง ได้แก่ กษัตริย์ ขุนนาง และเครือญาติ ที่สามารถเดินทางไปทำบุญยังนครวัด และมี อำนาจพอที่จะสั่งให้มีการจารจารึกขึ้นได้เท่านั้น

¹ปากาณ คือ ชื่อกระเบียงชั้นที่ 3 ของปราสาทนครวัด มีจารึกสมัยหลังนครวัดอยู่ตาม เสาต่าง ๆ พระพัน คือ ชื่อกระเบียงชั้นที่ 2 ของปราสาทนครวัด เนื่องจากที่นั่นเคยเป็นที่ ประดิษฐานพระพุทธรูปจำนวนมากนับพันองค์

²อุไรศรี วรตะริน, จารึกนครวัดสมัยหลังพระนคร ค.ศ.1566 - ค.ศ. 1747 (กรุงเทพฯ : จงเจริญการพิมพ์, 2542), 183.

กังวล คัชฌิมา³ ได้ทำการศึกษาไว้ในบทความเรื่อง “ความเชื่อและการทำบุญในพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในจารึกเขมรสมัยกลาง (IMA)” แบ่งเป็น 2 ส่วน ในส่วนของความเชื่อพบว่า

1. **ความเชื่อเรื่องบาปบุญ** เป็นความเชื่อที่ปรากฏในจารึกนครวัดสมัยหลังพระนคร (IMA) ทุกหลัก เชื่อว่าการทำบุญให้ทานด้วยจิตใจที่ศรัทธาแล้วจะได้บุญมาก คนที่ขัดขวางการทำบุญถือว่าเป็น “คนบาป” ต้องตกนรกหมกไหม้และพระพุทธเจ้าไม่ทรงโปรดคนเหล่านั้น

2. **ความเชื่อในเรื่องชาติตกและคัมภีร์ทางศาสนา** ในจารึกนครวัดสมัยหลังพระนคร บางหลักพบเรื่องทศชาติชาติตก คือ การบำเพ็ญบารมีใน 10 ชาติ ก่อนที่จะมาเป็นพระพุทธเจ้า ตัวอย่างเช่นในจารึกหลักที่ 38 กล่าวว่า “ขอให้ปัญญาชาตุดุจพระโพธิสัตว์เกิดเป็นมโหสถ”

3. **ความเชื่อเรื่องการเกิดใหม่และนรกสวรรค์** เป็นความเชื่อที่พบในจารึกนครวัดสมัยหลังพระนครทุกหลัก เมื่อทำบุญมักจะมีอริยฐานอุทิศส่วนบุญกุศลให้แก่ญาติพี่น้องที่ตกอยู่ในนรกให้รอดพ้นจากนรก หรือ ถ้าเกิดในชาติหน้าก็ขอให้เป็นคนดีเพียบพร้อมด้วยรูปสมบัติและทรัพย์สมบัติ

4. **ความเชื่อเรื่องพระศรีอริยเมตไตรยหรือพระศรีอาริย์** เชื่อกันว่า พระโพธิสัตว์ศรีอาริยเมตไตรยจะเป็นพระพุทธเจ้าองค์สุดท้ายของกัปปัจจุบัน คือ ภัทรกัปป์ จึงต้องทำบุญ ทำความดี เพื่อจะได้ไปเกิดและบรรลุนิพพานในยุคสมัยพระศรีอาริย์

ในส่วนของการทำบุญ พบ**ลักษณะการทำบุญ**ในหลายลักษณะ เช่น การสร้างถาวรวัตถุ การปล่อยทาส การปลุกต้นไม้ ฯลฯ **สิ่งของที่ใช้ถวายเป็นทาน** มีหลากหลาย เช่น เงิน ทอง หมาก พลู ส้ม ข้าว ฯลฯ **การตั้งสัตยพรณิธาน หรือ การอธิษฐาน** ซึ่งมีคำอธิษฐานในทางโลก คือ ปราบปรามความถึงพร้อมด้วยรูปสมบัติ ทรัพย์สมบัติต่าง ๆ คำอธิษฐานในทางธรรม คือ ปราบปรามจะได้ไปนิพพาน **การสาปแช่ง** เป็นการเตือนคนทั้งหลายไม่ให้ขัดขวางการทำบุญ โดยเฉพาะการทำบุญโดยการปลดปล่อยทาส ถ้ามีผู้นำคนที่ได้รับการปลดปล่อยแล้วกลับมาเป็นทาสอีก จะสาปแช่งขอให้ตกไปในจตุรกายภูมิ ขอให้สายฟ้าฟาดคนผู้นั้น ขอให้พระพุทธเจ้าอย่าได้โปรด ฯลฯ

³พระมหากังวล คัชฌิมา, “ความเชื่อและการทำบุญในพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในจารึกเขมรสมัยกลาง (IMA).” ใน ภาษา-จารึก ฉบับ 6 : คุรุบูชา คุรุรำลึก, ภาควิชาภาษาตะวันออกและชมรมรวมใจจารึก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร บรรณาธิการ (กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2532) : 269-278.

จากบทความทำให้เห็นสาระสำคัญใน 3 ส่วน ส่วนแรก คือ **ความเชื่อที่พบในจารึกนครวัดสมัยหลังพระนคร** ทำให้เห็นถึงคติทางพุทธศาสนาที่พยายามแสวงหาความหลุดพ้นจากโลกนี้ หลุดพ้นจากความทุกข์ โลกที่ขึ้นอยู่กับกฎแห่งกรรม และการเวียนว่ายตายเกิดหรือสังสารวัฏ⁴ เรื่องสังสารวัฏ เชื่อว่าเมื่อตายแล้วต้องไปเกิดใหม่ ชาวพุทธจึงมีจุดหมายสูงสุด คือ ได้เข้าถึงนิพพาน โดยไม่ต้องเวียนว่ายตายเกิดอีก แต่คงเป็นเรื่องยากสำหรับมนุษย์ธรรมดาที่ยังคงมีกิเลสอยู่ ชาวพุทธส่วนใหญ่จึงมีเพียงความต้องการพ้นจากความทุกข์ในโลกนี้และมีความหวังที่จะมีชีวิตที่ดีในโลกหน้า โลกที่จะได้ไปเกิดใหม่อีกครั้ง เรื่องกฎแห่งกรรมเชื่อว่า การกระทำใด ๆ ก็ตามย่อมมีผลในเรื่อง บุญ-บาป บุคคลทุกคนเป็นผลผลิตแห่งการกระทำบุญและบาป เมื่อต้องการจะมีชีวิตที่ดีมีความสุขจึงต้องทำบุญทำความดี ส่วนคนทำบาปต้องตกนรก ตกไปสู่โลกแห่งความทุกข์ทรมาน ส่วนที่ 2 คือ **เรื่องการทำบุญ** จากความเชื่อส่งผลให้เกิดการกระทำ ในจารึกนครวัดสมัยหลังพระนครทุกหลักบอกถึงการทำบุญในหลายลักษณะอันเป็นการกระทำดีตามคติความเชื่อในพุทธศาสนา เมื่อทำบุญแล้วจึงนำไปสู่ ส่วนที่ 3 คือ **การขอด้วยการตั้งสัตยอธิษฐาน** ให้ผลบุญนั้นส่งผลดีตามที่ตนปรารถนาในชาติหน้าเพราะมีความเชื่อในสังสารวัฏหรือการเกิดใหม่ที่เชื่อว่าชีวิตของคน ฐานะของคนในชาตินี้ย่อมสะท้อนให้เห็นถึงผลบุญที่ทำมาในชาติก่อน ถ้าเคยทำบุญในชาติก่อนมามาก สถานะในชาตินี้จะดี และถึงที่สุดแล้ว ผู้มีผลบุญมากที่สุดก็จะพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิด คือ เข้าถึงพระนิพพาน ในทางตรงข้ามได้ห้ามไม่ให้ผู้ใดมาขัดขวางการทำบุญด้วยการสาปแช่งให้ตกนรก

การศึกษารั้วนี้ ผู้วิจัยเห็นความสำคัญเรื่อง **การทำบุญ** ที่สามารถนำมาศึกษาวิเคราะห์เพิ่มเติมได้ เนื่องจากการทำบุญเป็นวัตถุประสงค์หลักของผู้คนที่เดินทางไปนครวัดในสมัยนั้น การศึกษาวิเคราะห์เรื่องการทำบุญจะทำให้ทราบถึงรูปแบบการทำบุญ ความคิดและความเชื่อของคนเขมรในสมัยนั้น รวมทั้งได้ทราบถึงหลักปฏิบัติที่สำคัญของชาวพุทธที่ได้รับการสืบทอดกันมาตั้งแต่อดีต ในช่วงเวลาเกือบ 200 ปี ตามศักราชที่ระบุในจารึกได้ ทั้งนี้การทำบุญในรูปแบบที่แตกต่างกันย่อมสะท้อนความรู้ ความคิดและความเชื่ออันเป็นสาเหตุแห่งการทำบุญนั้น ๆ ที่สามารถค้นหาและอธิบายได้ตามหลักคำสอนทางพุทธศาสนา

⁴ปราณี วงษ์เทศ, สังคมและวัฒนธรรมในอุษาคเนย์ (กรุงเทพฯ : เรือนแก้วการพิมพ์, 2543), 52-53.

หลักคำสอนด้านการทำบุญที่สำคัญคือ บุญกิริยาวัตถุ **การทำบุญ** ซึ่งปรากฏในพระไตรปิฎกมีใน ขุททกนิกาย อิติวุตตกะ ติกนิบาต⁵ ซึ่งสอดคล้องกับการอธิบาย **บุญกิริยาวัตถุ** ในภาษาเขมร คำว่า **บุญกิริยาวัตถุ** ตามพจนานุกรม ฉบับพุทธศาสนบัณฑิตย⁶ มีความหมายว่า **การทำบุญ** เช่นกัน บุญกิริยาวัตถุ มี 10 ประการ ได้แก่

- 1.ทานมัย (ธานมัย) บุญสำเร็จด้วยการบริจาค
- 2.ศีลมัย (สัณณมัย) บุญสำเร็จด้วยการรักษาศีล
- 3.ภาวนามัย (ภาวนาธมมัย) บุญสำเร็จด้วยการเจริญภาวนา
- 4.อปายนมัย (มคชาธมมัย) บุญสำเร็จด้วยการประพาสถ่อมตนต่อผู้ใหญ่
- 5.เวยาวัจจมัย (เวยาวัจจธมมัย) บุญสำเร็จด้วยการช่วยขวนขวายในกิจที่ชอบ
- 6.ปัตติทานมัย (ปัตติธานมัย) บุญสำเร็จด้วยการให้ส่วนบุญ
- 7.ปัตตนาโมทนามัย (ปัตตนาโมทนาธมมัย) บุญสำเร็จด้วยการอนุโมทนาส่วนบุญของผู้
- 8.ธัมมัสสวนมัย (ธัมมัสสวนธมมัย) บุญสำเร็จด้วยการฟังธรรม
- 9.ธัมมเทศนามัย (ธัมมเทศนาธมมัย) บุญสำเร็จด้วยการแสดงธรรม
- 10.ทิฏฐชุกัมม (ทิฏฐชุกัมมธมมัย) การทำความเห็นให้ถูกต้องตรงตามความเป็นจริง

ผู้วิจัยใช้หลักบุญกิริยาวัตถุทั้ง 10 ประการ เป็นเกณฑ์ในการวิเคราะห์ข้อความที่แสดงเนื้อหาการทำบุญ แล้วนำมาพิจารณาถึงรูปแบบและรายละเอียดต่าง ๆ ของการทำบุญที่พบในจารึกนครวัดสมัยหลังพระนคร

ในส่วนของจารึกนครวัดสมัยหลังพระนครนั้นได้มีผู้ศึกษา รวบรวม และปริวรรต⁷ ไว้แล้วหลายท่าน ได้แก่ มหาพิทุร กระเสม ได้ปริวรรตจารึกเป็นอักษรเขมร ภายใต้การอำนวยการของศาสตราจารย์ยอร์ช เซเดส์ พิมพ์ที่พุทธศาสนบัณฑิตย พนมเปญ ในปี ค.ศ.1940 Saveros Lewitz

⁵มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรวิทยาดล, พระสูตรและอรรถกถา ขุททกนิกาย อิติวุตตกะ เล่มที่ 1 ภาคที่ 4 (กรุงเทพฯ : เฉลิมชาตการพิมพ์, 2526), 387-391.

⁶พุทธศาสนบัณฑิตย, วิชาพุทธศาสน์ ภาคที่ ๑, ๒ (กรุงเทพฯ : พุทธศาสนบัณฑิตย, 2512), 574-575.

⁷การปริวรรต (transliteration) คือ การถ่ายถอดอักษรโบราณ เป็นอักษรสมัยปัจจุบันที่คนสมัยปัจจุบันอ่านออก อาจปริวรรตเป็นอักษรโรมัน อักษรเขมรปัจจุบัน อักษรไทย หรืออักษรอื่น ๆ ก็ได้

ปวิวรรตจารึกเป็นอักษรโรมัน ตีพิมพ์ใน Bulletin de l'Ecole Française d'Extrême Orient ค.ศ. 1970-1975 และอุไรศรี วรเศวริน ปวิวรรตจารึกเป็นอักษรโรมันและแปลเป็นภาษาไทย พิมพ์ในปี พ.ศ.2542 ผู้วิจัยเลือกจารึกนครวัดสมัยหลังพระนครที่ปวิวรรตและแปลโดย อุไรศรี วรเศวริน⁸ เป็นหลักในการศึกษาเพราะมีเนื้อหาภาษาไทยที่สะดวกต่อความเข้าใจ อีกทั้งมีพจนานุกรมศัพท์จากจารึก⁹ที่สามารถค้นคว้าเพิ่มเติมได้

ความมุ่งหมายและวัตถุประสงค์ของการศึกษา

เพื่อศึกษารูปแบบการทำบุญที่พบในจารึกนครวัดสมัยหลังพระนครโดยวิเคราะห์ออกเป็นประเภทตามหลักบุญกิริยาวัตถุ 10 ประการ

ขอบเขตการศึกษา

- 1.ศึกษารูปแบบและประเภทของการทำบุญที่ปรากฏในหนังสือ“จารึกนครวัดสมัยหลังพระนคร ค.ศ.1566-ค.ศ.1747” จำนวน 40 หลัก ที่ปวิวรรตเป็นอักษรโรมันและแปลเป็นภาษาไทย โดย อุไรศรี วรเศวริน
- 2.ศึกษาการทำบุญตามหลักบุญกิริยาวัตถุ 10 ประการ

คำจำกัดความที่ใช้ในการศึกษา

จารึกนครวัดสมัยหลังพระนคร คือ จารึกที่จารไว้ที่เสาชของระเบียงชั้นที่ 3 ของปราสาทนครวัดที่เรียกว่า ปากาณ เสาชของระเบียงชั้นที่ 2 ของปราสาทนครวัดที่เรียกว่า พระพัน และจารึกหลักใหญ่ที่สุดอีกหนึ่งหลักอยู่ที่ระเบียงภาพสลักชั้นที่หนึ่ง ด้านตะวันออก รวมทั้งหมด 40 หลัก ระบุศักราชตั้งแต่ ม.ศ.1488 (พ.ศ.2109)ไปจนถึง ม.ศ.1669 (พ.ศ.2290) จารึกเหล่านี้ได้รับการปวิวรรตเป็นอักษรโรมันและแปลเป็นภาษาไทย โดยอุไรศรี วรเศวริน จารึกนครวัดสมัยหลังพระนครใช้อักษรย่อเป็น IMA ย่อมาจาก Inscriptions Modernes d'Angkor

เขมรสมัยหลังพระนคร คือ ช่วงเวลาที่เกิดความเสื่อมของเมืองพระนคร จนกระทั่งได้ย้ายเมืองหลวงมาสู่กรุงพนมเปญ สมัยหลังพระนครนี้เรียกอีกอย่างว่า สมัยกลาง เป็นช่วงเวลา

⁸อุไรศรี วรเศวริน, จารึกนครวัดสมัยหลังพระนคร ค.ศ.1566 - ค.ศ. 1747 (กรุงเทพฯ : จงเจริญการพิมพ์, 2542).

⁹อุไรศรี วรเศวริน, พจนานุกรมศัพท์จารึกนครวัดสมัยหลังพระนคร (กรุงเทพฯ : จงเจริญการพิมพ์, 2542).

จะผ่านไปสู่ช่วงสมัยใหม่ของประเทศกัมพูชา สมัยหลังพระนครหรือสมัยกลาง มีช่วงเวลาระหว่างคริสต์ศตวรรษที่ 15-19 หรือ พุทธศตวรรษที่ 20-24

อักษรย่อพระไตรปิฎก

พระไตรปิฎกที่นำมาใช้อ้างอิงในการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้เป็นพระไตรปิฎกฉบับภาษาไทยที่จัดทำโดยมหาภูมิวิยาลัย ซึ่งมีเนื้อหาพระไตรปิฎกและอรรถกถาแทรกรวมเป็นเล่มเดียวกัน อักษรย่อบอกชื่อคัมภีร์นี้ใช้ตามพจนานุกรมศัพท์พระไตรปิฎก บาลี-โรมัน-ไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน¹⁰

อักษรย่อ	ย่อมาจาก
วิ.มหา.	วินัยปิฎก มหาวิภังค์
วิ.ม.	วินัยปิฎก มหาวรรค
อญ.ปญจก.	อังคุตตรนิกาย ปัญจกนิบาต
ขุ.อิติ.	ขุททกนิกาย อิติวุตตกะ
ขุ.วิ.	ขุททกนิกาย วิมานวัตถุ
ขุ.เปต.	ขุททกนิกาย เปตวัตถุ
ขุ.ชา.	ขุททกนิกาย ชาดก
ขุ.อป.	ขุททกนิกาย อปทาน
ขุ.อป.อ.	ขุททกนิกาย อปทาน อรรถกถา

การใช้หมายเลข

ในเชิงอรรถที่อ้างอิงถึงเนื้อหาในพระไตรปิฎกจะบอกที่มาไว้เป็นตัวย่อ ตามด้วย เล่ม (ภาค) / ข้อ / หน้า ตัวอย่างเช่น ขุ.ชา.4(3)/1068/492 คือ ขุททกนิกาย ชาดก เล่มที่ 4 ภาคที่ 3 ข้อ 1068 หน้า 492

ขั้นตอนของการศึกษา

ในการศึกษาได้กำหนดขั้นตอนต่าง ๆ ดังนี้

- 6.1 เก็บรวบรวมข้อมูลจากเอกสารที่มีเนื้อหาเกี่ยวข้อง
- 6.2 ศึกษาเนื้อหาในจารึกนครวัดสมัยหลังพระนคร รวบรวมรูปแบบการทำบุญที่พบ
- 6.3 วิเคราะห์ข้อมูลโดยแยกประเภทการทำบุญตามหลักบุญกิริยาวัตถุ 10 ประการ

¹⁰ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมศัพท์พระไตรปิฎก บาลี-โรมัน-ไทย เล่ม 1 อักษร อ (กรุงเทพฯ : ราชบัณฑิตยสถาน, 2545).

6.4 เรียบเรียงผลการวิจัย

6.5 สรุปผลการวิจัย

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

ทำให้ทราบถึงรูปแบบการทำนุญตามหลักบุญกิริยาวัตถุ 10 ประการของคนเขมรในสมัยหลังพระนครหรือสมัยกลางที่พบจากจารึกนครวัดสมัยหลังพระนคร

วรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง

พุทธศาสนาในกัมพูชา

บันทึกว่าด้วยขนบธรรมเนียมประเพณีของเงินละ ของโจวต้ากวาน บันทึกระหว่าง พ.ศ.1838-1839 เมื่อครั้งเดินทางกับราชทูตไปประเทศกัมพูชา ได้รับการแปลเป็นภาษาไทย โดย เฉลิม ынบุญเกิด.¹¹ บันทึกของโจวต้ากวานนับว่าเป็นหลักฐานชิ้นสำคัญที่แสดงให้เห็นถึงสภาพสังคมของกัมพูชาในช่วงพุทธศตวรรษที่ 19 ได้เป็นอย่างดี

โจวต้ากวาน ได้เขียนถึง พระภิกษุ ที่เขาเรียกว่า จู้กู่ (เจ้ากู) พระพุทธรูป วัดวาอาราม และกิจของสงฆ์ที่ท่องบ่นพระสูตรจากคัมภีร์ไบเบิล เด็ก ๆ ต้องบวชเพื่อเรียนหนังสือกับพระภิกษุ โจวต้ากวานยังกล่าวว่า “ทุกครอบครัวนับถือพระพุทธศาสนา” ซึ่งเป็นเครื่องยืนยันว่าในสมัยนั้นมีการนับถือพุทธศาสนาอย่างแพร่หลาย

เรื่องราวเหล่านี้เกิดขึ้นในพุทธศตวรรษที่ 19 นับว่าเป็นระยะเวลารอยต่อระหว่างช่วงปลายสมัยพระนครกับต้นสมัยกลาง ที่ผู้คนได้เปลี่ยนจากการนับถือศาสนาพราหมณ์มาเป็นพุทธศาสนา และเป็นศาสนาที่ได้ออมรับนับถือสืบต่อมาในสมัยกลางจนถึงปัจจุบัน

Lawrence Palmer Briggs ศึกษา *The Ancient Khmer Empire*¹² บอกถึงเส้นทางที่ศาสนาพุทธเข้ามาสู่ประเทศกัมพูชา คือ จากศรีลังกาเข้ามาในพม่าในช่วงท้ายของศตวรรษที่ 12 บางทีอาจมาถึงแถบลุ่มแม่น้ำ (ลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา คือ ประเทศไทยในปัจจุบัน) ในช่วงกลางศตวรรษที่ 13 และนำเข้ามาสู่กัมพูชาโดยมอญละโว้ และโดยคนไททางเหนือ ที่อาจเป็นเชลยแรงงาน พ่อค้า พระสงฆ์ ในช่วงท้ายของศตวรรษที่ 13 และสาเหตุหนึ่งที่ทำให้เมืองพระนครล่ม

¹¹ เฉลิม ынบุญเกิด, บันทึกว่าด้วยขนบธรรมเนียมประเพณีของเงินละ (พระนคร : โรงพิมพ์ชวนพิมพ์, 2510), 9-12.

¹² Lawrence Palmer Briggs, *The Ancient Khmer Empire*, reprinted ed. (Philadelphia : The American Philosophical, 1955), 253-254.

สลาย คือ การเปลี่ยนมานับถือพุทธศาสนา ศาสนานี้ได้รับการยอมรับจากผู้คนส่วนใหญ่ของประเทศที่เป็นสามัญชน ทุกคนสามารถปฏิบัติตามแนวทางของศาสนาพุทธได้ด้วยตัวเอง ไม่จำเป็นต้องทำพิธีกรรมผ่านพราหมณ์ ซึ่งเป็นผู้ส่งเสริมอำนาจให้กับกษัตริย์และชนชั้นสูงอีกต่อไป ดังนั้นอำนาจของชนชั้นสูงถูกบั่นทอนลง ชนชั้นสูงจำเป็นต้องนับถือพุทธศาสนาตามผู้คนส่วนใหญ่ เพื่อให้คงอำนาจของตนเองไว้ พุทธศาสนาอาจเป็นปัจจัยหนึ่งของการล่มสลายของเมืองพระนคร แต่คงไม่ใช่ปัจจัยเดียว อาจมีปัจจัยอื่น ๆ มาประกอบกัน

จำนงค์ ทองประเสริฐ ศึกษา ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในเอเชียอาคเนย์¹³

ในส่วนของพุทธศาสนาในประเทศกัมพูชา ได้พบการนับถือพุทธศาสนา มาตั้งแต่อาณาจักรฟูนัน เรื่องอำนาจ จนถึงสมัยเมืองพระนคร ที่มีการนับถือพุทธศาสนานิกายมหายาน ควบคู่มา กับศาสนาพราหมณ์ พุทธศาสนามหายานกลับมามีบทบาทอย่างมากเมื่อพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงศรัทธา นับถือ พบหลักฐานที่แสดงให้เห็นการนับถือพุทธศาสนานิกายเถรวาท คือ จารึกที่จารด้วยภาษาบาลี ซึ่งเป็นภาษาของพุทธศาสนานิกายนี้ มีอายุราว พ.ศ.1852 ได้กล่าวถึง พระเจ้าอินทรวรมันที่ 3 ได้ทรงพระราชสมภพเมื่อปี พ.ศ.1851 สันนิษฐานว่า พระองค์อาจออกผนวช สำหรับศักราชที่จำนงค์ ทองประเสริฐอ้างถึงนั้นผิดพลาด เพราะใน ประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์ถึง พ.ศ.2000 ของ ศาสตราจารย์ หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล กล่าวว่าพระเจ้าศรีนทรวรมัน (พระเจ้าอินทรวรมันที่ 3) ได้สร้างจารึกภาษาบาลีหลักแรกขึ้นได้กล่าวถึงการสร้างวิหารและพระพุทธรูปใน พ.ศ.1852 หลังจากที่พระเจ้าศรีนทรวรมัน (พระเจ้าอินทรวรมันที่ 3) สละราชสมบัติให้พระยุพราชได้ 2 ปี คือ ใน พ.ศ.1850¹⁴ ตามพงศาวดารลาว ได้กล่าวว่า พระเจ้าฟ้ารุ่ง (ครองราชย์เมื่อ พ.ศ.1893) ได้ยอมรับนับถือศาสนาพุทธนิกายหินยาน หรือเถรวาท จากกัมพูชา แสดงให้เห็นว่ากัมพูชานับถือพุทธศาสนาเถรวาท มาตั้งแต่ต้นพุทธศตวรรษที่ 19 แล้ว แต่อิทธิพลศาสนาพราหมณ์ที่เคยฝังรากลึกในกัมพูชายังไม่หมดสิ้นไป ได้ปรากฏอยู่ในพระราชพิธีต่าง ๆ ในราชสำนักกัมพูชาจนถึงปัจจุบัน

พุทธศาสนาในกัมพูชาปัจจุบันคล้ายคลึงกับพุทธศาสนาในไทยแทบทุกอย่าง ในกัมพูชามีวัดวาอารามมากมาย ภิกษุสามเณรได้รับการเคารพนับถือมาก ทุกวัดมีวิหารและศาลาการเปรียญ ภายในมีพระพุทธรูปประดิษฐานอยู่ ฝาผนังมักมีภาพวาดเกี่ยวกับชาดก หรือพุทธประวัติ แต่ละวัดมีเจ้าอาวาสรูปหนึ่งเป็นผู้ปกครอง เหนือเจ้าอาวาสขึ้นไปเป็นเจ้าคณะตำบล เจ้า

¹³จำนงค์ ทองประเสริฐ, ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในเอเชียอาคเนย์ (กรุงเทพฯ : องค์การคำของคุรุสภา, 2534), 242-322.

¹⁴หม่อมเจ้า สุภัทรดิศ ดิศกุล, ประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์ถึง พ.ศ.2000 (กรุงเทพฯ : สามลดา, 2549), 215.

คณะอำเภอ และเจ้าคณะจังหวัด โดยมีผู้ปกครองสูงสุด คือ สมเด็จพระสังฆราช รองจากพระสังฆราช คือ สมเด็จพระสุคนธาธิบดี ผู้มีอำนาจบังคับบัญชาคณะสงฆ์ฝ่ายธรรมยุติกนิกาย (นิกายที่รับมาจากประเทศไทย ปัจจุบันไม่มีตำแหน่งนี้แล้ว) ส่วนสมเด็จพระสังฆราชมีอำนาจบังคับบัญชาคณะสงฆ์ฝ่ายมหานิกาย

พุทธศาสนามีอิทธิพลต่อวรรณกรรม

Grégory Mikaehan ศึกษา *La langue et la littérature Khmères*¹⁵ (ภาษาและวรรณกรรมเขมร) พบว่า ในช่วงเขมรสมัยกลาง (คริสต์ศตวรรษที่ 15-19) จารึกบนแผ่นหินที่มีมาอย่างสมัยที่ผ่านมาเริ่มหายาก กลับถูกแทนที่ด้วยการจารลงคัมภีร์ใบลานที่สามารถเสื่อมสลายได้ตามกาลเวลา ความรู้ทางภาษาในยุคสมัยนี้มีการคัดลอกในราวคริสต์ศตวรรษที่ 19 ซึ่งเป็นคัมภีร์ตั้งแต่สมัยโบราณ และได้รับการคัดลอกอีกครั้งจากยุคหนึ่งสู่ยุคหนึ่งโดยพระสงฆ์ในพุทธศาสนาในวัดของกัมพูชาในปัจจุบัน จารึกสมัยหลังพระนครที่หายาก พบเฉพาะที่ปราสาทนครวัด ซึ่งเราสามารถนำมาใช้กำหนดอายุโดยเปรียบเทียบกับเนื้อความของคัมภีร์ เป็นตัวอย่างที่แสดงถึงภาษาในสมัยนั้น เป็นสาระสำคัญที่แสดงให้เห็นถึงรูปแบบที่ใช้เป็นพื้นฐานได้เป็นอย่างดี

เขมรสมัยหลังพระนครอยู่ภายใต้อิทธิพลของศาสนาพุทธ บ่อยครั้งที่พบคำภาษาบาลี ซึ่งเป็นภาษาที่ใช้เขียนในพุทธศาสนา การเปลี่ยนแปลงจากพราหมณ์สู่พุทธเถรวาท ทำให้เกิดวรรณกรรมที่มีเนื้อความใหม่ ๆ เช่น สิ่งที่ทำเพื่อให้ได้รับบุญกุศล ภาษาบาลี ภาษาทางศาสนาถูกนำมาใช้ประพันธ์เรื่องราวคำภานาอันชวนชวน ขณะที่ยังใช้ศัพท์ภาษาสันสกฤตอยู่บ้าง เพื่อแสดงถึงความเชี่ยวชาญทางภาษา แสดงให้เห็นความเลื่อมใสและความศรัทธาในพุทธศาสนา และพบเรื่องราวระหว่างการทำความดีและความช่วยเหลือบ่อยครั้ง วรรณกรรมในช่วงสมัยกลาง มีรามเกียรติ์ (Ramakerti) (คริสต์ศตวรรษที่ 16-17) ฉบับ (chbap) ชาดก (คริสต์ศตวรรษที่ 17) และนิราศ (คริสต์ศตวรรษที่ 18) ที่ได้รับอิทธิพลจากไทย

พุทธศาสนาได้แทรกซึมสู่สังคมกัมพูชาอย่างลึกซึ้ง เห็นได้จาก ภาษาบาลี อันเป็นภาษาที่ใช้เขียนหลักคำสอนพุทธศาสนา หรือ พระไตรปิฎก ถูกนำมาใช้ในภาษาเขมรเป็นจำนวนมาก

¹⁵ Grégory Mikaehan, *La langue et la littérature Khmères* (Novembre, 2002)[Online], accessed 20 March 2007. Available from http://www.clio.fr/espace_culturel/gregory_mikaelian.asp

สงบ บุญคล้าย ศึกษา **ประวัติวรรณกรรมเขมร**¹⁶ กล่าวว่า กุลบุตรเขมรที่บวชเรียนในพระพุทธศาสนาต้องศึกษาภาษาบาลีเพื่อให้เข้าใจในพุทธธรรมด้วย ทำให้ภาษาบาลีมีอิทธิพลต่อภาษาเขมรอีกภาษาหนึ่ง นอกจากภาษาสันสกฤตที่ลงรากอย่างมั่นคงในสมัยพระนครแล้ว พระไตรปิฎกอันเป็นหลักคำสอนของพุทธศาสนา เป็นหนึ่งในวรรณกรรมทางพุทธศาสนาที่สำคัญ เป็นเสมือนหัวใจของพุทธศาสนา ได้รับการแปลเป็นภาษาเขมร

Khing Hoo Dy ได้ศึกษา **ลักษณะทั่วไปของอักษรศาสตร์เขมร (อิฎฐภาถ ฐเฮอร์ โธ หกุญสาสุเฮอร์)**¹⁷ พบว่า อักษรศาสตร์หรือวรรณกรรมของเขมรมัยกลาง นั้นเป็นวรรณกรรมเกี่ยวกับพุทธศาสนา ได้แก่ **พระไตรปิฎก** แบ่งเป็น พระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก และ พระอภิธรรมปิฎก ได้รับการแปลเป็นภาษาเขมร ระหว่างปี ค.ศ.1931-1968 และทำบุญฉลองในปี 1969 **ชาดก** ที่นิยมมีพระเวสสันดรชาดก และมโหสถชาดก **ปัญญาสาชดก** เป็นชาดกนอกพระไตรปิฎก มี 50 เรื่อง พบปัญญาสาชดก ทั้งในเขมร , ไทย , ลาว , พม่า **ไตรภูมิ** แต่งโดยพญาลิไท สมัยสุโขทัย เป็นเรื่องที่ได้รับอิทธิพลจากพราหมณ์ พบทั้งในเขมรและไทย

นครวัดสมัยหลังพระนคร

Henri Mouhot ได้เขียนบันทึกการเดินทางไว้ใน *Travels in Siam, Cambodia and Laos 1858-1860*¹⁸ Henri Mouhot มาถึงกรุงเทพฯ ในเดือนตุลาคม ค.ศ.1858 เดินทางในสยามและประเทศที่อยู่ภายใต้การครอบครองของฝรั่งเศส จนกระทั่งเขาเสียชีวิตที่หลวงพระบางในเดือนพฤศจิกายน ค.ศ.1861 เขาเป็นคนแรกที่เดินทางทางบกไปยังหลวงพระบาง และพยายามที่จะทำแผนที่

ส่วนการเดินทางในกัมพูชาของ Henri Mouhot นั้นใช้เวลา 2 เดือนใน อุดงค์ และ Pinhalu 3 เดือนใน Brelum และ 3 อาทิตย์ใน นครวัด จากบันทึกของเขาทำให้ทราบถึงสภาพบ้านเมืองและนครวัด ในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 19 เขาเดินทางไปในนครวัดในเดือนพฤศจิกายน

¹⁶ สงบ บุญคล้าย, ประวัติวรรณกรรมเขมร (บุรีรัมย์ : สถาบันราชภัฏบุรีรัมย์ , 2542), 200.

¹⁷ Khing Hoc Dy, ลักษณะทั่วไปของอักษรศาสตร์เขมร (อิฎฐภาถ ฐเฮอร์ โธ หกุญสาสุเฮอร์) (กรุงเทพฯ : บณฺฑิตารมณฺ, 2003), 21-29.

¹⁸ Henri Mouhot, Travels in Siam, Cambodia and Laos 1858-1860, reprint (New York : Oxford University Press, 1989), 277-300.

ค.ศ.1859 ผ่านทางเมืองพระตะบอง และโตนเลสาบ ได้บรรยายถึงความงามของโตนเลสาบ และพบว่ามีการทำพรมแดนระหว่างสยามและกัมพูชา ด้วยการปลูกต้นไม้เป็นกระโดงสูงไว้กลางโตนเลสาบ เพราะในเวลานี้ไทยยังคงครอบครองดินแดนแถบเสียมเรียบและพระตะบองอยู่ เขาเชื่อว่าประเทศนี้เคยมีพลังอำนาจและมีประชากรมากมาย เห็นได้จากซากปรักหักพังที่พบได้ในจังหวัดพระตะบอง และนครวัด แต่ปัจจุบันประชากรลดลงเพราะการทำสงครามกับรัฐเพื่อนบ้าน ถูกกวาดต้อนเป็นเชลยศึก

Henri Mouhot ไปยังนครวัด ที่ตั้งอยู่ทางตะวันออกของโตนเลสาบ เขาประทับใจในความยิ่งใหญ่ไพศาลและสง่างามของนครวัดจนไม่อยากจะเชื่อว่าคนเขมรเป็นผู้สร้าง ถ้าถามคนเขมรถึงผู้สร้างนครวัด พวกเขาบอกว่า “พระอินทร์เป็นผู้สร้าง” “เป็นงานของยักษ์” “มันถูกสร้างโดยพระเจ้าซี้เรื่อน” หรือ “มันเกิดขึ้นเอง” คนเขมรเองยังไม่เชื่อว่า สิ่งก่อสร้างนี้เป็นฝีมือของมนุษย์

การเดินทางไปยังนครวัดต้องไปตามทางฝุ่น ผ่านป่าที่มีต้นไม้สูงและหนา หลายครั้งที่ต้องข้ามแม่น้ำที่คดเคี้ยว แล้วมาถึงยังทางเดินเข้านครวัด เขาบรรยายส่วนประกอบต่าง ๆ ของอาคาร อย่างละเอียด ด้วยการวัดความกว้าง ยาว สูง จำนวน และวัสดุที่ใช้ ทั้งทางเดิน ระเบียงทางเดิน เสา หลังคา เพดาน บันได ภาพสลัก บรรยายถึงส่วนที่น่าจะเป็น “พระพัน” ว่าอยู่ตรงระเบียงทางเดินด้านตะวันตก มีเสาสี่เหลี่ยม มีห้องโถงขนาดเล็กอยู่ทางขวา เต็มไปด้วยพระพุทธรูปที่ผู้คนนำมาประดิษฐาน บางองค์เป็นไม้ บางองค์เป็นหิน หลายองค์สูงถึง 4 เมตร น่าจะสร้างไว้นานมากแล้ว เห็นได้จากร่องรอยที่ชำรุด ตรงกลางประดิษฐานประติมากรรมพระเจ้าซี้เรื่อน ทั้งสองข้างมีพระสาวก แม้เขาจะอ่านจารึกไม่ออก แต่สิ่งที่ Henri Mouhot พบเห็นนั้นตรงตามจารึก เพราะการทำบุญอย่างหนึ่งของผู้ที่เดินทางมาที่นี่ คือ การสร้างพระพุทธรูปจำนวนมาก เพื่อประดิษฐานไว้ที่พระพัน บันทึกการเดินทางของ Henri Mouhot นั้นแม้อยู่ในช่วงปลายของสมัยกลางแล้ว แต่ยังแสดงให้เห็นถึงร่องรอยอันเป็นการกระทำของผู้คนในช่วงสมัยกลางที่ผ่านมาได้เป็นอย่างดี

สังคมของกัมพูชาสมัยหลังพระนคร

คมขำ ศิลปะชัย ศึกษาไว้ใน การศึกษาระบบเสียงภาษาเขมรโบราณสมัยกลาง (ยุคหลังพระนคร)¹⁹ การศึกษานี้มีเนื้อหาส่วนหนึ่งที่กล่าวถึงเนื้อหาสาระของจารึกนครวัด ที่

¹⁹ คมขำ ศิลปะชัย, “การศึกษาระบบเสียงภาษาเขมรโบราณสมัยกลาง (ยุคหลังพระนคร)” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชาจารึกภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2529), 18-24.

บรรยายลัทธิปณิธาน การทำบุญต่อหน้าบุคคลจำนวนมากที่มาพร้อมเป็นสักขีพยาน เพื่อตั้งจิตอธิษฐาน ขอมลานิสงส์ส่วนบุญที่ตนทำนั้นไปตกแก่ตนทั้งในชาตินี้และชาติหน้า จากเนื้อหาของจารึก ยังสะท้อนให้เห็นถึง สังคมของเขมรในยุคหลังพระนคร ที่ประกอบด้วย 4 กลุ่มชนชั้น คือ 1.กษัตริย์ และราชวงศ์ พบข้าราชการบริพารที่ใกล้ชิดพระมหากษัตริย์ ได้แก่ พระสนมกำนัลใน ราชครู พราหมณาจารย์ เสนาบดี กวี ราชบริพาร 2.ข้าราชการ ยศจากสูงไปต่ำ ได้แก่ ออกญา เจ้าพระยา ออกหลวงหรือเจ้าหลวง ภรรยาออกหลวง เรียก anak ak (นักออก) ออกหมื่น พระองค์ 3.พระสงฆ์ ตำแหน่งสูงสุด คือ สังฆราช หรือมหาสังฆราช บรรดาศักดิ์ที่ต่ำกว่าพระสังฆราช ได้แก่ นักพระ สมเด็จ นักสมเด็จพระ และพระ ใช้กับพระเถระธรรมดา ยังมีนางชี และบัณฑิต 4.สามัญชน ได้แก่ กลุ่มที่เป็นคนดี อาจเรียกใช้ราชการได้ ผู้ชายมีค่านำหน้าชื่อ เช่น cau , ji , anak tā ผู้หญิงมีค่านำหน้า me , nān , anak nān , anak tūn และกลุ่มที่เป็นข้าทาส

ศาสนาในสังคมยุคหลังพระนคร คือ ศาสนาพุทธ มีการทำบุญ ได้แก่ การปล่อยทาส แล้วให้บวช ปล่อยให้เป็นโยม คือ เป็นข้าพระ เพื่อดูแลวัด ปล่อยให้เป็นไพร่ ปล่อยให้เป็นผู้ฟานัก อยู่กับวัด หรือปล่อยแล้วผู้เป็นนายกำหนดเอง การบวช การเดินทางไปจุดธูปยังนครวัด การบริจาคเงิน อาหาร หนักพลุ และเครื่องใช้แด่พระสงฆ์ การถวายของแด่พระพุทธรูป หรือพระอาราม เช่น การสร้างศาลา สะพาน สระน้ำ หรือสร้างพระพุทธรูป สร้างถนน หรือมีการถวายลูกให้เป็นทานแล้วซื้อกลับคืนมา การจัดพิธีกรรมต่าง ๆ ได้แก่ พิธีมงคล มีการสวดพระปริตร โดยพระ 8 รูป สวดพระมาลัย การเทศนา พิธีกฐิน พิธีสารท พิธีบังสุกุล

ประวัติศาสตร์กัมพูชาสมัยกลาง (สมัยหลังพระนคร)

เดวิด แชนด์เลอร์ ผู้ศึกษาประวัติศาสตร์กัมพูชา²⁰ ส่วนหนึ่งของการศึกษา คือ ช่วง **เขมรสมัยกลาง (หลังพระนคร)** นั้นเมื่อกัมพูชาได้เข้าสู่ยุคหลังเมืองพระนคร ก่อนที่จะมีการทิ้งเมืองพระนคร สิ่งที่เป็นรากฐานประกอบขึ้นเป็นเมืองพระนคร ได้แก่ จารึก ปราสาทหิน ราชสำนักที่จัดรูปแบบตามความเชื่อในศาสนาฮินดู และชลประทานที่มีขอบข่ายกว้างขวางได้ยุติลง เหตุการณ์นี้เกิดขึ้นหลังจากที่ผู้นำกัมพูชาได้เปลี่ยนไปนับถือพุทธศาสนานิกายเถรวาท ประกอบกับการขึ้นมา มีอำนาจของอยุธยา นำไปสู่ความเสื่อมของเมืองพระนคร จนกระทั่งได้ย้ายเมืองหลวงมาสู่กรุงพนมเปญ

²⁰เดวิด แชนด์เลอร์, ประวัติศาสตร์กัมพูชา (A History of Cambodia), แปลโดย พรธณงาม เก้าธรรมสาร และคณะ, (กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2540), 116-117.

ผู้วิจัยได้ศึกษาประวัติศาสตร์กัมพูชาในช่วงสมัยกลาง (หลังพระนคร) จาก ប្រវត្តិសាស្ត្រសង្ខេប នៃ ប្រទេសកម្ពុជា (ประวัติศาสตร์สังเขปของประเทศกัมพูชา)²¹ และ ประวัติศาสตร์ โบราณคดี – กัมพูชา โดย นิคม มุสิกคามะ²² เปรียบเทียบกัน ประวัติศาสตร์ สังเขปของประเทศกัมพูชา ได้รับการจัดพิมพ์ในรัสเซีย โดยนักประวัติศาสตร์ชาวรัสเซียกลุ่มหนึ่ง และได้รับการแปลเป็นภาษาเขมร แม้จะไม่ชัดเจนในเรื่องเอกสารอ้างอิง แต่เป็นที่ยอมรับใน ประเทศกัมพูชา ส่วนประวัติศาสตร์โบราณคดี-กัมพูชานั้น ได้ศึกษาจากพงศาวดารทั้งไทยและ กัมพูชา เมื่อศึกษาเปรียบเทียบกันพบว่า มีความคลาดเคลื่อนเรื่องศักราชในบางส่วน ส่วนชื่อของ กษัตริย์ที่แตกต่างอาจมาจากการแปล ที่มีการออกเสียงต่างกันแต่เข้าใจได้ว่าเป็นกษัตริย์องค์ เดียวกัน โดยอาศัยเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นเป็นเครื่องยืนยัน

ประวัติศาสตร์กัมพูชาที่เกี่ยวข้องกับจารึกนครวัดสมัยหลังพระนคร²³ ได้แก่ ประวัติศาสตร์ในช่วง ค.ศ.1566-1747 (พ.ศ.2109-2290) ในรัชสมัยของกษัตริย์กัมพูชา คือ พระ บาทบรมราชา จนถึงพระบาทธัมมโรรส ตรงกับช่วงสมัยกรุงศรีอยุธยา ตั้งแต่สมเด็จพระมหา จักรพรรดิ จนถึงสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ ซึ่งเป็นระยะเวลาที่มีการสู้รบทั้งภายในและภายนอก ประเทศ เมื่อใดที่ไทยอ่อนแอ กัมพูชาจะยกทัพไปไทยกวาดต้อนผู้คนที่เป็นเชลยกลับมา จนกระทั่ง เกิดศึกครั้งใหญ่ที่สมเด็จพระนเรศวรไปตีกรุงละแวกในพงศาวดารเขมรบอกว่าได้นำตำรา คัมภีร์ พระโค พระแก้ว และกวาดต้อนเชลยกลับมาอยุธยาเป็นจำนวนมาก อีกทั้งยังมีศึกภายในที่แย่งราช สมบัติกันเอง เพราะความคิดเห็นที่ต่างต่างกัน 2 ฝ่าย ฝ่ายหนึ่งต่อต้านอยุธยาจึงเข้าหาเวียตนาม อีกฝ่ายหนึ่งต่อต้านเวียตนามจึงเข้าหาไทย ด้วยสภาพที่ไม่มั่นคงด้านการเมืองการปกครอง ศาสนา จึงกลายเป็นสิ่งพัวพันด้านจิตใจของผู้คนในสังคม

²¹ ราชก ษ.พ. ยีเบเยว ប្រវត្តិសាស្ត្រសង្ខេប នៃ ប្រទេសកម្ពុជា (ประวัติศาสตร์สังเขปของประเทศกัมพูชา), แปลโดย ญูង ស្បែ ម (มอสโคว : ប្រូហ្គោស្ស, 1985), 130-243.

²² นิคม มุสิกคามะ, ประวัติศาสตร์ โบราณคดี – กัมพูชา (กรุงเทพฯ : ประชาชน ,2536), 220-245.

²³ ดูเนื้อหาเพิ่มเติมในภาคผนวก

บทที่ 2

เนื้อหาจารึกนครวัดสมัยหลังพระนคร

เนื้อหาจารึกนครวัดสมัยหลังพระนครในบทนี้ได้นำเสนอเนื้อหาโดยย่อโดยศึกษาเนื้อหาจารึกที่ได้รับการแปลเป็นภาษาไทย โดย อูไรศรี วรสระริน เป็นหลัก และศึกษาเอกสารที่เกี่ยวข้องกับจารึกนี้เพิ่มเติมจากงานเขียนของ Saveros Lewitz หรือ Saveros Pou ตีพิมพ์ใน Bulletin de l'École Française D'Extrême – orient (BEFEO) ตั้งแต่ ค.ศ.1970-1975 และงานเขียนของ Aymonier Etienne ใน Le Cambodge III “Les Inscriptions Modernes”

จารึกนครวัดสมัยหลังพระนครจารึกไว้ที่ระเบียงที่เรียกว่า ปากาณ 13 หลัก (K303) ที่พระพัน 30 หลัก (K300 , 302) และหลักใหญ่ที่สุดอยู่ที่ระเบียงภาพสลักชั้นที่หนึ่ง (K301)²⁴ ความสูงของจารึกขึ้นอยู่กับจำนวนบรรทัด ตั้งแต่ 2 บรรทัด จนมากที่สุด 80 บรรทัด มีลวดลายตกแต่งด้านล่างเป็นรูปสามเหลี่ยม สลักด้วยรูปดอกจัน บางครั้งมีพระพุทธรูปองค์เล็กประดับอยู่²⁵ จารึกที่ อูไรศรี วรสระริน นำมาศึกษามีจำนวน 40 หลัก แต่จารึกหลักที่ 40 (IMA 40) ไม่แปลเพียงแต่ถ่ายทอดเป็นตัวโรมัน เนื่องจากมีเนื้อหาไม่ต่อเนื่องกัน

เนื้อหาของจารึกนครวัดสมัยหลังพระนครทุกหลักบันทึกเรื่องราวการกระทำอันเนื่องมาจากความศรัทธาในพระพุทธศาสนา ได้แก่ การทำบุญกุศลของตน และคำขอให้ได้ตามความปรารถนาที่จะมีผลในชาติหน้า ที่เรียกว่า สัตยปรณิธาน เนื้อหาของจารึกมีส่วนประกอบหลักที่ขาดไม่ได้ คือ ชื่อผู้ทำบุญ การทำบุญ และคำขอ อีกสิ่งหนึ่งที่สำคัญ ทำให้กำหนดสมัยของจารึกได้ คือ การจารึกวันเวลาที่ได้มาทำบุญ ซึ่งพบในเกือบทุกหลัก ยกเว้น IMA 1, 5, 36 แต่สามารถกำหนดอายุได้จากอักษรวิธี คือ รูปแบบของตัวอักษร และเนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับจารึกหลักข้างเคียง

นอกจากนี้เนื้อหาในจารึกส่วนใหญ่ยังปรากฏชื่อพยานหรือสักขีพยาน ในบางหลักใช้ “ผู้ร่วมอนุโมทนา” คือ ผู้ที่มาร่วมทำบุญ หรือผู้มีส่วนรับรู้เรื่องการทำบุญ ส่วน “คำแข่ง” นั้นพบมาก แต่ไม่ได้พบในทุกหลัก เป็นการแข่งเพื่อไม่ให้มีผู้มาขัดขวางการทำบุญ โดยแข่งให้ตนรอก ถูก

²⁴ อูไรศรี วรสระริน, จารึกนครวัดสมัยหลังพระนคร (กรุงเทพฯ : จงเจริญการพิมพ์, 2542), 2.

²⁵ Aymonier Etienne, Le Cambodge III Le groupe d'Angkor et L'Histoire (Paris : Ernest Leroux, 1904), 283.

สายฟ้าฟาด และไม่ให้พระพุทธรูปเจ้ามาโปรดบุคคลผู้นั้น ส่วนรายละเอียดอื่นที่พบไม่มาก ได้แก่ ชื่อผู้จารจารึกและวันที่จารจารึกเสร็จซึ่งพบตั้งแต่ช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 22 การกล่าวสรรเสริญและกราบไหว้พระพุทธรูปเจ้า พบเพียง 4 หลัก พบใน IMA 17 ซึ่งเป็นช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 22 และพบอีก 3 หลัก คือ IMA 31 , 32 และ 38 ในช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 23 จารึกสมัยหลังพระนครทุกหลักได้เล่าเรื่องการทำบุญในพุทธศาสนา มีจารึกเพียงหลักเดียวที่ได้แทรกเรื่องทางประวัติศาสตร์ คือ IMA 39 ซึ่งอาจเป็นการเลียนแบบจารึกในช่วงสมัยพระนครที่ได้บอกเล่าเรื่องราวของกษัตริย์พราหมณ์หรือขุนนางอันเป็นหลักฐานสำคัญทางประวัติศาสตร์

จารึกทั้ง 40 หลัก กำหนดอายุสมัยพุทธศตวรรษที่ 22 จนถึงพุทธศตวรรษที่ 23 จารึกในช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 22 ได้แก่ IMA 1 – IMA 6 ช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 22 ได้แก่ IMA 7 – IMA 24 และจารึกในช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 23 ได้แก่ IMA 25 – 38 และช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 23 ได้แก่ IMA 39 ส่วน IMA 40 มีเนื้อหาไม่สมบูรณ์จึงไม่นำมาศึกษา เนื้อความโดยย่อของจารึกนครวัดสมัยหลังเรียงตามปีศักราช มีดังนี้

ต้นพุทธศตวรรษที่ 22

IMA 1 ไม่ได้ระบุศักราชไว้ในจารึก แต่จากรูปแบบตัวอักษรพบว่าเป็นจารึกที่เก่าที่สุดของสมัยหลังพระนคร จารึกนี้พบที่ปากาณ Aymonier Etienne ได้บอกลำดับจารึกและใช้ตัวอักษรบอกสถานที่พบ A สำหรับจารึกที่พบที่ ปากาณ ที่อยู่ชั้นบนสุด B สำหรับจารึกที่พบที่ พระพัน ที่อยู่ชั้นแรก และ C สำหรับจารึกที่พบที่ ระเบียบภาพสลัก²⁶

เนื้อหาใน **IMA 1** กล่าวถึง พระสงฆ์ผู้หนึ่งชื่อ รัตนมหาโพธิ์ ประดิษฐานพระมหาโพธิ์ 6 ต้นพร้อมกับพระพุทธรูปปรารภนาขอเป็นพระพุทธรูปสมเด็จพระมหาเถระศรีรัตนมหาโพธิ์ ได้ตรัสรู้บรรลुพระนิพพานและถึงพร้อมสมบัติทั้งปวง พระสงฆ์อีก 7 รูป และบัณฑิตอีก 5 คน ประดิษฐานพระพุทธรูป 1 องค์

IMA 4 พ.ศ.2109-2119 จารึกนี้พบที่ปากาณ มีทั้งหมด 3 ด้าน เนื้อหากล่าวถึง เมื่อมหาศักราช 1488 (1488 ศก) ปีชวด บุรณมี ข้างขึ้น (วันเพ็ญขึ้น 15 ค่ำ) เดือน มิดสิร (พฤศจิกายน-ธันวาคม²⁷) วันพฤหัสบดี ออกหลวงอภัยราช และนักออกธรรม มีจิตศรัทธาสั่งสร้างพระวิหาร สร้างพระพุทธรูป ขยายตัวเป็นค่าทองสำหรับปิดพระพุทธรูป สร้างพระอภิธรรมมหาชาติ ยก

²⁶ Ibid., 290.

²⁷ Ibid., 291.

ทาส ข้าราชการให้หญิงชาย ให้ดูแลพระพุทธรูปอยู่ที่วิหาร ให้ชี 3 รูปมาบวชเป็นพรรณากรรมอยู่ที่วิหาร โดยมีนักมหาเถรอุทัยกถาเป็นผู้ปกครองดูแลผู้คนเหล่านี้ สถาปนาผู้มาทำลายพระพุทธรูป และขอให้ตนบรรลุนิพพาน

ใน 1502 ศก (พ.ศ.2123) ปีจอ เดือนบุษย (เดือนธันวาคม-มกราคม) แรม 15 ค่ำ วันอาทิตย์ ออกหลวงอภัยราช มาสร้างปราสาทหินจัตุรมุข 1 หลัง สร้างพระพุทธรูป พระพิมพ์ พระโมคคัลลา พระสารีบุตร พระนาค บรมจุพระธาตุ ตัดธง ทำฉัตร ให้ข้าว น้ำ ฝ้านุ่ง ทอง เงิน มากพลู กระยาบัจเจษฏ เป็นทาน ขอส่งกุศลถึงเทวดา กษัตริย์ ราชวงศ์ ขุนนาง และแม่พ่อ พี่น้อง ลูก มีนักเจ้าภิกษุ อำ นักสิทธิ์มาเป็นพยาน และขออนุโมทนาผลบุญไปถึง ญาติ เพื่อน ผู้มีพระคุณให้พ้นจากจตุรกายภูมิ ขอเป็นรัตนอุบาสกในพระศรีอารยเมตไตรย ถึงพร้อมด้วยรูปสมบัติ และทรัพย์สมบัติ

IMA 2 พ.ศ.2120 จารึกนี้พบที่ปากาณ มี 42 บรรทัด เป็นจารึกหลักแรกที่รำพึงอนิจจา ความไม่เที่ยง เมื่อมหาศักราช 1499 ปีฉลู เดือนอาสาฬห (กรกฎาคม) วันเสาร์ สมเด็จพระราชमारตามหากัลยาณวัตติศรีสุชาดาและพระมหาอุบาสิการัตนบพิตรร่วมอนุโมทนากับสมเด็จพระราชบุตรที่มีศรัทธาปฏิสังขรณ์พระพิฆณุโลกแห่งกัมพูชาโบราณ เฝ้ามวยผมเป็นสมุกสร้างพระพุทธรูป รักษาศีล เมื่อตายไปแล้วขอให้เกิดเป็นมหาบุรุษในทุก ๆ ชาติ ขอให้ได้บวช รักษาศีลภาวนา กรรมฐานจนบรรลุนิพพานและจุติปฏิสัมภิทาญาณ เข้าสู่นิพพานพร้อมพระศรีอารย

IMA 3 พ.ศ.2122 จารึกที่พระพัน มี 2 ด้าน เริ่มต้นด้วย คาถาภาษาบาลี เนื้อหากล่าวถึง สมเด็จพระชัยเชษฐาธิราช ทรงปฏิสังขรณ์มหาปราสาทพระพิฆณุโลกปรกากร ก่อยอดนพศูล ประดิษฐานพระมหาสารีริกธาตุ ขณะนั้นพระอัครราชแม่เหล็กทรงพระครรภ์ ถ้าเป็นพระราชบุตร สมเด็จพระชัยเชษฐาธิราชจะถวายเป็นพุทธบุตร ให้ได้บวชในพระศาสนา แล้วพระราชบุตรได้กำเนิดในปี 1501 ศก ปีเถาะ แรม 14 ค่ำ อาสาฬห วันพุธ เที่ยงคืน ครบ 12 วัน ทำพิธีชาติกรรม แล้วนำพระราชโอรสมา ณ พระพิฆณุโลก ถวายเป็นรัตนอุบาสก เสร็จแล้วทำบุญเทศกาลสารท เพื่อส่งส่วนกุศลไปยังญาติที่เสียชีวิตไปแล้ว ลงท้ายด้วยคำขอให้ช่วยรักษาพระโอรส คือ สมเด็จพระบรมราชาธิราช รวมทั้งพ่อ แม่ ญาติพี่น้อง ให้พ้นจากทุกข์โศกโรคภัย ขอได้บวช ขอเป็นธรรมิกราช ยกพระศาสนา ขอให้พ้นจากศัตรูผู้มาเบียดเบียนกัมพูชาประเทศ พระศาสนาและพระมหาสารีริกธาตุ ขอให้ราษฎรอยู่อย่างมีความสุข

IMA 5 จารึกที่ปากาณ ไม่ระบุศักราช แต่ปรากฏชื่อออกหลวงอภัยราช น่าจะมีอายุใกล้เคียงกับ IMA 6 เนื้อหากล่าวถึง นักออกหลวงอภัยราช ได้สวดต่อลูกหลาน ไม่ให้ขัดขวางการทำทาน ให้บำเพ็ญอุกัณหาชาติ จนกระทั่งเข้านิพพาน

IMA 6 พ.ศ.2142 จารึกที่พระพน มี 2 ด้าน เนื้อหากล่าวว่า ผู้จารจารึก คือ นักเจ้าภิกษุอิน ใน 1521 ศก ปีกุน วันเพ็ญ ขึ้น 15 ค่ำ เดือนมคสิร(พฤศจิกายน-ธันวาคม) วันพฤหัสบดี ออกหลวงอภัยราชและนักเจ้าภิกษุสร มา ณ สถานพระพิฆณุโลก สร้างปราสาทจัตุรมุขและพระพุทธรูปถวายอาหาร นิมนต์พระสงฆ์มาทำมณฑล พร้อมด้วยเครื่องบูชาต่าง ๆ ส่งกุศลไปยังญาติผู้เสียชีวิตและสัตว์ทั้งปวงให้พ้นจากจตุราบายภูมิ ขอให้ถึงพร้อมด้วยทิพยสมบัติ ได้เข้าโมกซ์ จนนิพพานในที่สุด ให้พ้นทุกข์โศกโรคภัย ให้พ้นจากศัตรูที่มาเบียดเบียนกัมพูชาประเทศ ถ้าเป็นดังที่ขอ จะบวชพระ ประดับธง ฉัตร ส่งกุศลไปยังท่านออกธรร มีคำสวดไม่ให้ลูกหลานมาขัดขวางการให้ทานอุกัณหาชาติ และลงท้ายด้วยคำขอเช่นเดียวกับ IMA 3

ปลายพุทธศตวรรษที่ 22

IMA 7 พ.ศ.2165 Aymonier ไม่บอกว่าพบจารึกนี้ที่ใด เนื้อหากล่าวว่า เมื่อ 1544 ศก ปีเถาะ เดือนภัทรบท (ตุลาคม) แรม 15 ค่ำ มีคำขอให้ลู่ปรารภนา ได้ทันพระศรีอารยเมตไตรยโพธิสัตว์ ขอได้เป็นพระพุทธรูป

IMA 8 พ.ศ.2168 จารึกที่พระพน เนื้อหากล่าวถึง เมื่อ 1547 ศก ปีฉลู เดือนมาฆะ (กุมภาพันธ์) แรม 4 ค่ำ วันอาทิตย์ ออกหลวงจักรีมาปล่อยทาสตามคำสั่งของออกหลวงราชเดชะ โดยมีคน 14 คนมาเป็นพยานในการปล่อยทาส สร้างพระ ตั้งแต่ปีชาลถึงปีฉลู มีคดีคัดค้านการปล่อยทาส เจ้าพญาสุเรนทรอินทราธิบตี เอกอัครเสนาโยธาภิมุข แห่งนครอินทรวังสุ ตัดสินให้ปลดปล่อย แล้วให้ออกหลวงจักรีอินแสงประดิษฐานจารึกโดยมีพยานจำนวนมาก กล่าวสาปแช่งผู้คัดค้านการปล่อยทาส แล้วส่งกุศลไปยังออกหลวง

IMA 9 พ.ศ.2160-2170 จารึกที่พระพน กล่าวถึง ออกญาสมัน(สมรสงคราม) และผู้ร่วมทำบุญอีก 17 คน มาสร้างกุศลด้วยการปล่อยทาส ใน 1539 ศก ปีมะเส็ง ทุติยาสาธ (กรกฎาคม-สิงหาคม) ขึ้น 2 ค่ำ วันอังคาร โดยมีพระสงฆ์หลายรูปมาเป็นพยาน กล่าวสาปแช่งผู้มาขัดขวางการปล่อยทาส

เมื่อ 1549 ศก (พ.ศ.2170) ปีเถาะ ขึ้น 1 ค่ำ ทุติยสาธม ยังอยู่ในปฐมสาธม วันอังคาร ออกญาสมรและนางแอบ นิมนต์พระสงฆ์มาฉลองพระพุทธรูปมา บวชพระให้พ้นจากหนี้และ ครอบครัวยให้พ้นจากหนี้และความเป็นทาส ด้วยเช่นกัน ผู้เป็นพยานมีทั้งฝ่ายสงฆ์และฝ่ายฆราวาส จำนวนมาก กล่าวสาปแช่งผู้ที่ให้นำหนี้เป็นทาสอีก ถ้าผู้ใดช่วยอนุโมทนา ขัดขวางไม่ให้ผู้ใดเอากลับเป็นทาส ขอให้ได้ไปเสวยตริปิธสมบัติจนถึงนิพพาน ออกญาสมรให้ประดิษฐานจารึกนี้

Saveros Pou ได้ทำการศึกษาด้านภาษาศาสตร์พบว่า การใช้ภาษาเนื้อความในจารึกนี้ แสดงให้เห็นถึงการเปลี่ยนผ่านจากภาษาเขมรโบราณสู่เขมรสมัยใหม่ เพราะพบคำเขมรโบราณอีกครั้งแล้วค่อย ๆ หายไปในช่วงพุทธศตวรรษที่ 23-24 เช่น พบ nu , nū ใช้คู่กับ nin

IMA 10 พ.ศ.2170 จารึกที่ปากาณ เนื้อหากล่าวถึงการแสวงบุญของนักอุทัยปัญญา สิ่งที่น่าสนใจในจารึกหลักนี้ คือ มีคำศัพท์เกี่ยวกับหน่วยเงินตรา²⁸

เมื่อ 1549 ศก ปีเถาะ เดือนมาษะ (มกราคม-กุมภาพันธ์) ข้างแรม วันอาทิตย์ นักอุทัย ปัญญา นำพ่อแม่พี่น้องลูกหลานมาจากเมืองขรลง มาตัดธงสัปปกัณห์ทั้ง 7 แล้วฉลองผนวช มีผู้ร่วมอนุโมทนาด้วยการบริจาคเงิน ส่งกุศลไปยังญาติและตนเองให้พ้นจตุราบายนรก ขอให้ได้เกิดบนสวรรค์ ขอให้อาหารบริโภค มีผ้าถุงอย่าได้ขาด ถ้าเป็นคฤหัสถ์ ขอมีนางแก้วงามดั่งใจปรารถนา

IMA 11 พ.ศ.2171 จารึกที่พระพัน เนื้อหากล่าวถึง เมื่อ 1550 ศก ปีมะโรง เดือนวิสาขะ (พฤษภาคม) ขึ้น 13 ค่ำ วันจันทร์ พระสงฆ์และฆราวาส มาเป็นพยาน ให้เจ้าอุทัยสมัตต์ และนางมาส ผู้มีจิตศรัทธาสรางพระพุทธรูป 3 องค์บรรจุไว้ที่พระพัน ปล่อยทาส 2 คน แล้วสาปแช่งผู้นำ 2 คนนี้ไปเป็นทาสอีก

IMA 12 พ.ศ.2171 จารึกที่พระพัน เนื้อหากล่าวถึง เมื่อ 1550 ศก ปีมะโรง เดือนบุษยะ (มกราคม) แรม 6 ค่ำ วันเสาร์ เจ้าเพา นางมาน เจ้าพรหม นางบุษย์ เจ้าสุข นางเทพ เดินทางข้ามทะเลสาบ มาจากบันทายเพชร ร่วมทำบุญกับลูกหลาน มีจิตศรัทธาสรางพระพุทธรูป 5 องค์ ธง ธรรมวัช บวชลูก 2 คน นิมนต์พระสงฆ์มาสวดพระปริตร แสดงธรรมเทศนา พระอภิธรรมและ

²⁸ Saveros Lewitz, "Inscriptions Modernes D'Angkor

10,11,12,13,14,15,16a,16b, et 16c," Bulletin de l'École Française D'Extrême-orient, Tome.LIX (1972) : 221.

มหาชาติ ถวายข้าว หมาก เครื่องลาด อาสนะและเงิน เกลิมฉลองด้วยการจุดดอกไม้ไฟ จบธรรม เทศนาในวันอาทิตย์

IMA 13 พ.ศ.2173 จารึกที่พระพัน เนื้อหากล่าวถึง เมื่อ 1552 ศก ปีมะเมีย เดือน เชนฐ (มิถุนายน) แรม 10 ค่ำ วันอังคาร มีพระสงฆ์และฆราวาสมาเป็นพยานให้แม่ทง เจ้าโสม แม่ แพก แม่พุ่ม ผู้มีจิตศรัทธาสรางพระพุทธรูป 5 องค์ ธง และเพดาน ปลอยทาส 1 คน ชื่อ ขุนราม ที่ ชื้อมาจากเจ้าหลวงธิเบศ แม่อินและแม่จัน เป็นเงิน 2 ชั่ง 2 ตำลึง แล้วเจ้าหลวงธิเบศให้เงิน 1 ตำลึง มาช่วยทำกุศล ส่งไปถึงมหาเถรวินัย แล้วกล่าวสาปแช่งผู้ที่นำขุนรามนี้กลับเป็นทาส

IMA 14 พ.ศ.2174 จารึกที่พระพัน เนื้อหากล่าวถึง เมื่อ 1553 ศก ปีมะแม เดือน เชนฐ (มิถุนายน) ขึ้น 3 ค่ำ วันจันทร์ มีภิกษุสงฆ์และฆราวาสมาเป็นพยานให้ตายศราชผู้ให้ชื้อพัน ไปเป็นไพร่ แล้วกล่าวสาปแช่งญาติพี่น้องไม่ให้ชื้อกลับเป็นข้ารับใช้

IMA 15 พ.ศ.2174 จารึกที่พระพัน เนื้อหากล่าวถึง เมื่อ 1553 ศก ปีมะแม เดือนมาษะ (กุมภาพันธ์) แรม 8 ค่ำ วันศุกร์ นักสมเด็จจอยสุธรรม มีจิตศรัทธาสรางพระพุทธรูป 37 องค์ นิมนต์ เหล่าพระสงฆ์มาเป็นพยาน ในการปลอย อาสูส ให้รอดเป็นไพร่ของพระตามเดิม แล้วกล่าว สาปแช่งผู้ที่จะนำ อาสูส นี้เป็นข้ารับใช้ ส่วน แม่ทง ไม่ได้รับการไถ่ตัว นักสมเด็จจอยสุธรรม จึงเพิ่ม เงินให้ แม่ทงพ้นจากความเป็นทาส มารักษาพระ แล้วกล่าวสาปแช่งไม่ให้ผู้ใดนำกลับเป็นข้ารับใช้ อีก

IMA 16 พ.ศ.2174 จารึกที่พระพัน มี 3 ด้าน เนื้อหากล่าวถึง เมื่อ 1553 ศก ปีมะแม เดือนกฤตিকা (ตุลาคม) ข้างขึ้น วันอาทิตย์ มีภิกษุสงฆ์มาเป็นพยาน มีบุคคล 3 คน มายกศพนาง พระยศ คนทั้ง 5 ได้แก่ ชีศร เจ้าฉม นางนง แม่สูส อารอด ได้ปลอย อาคอง ให้พ้นจากความเป็นทาส ตามความต้องการของนางพระยศ แล้วกล่าวแช่งไม่ให้ผู้ใดนำ อาคอง กลับเป็นข้ารับใช้

เมื่อ 1544 ศก ปีวอก เดือนภัทรบท (ตุลาคม) แรม 15 ค่ำ วันจันทร์ มีเหล่าภิกษุสงฆ์มาเป็นพยาน นักนางศร เข้าใจถึงความไม่เที่ยง มีจิตศรัทธาสรางพระพุทธรูป 15 องค์ ยายบุษย์ให้เงิน นางมล แล้วนางมลยกเงินให้ยายบุษย์ นักเจ้าภิกษุณี และแม่แก้ว มีผู้มาอนุโมทนากับนางศรและ นางมล อีก 4 คน นางมล นางเจ้าพรหม สรางพระพุทธรูปคนละ 1 องค์ เจ้าเพา และเจ้ารัตน สราง พระพุทธรูปอีก 1 องค์ รวมพระพุทธรูป 19 องค์ แล้วถวายเงิน จากนั้นฉลองกันในเมืองอินทรวปฐูร มหานคร ผู้นำประกอบพิธี คือ นักพระมหาบวรเถรบทพิตร

. . . . เกร หน มาเป็นพยานให้คฤหัสถ์ 12 คน ผู้มีจิตศรัทธาสร้างพระพุทธรูปและพระ
 บฏ ส่งกุศลไปให้เจ้านาง นางจัน กล่าวสาปแช่งผู้ขัดขวาง และไม่ให้นาแม่หิงกลับเป็นข้ารับใช้อีก

IMA 17 พ.ศ.2175 จารึกที่พระพัน ขึ้นต้นด้วยคาถาบาลี มีบทไหว้และสรรเสริญ
 พระพุทธเจ้าและมีเนื้อหาอื่น ๆ กล่าวถึง สัตยาศิษฐานปรณิธานของเจ้าเชษฐี และนางสุส พร้อม
 ด้วยญาติพี่น้อง ลูกหลานและเพื่อน นมัสการและสรรเสริญพระพุทธรูปเจ้าผู้เป็นที่พึ่ง เป็นดังลัมภา
 แก้วพาข้ามพ้นสังสารสาคร ด้วยจิตศรัทธา ได้จัดสรรพบริหาร ธงใหญ่น้อย พระพุทธรูป 29 องค์
 แล้วนำญาติมาเมื่อ 1554 ศก ปีวอก อาสาหม บุนนมี (ขึ้น 15 ค่ำ เดือน 8) วันพฤหัสบดี มีชุมนุมทั้ง
 ฝ่ายสงฆ์และคฤหัสถ์ ช่วยอนุโมทนากับเจ้าเชษฐี และนางสุส ให้อาสุสรอดพ้นไปเป็นไพร่ จัดผลไม้
 อาหารเครื่องหอม และอาราธนาพระสงฆ์ ถวายบูชาพระศาสดา แล้วส่งกุศลไปยังกษัตริย์ เทวดา
 สัตว์ทั้งหลาย ญาติ และพ่อแม่ มีคำขอเป็นคาถาบาลี และภาษาเขมร ให้พ้นจากจตุรบาบย ได้อยู่
 บนสวรรค์ ขอให้พ้นพระศรีอารยเมตไตรย์ และได้บรรลุอรหัตตผล ลงท้ายด้วยคำสาปแช่งเพื่อไม่ให้
 ผู้ใดนำนักสูกลับเป็นข้ารับใช้

IMA 18 พ.ศ.2176 จารึกที่พระพัน เนื้อหากล่าวถึง เมื่อ 1555 ศก ปีระกา เดือน
 วิสาขะ(เมษายน-พฤษภาคม) แรม 2 ค่ำ วันศุกร์ ผู้มาทำบุญ 13 คน ได้สร้างพระพุทธรูปรวม 7 องค์
 ธง และเพดาน ให้แม่โมกษพ้นจากความเป็นทาส ไปเป็นพรณนาศรม โดยมีพยานทั้งฝ่ายสงฆ์
 และคฤหัสถ์ กล่าวสาปแช่งไม่ให้ผู้ใดนำแม่โมกษนี้กลับเป็นทาส พระภิกษุ 3 รูปเป็นผู้นำประกอบ
 พิธี มีนักไฉเป็นผู้จารจารึก พิธีจบในวันอาทิตย์ขึ้น 3 ค่ำ

IMA 19 พ.ศ.2176 จารึกที่พระพัน จารึกนี้คล้ายกับ IMA18 เพราะผู้จารจารึกเป็นชื่อ
 เดียวกัน เกิดขึ้นในปีเดียวกัน ต่างกัน 1 เดือน และมีชื่อผู้มาทำบุญซ้ำกัน

เมื่อ 1555 ศก ปีระกา เดือนเชษฐี (พฤษภาคม-มิถุนายน) ขึ้น 2 ค่ำ วันเสาร์ เจ้าพรหม
 พิจิตรและนางสร รำพึงถึงความไม่เที่ยง ได้สร้างพระพุทธรูป ธง เพดาน คัมภีร์ จากนั้นร่วมกับญาติ
 ปลอยแม่สุสไปเป็นไพร่ ปราศจากหนี้ และเป็นเสมอลูกของเจ้าพรหม โดยมีเหล่าสงฆ์และคฤหัสถ์
 มาเป็นพยาน กล่าวสาปแช่งไม่ให้ผู้ใดนำแม่สุสนี้กลับเป็นข้ารับใช้ มีนักบวชมนีปิตรเป็นผู้นำ
 ประกอบพิธี สร้างจารึกจบวันเสาร์ขึ้น 9 ค่ำ นักไฉเป็นผู้สร้าง

IMA 20 (26-B) พ.ศ.2178 จารึกที่พระพัน เนื้อหากล่าวถึง เมื่อ 1557 ศก ปีกุน เดือน
 เชษฐี (พฤษภาคม-มิถุนายน) แรม 10 ค่ำ วันอาทิตย์ เจ้าสุส เจ้าพระ เจ้าแก้ว นักมหาเถรบรร

ทักษิณ มีจิตศรัทธา ส่งกุศลนี้ไปยังนางดี มีเหล่าภิกษุสงฆ์และคฤหัสถ์มาเป็นพยานในการ ปลดปล่อยทาสชื่อ ชีณ และแม่ทาว ให้พ้นเป็นนักรา (คนธรรมดา) แล้วกล่าวสาปแช่งไม่ให้ผู้ใดนำ ทั้ง 2 คนนี้กลับเป็นทาสอีก ทำการปล่อยทาสครั้งนี้ในรัชกาลนักพระบรมราชาธิราชบพิตร สร้าง จารึกเสร็จในวันศุกร์ แรม 6 ค่ำ

IMA 22 พ.ศ.2179 จารึกที่พระพัน เนื้อหากล่าวถึง เมื่อ 1558 ศก เดือนอาสยุช (เดือน 12) แรม 9 ค่ำ ออกหลวงมโนอุเทนมีจิตศรัทธา สร้างพระเงิน ปลดปล่อยทาส 4 คน ให้เป็นข้าพระสำหรับพระนครอินทรวัง ปล่อยสาปแช่งไม่ให้ผู้ใดนำกลับเป็นทาสอีก ส่งกุศลไปยัง สวรรค์ถึงนรก ด้วยกุศลผลบุญที่ทำ ขอให้ได้เสวยทิพย์สมบัติ ได้เข้าปาฏิโมกข์ จนนิพพานในที่สุด

IMA 21 พ.ศ.2181 จารึกที่พระพัน เนื้อหากล่าวถึง ปีชาล เดือนอาสาฬห (กรกฎาคม) วันเพ็ญ อุโบสถ วันศุกร์ นางโงน เจ้าก้น แม่พา ซีมอกซ์ ชีอน แม่ตบ เจ้าสุข ร่วมกับญาติ และเจ้า หลวงอริกพงศา ได้สั่งให้เจ้าก้น ผู้เป็นลูก ปล่อยอาถรรพ์เป็นไพร่ ให้ช่วยงานราชการ พร้อมทั้ง ปล่อยลูกของอาถรรพ์ทั้งสองให้เป็นไพร่ด้วย สร้างพระพุทธรูป และบริจาคเงิน มาสร้างกุศลและพระ ธาตุที่อาทวา มีทั้งเหล่าภิกษุสงฆ์และคฤหัสถ์จำนวนมากมาเป็นพยาน แล้วกล่าวสาปแช่งผู้มา ขัดขวางการปล่อยทาส จารึกนี้สร้างโดยบัณฑิตใน

IMA 23 พ.ศ.2182 จารึกที่พระพัน เมื่อ 1561 ศก ปีเถาะ เดือนผลศุณ (มีนาคม) แรม 7 ค่ำ วันอังคาร เหล่าภิกษุสงฆ์และคฤหัสถ์มาเป็นพยานให้ นางแก้ว เจ้าอุ เจ้าพรหม เจ้าปราบ แม่ธาน แม่สอ ผู้มีจิตศรัทธาสร้างพระพุทธรูปและธง บวชชีอุให้พ้นเป็นพรณนาศรม นางแก้วยกให้ เป็นเสมอลูก แล้วกล่าวสาปแช่งไม่ให้ผู้ใดนำชีอุนี้กลับเป็นข้าอีก

IMA 24 (30-B) พ.ศ.2186 จารึกที่พระพัน เมื่อ 1565 ศก ปีมะแม แรม 7 ค่ำ เดือนภัทร บท (กันยายน-ตุลาคม) วันศุกร์ กรมการสงฆ์จำนวนมากมาชุมนุมด้วยเรื่องการปลดปล่อยแม่มาส ลูก และนางรัตน ให้พ้นเป็นไพร่ ตามคำของนักพระธรรมเขตก่อนสิ้นพระชนม์ มีพยานทั้งฝ่ายสงฆ์ และฆราวาสจำนวนมาก กล่าวสาปแช่งไม่ให้ผู้ใดนำคนทั้งสามกลับเป็นทาสอีก นักสมเด็จจกถา บารมีและนักมหาเถรเขตวงศาเป็นผู้เขียน

IMA 25 พ.ศ.2205 จารึกที่พระพัน เนื้อหากล่าวถึง เมื่อ 1584 ศก ปีชาล แรม 8 ค่ำ เดือนบุษยมาส (มกราคม) วันพฤหัสบดี มีชุมนุมสงฆ์และคฤหัสถ์จำนวนมากมาเป็นพยานให้นัก

มหาสังฆราชพระศีลาจารย์บพิตรผู้ถึงแก่อนิจกรรมและมีญาติอนุโมทนาเป็นกุศล มาปล่อยสองแม่ลูก แม่แอบและแม่โมกข์ให้พ้นเป็นไพร่ แล้วกล่าวสาปแช่งไม่ให้ผู้ใดนำสองคนนี้กลับเป็นข้าอีกและให้ถูกลงโทษตามกฎหมาย จารึกนี้สร้างโดยมหาเถรปัญญาวิสัย

IMA 26 พ.ศ.2206 Aymonier ไม่ระบุว่าพบจารึกนี้อยู่ที่ใด เนื้อหากล่าวถึง เมื่อ 1585 ศก ปีเถาะ เดือนกรรติก (เดือน 12) เพ็ญบุรณมี (ขึ้น 15 ค่ำ) วันพุธ นางเหี่ยมสร้างกุศลด้วยการสร้างพระพุทธรูป ธง อภिरรม เพดาน อารามนาพระสงฆ์มาสดมภ์ลานพระพัน และใส่บาตรนางเหี่ยมประกาศปล่อย ชีโนและครอบครัว เพราะชีโน มีบุญคุณกับพระเสนานายกผู้เป็นสามีของนางเหี่ยม เมื่อครั้งที่เขาเป็นโรคทารุณ ได้กล่าวสาปแช่งผู้มาได้แย่งนำชีโนนี้กลับเป็นข้า

IMA 27 พ.ศ.2214 Aymonier ไม่ระบุว่าพบจารึกนี้ที่ใด กล่าวถึงการทำบังสุกุล เมื่อ 1593 ศก ปีกุน เดือนอาสาฬ (กรกฎาคม) วันเสาร์ ขึ้น 8 ค่ำ นักสมเด็จพระมุนิคุศลบพิตรเดินทางจากวัด อันลุดตโตกมาถวายบังคมพระนครวัด ได้เห็นสังฆารนี้ไม่เที่ยง จึงอาราธนาิมนต์มหาสังฆราช พระราชสมุหคณศีลาจารย์บพิตร และพระสงฆ์จำนวน 55 องค์ มาทรงบังสุกุล บนระเบียงพระพัน แล้วถวายเงินสมาทาน สบง จีวร เป็นเสร็จพิธี

IMA 28 พ.ศ.2226 จารึกที่พระพัน เนื้อหากล่าวถึง เมื่อ 1605 ศก ปีกุน เดือนเจตร (เมษายน) นางเหี่ยมมีจิตศรัทธา ปลดปล่อยอาสิงให้พ้นเป็นไพร่ มีพยานทั้งฝ่ายสงฆ์และฆราวาสมาร่วมอนุโมทนาในการปลดปล่อยอาสิง แล้วสาปแช่งไม่ให้ผู้ใดนำอาสิงกลับไปเป็นข้าอีก

IMA 30 พ.ศ.2227 จารึกที่ปากาน เนื้อหากล่าวถึง เมื่อ 1606 ศก ปีชวด แรม 1 ค่ำ เดือนกรรติก (พฤศจิกายน) วันอังคาร มีการชุมนุมทั้งฝ่ายสงฆ์และคฤหัสถ์ มาเป็นสักขีพยานให้แก่ นางคนธ์ผู้มีจิตศรัทธาสร้างพระพุทธรูป เพดาน คัมภีร์ เงินสมาทาน ตู้ สบง ส้ารับข้าว ภาชนะใส่น้ำ เลื่อ หมอน เขียนหมาก มีด จอบ สิว ขวาน และเครื่องเหล็ก ส่งกุศลไปยังพระราชอิราชผู้เป็นสามี ปลดปล่อยข้าทาส 5 คน แล้วกล่าวสาปแช่งไม่ให้ผู้ใดได้แย่งนำกลับเป็นข้าอีก

IMA 31 พ.ศ.2227 จารึกที่ปากาน เนื้อหาเริ่มต้นด้วยการกราบไหว้และสรรเสริญพระพุทธรเจ้าผู้เป็นที่พึ่งดุจล้ามาแล้วนำสัตว์ทั้งผองข้ามพ้นมหาสมุทรแห่งวัฏสงสาร สมเด็จพระปรีท ได้รำพึงถึงความไม่เที่ยงจึงหวนระลึกถึงกิจอันเป็นกุศลผลบุญที่ผ่านมา มีทั้งสร้างพระพุทธรูป และสิ่งก่อสร้างจำนวนมาก ปลุกพระศรีมหาโพธิ์ สร้างเจดีย์ทราย สร้างพระพุทธรูป

ธรรม พระสงฆ์ ถวายกลิ่น ขุดบ่อ ขุดสระ ทำความสะอาดหนทาง สร้างสะพาน ให้ทานเป็นไฟ น้ำ ผ้า โภชนาหาร เสื้อ อาสนะ สำหรับกับข้าว ภาชนะใส่น้ำ เขียนหมาก ตัดไตรจีวร ตัดธง ตัดเพดาน สร้างคัมภีร์ สร้างศาลา ยกไม่คิดหนี้สินให้เป็นทานแก่พ่อแม่ พี่น้อง ลูกหลาน และญาติ จากการสร้างกุศลนี้ เขาขอมีทรัพย์สิน เงินทอง แก้วมณี ดุจโชติกเศรษฐี ขอมีความเมตตากรุณาต่อสัตว์ มีจิตใจเด็ดเดี่ยวในการให้ทานดุจพระเวสสันดร ขอมีจิตอดทนไม่มีเศร้าหมองดุจพระเตมีย์ ขอบำเพ็ญโพธิสมภารบารมีจนเข้าสู่นิพพาน

IMA 32 พ.ศ.2230 จารึกที่ปากาณ เนื้อหากล่าวถึง เมื่อ 1609 ศก ปีเถาะ เดือนมาฆะ (กุมภาพันธ์-มีนาคม) มีชุมนุมสงฆ์และคฤหัสถ์เพื่อเป็นพยานให้นางเป็นผู้มีจิตศรัทธา ปลดปล่อยข้าทาส 1 คน จากนั้นเป็นคาถาบาลี กราบไหว้และสรรเสริญพระพุทธเจ้าผู้รู้เรื่องด้วยมงคล 108 ประการพาสัตว์ทั้งผองข้ามพ้นวิญญูสงสาร นางเป็นได้หวนระลึกถึงกิจอันเป็นกุศลผลบุญที่ผ่านมา มีทั้งสร้างพระพุทธรูป พระบฏ ตัดธง เพดาน กลด สร้างกุหา ให้ลูกบวช สร้างคัมภีร์ ไตรจีวร

วัตถพันธ์ สร้างดอกไม้ไฟ จากกิกุศลผลบุญนี้ นางเป็นขอให้ได้กราบไหว้พระพุทธองค์ทุกวัน ขอได้เสวยสมบัติ 3 ประการ คือ สมบัติมหาจักรพรรดิ , เทวสมบัติ และสมบัตินิพพาน ขอให้มีปัญญาแจ่มใส ว่องไว รู้กว้างดุจพระนาคเสน

IMA 33 พ.ศ.2233 จารึกที่พระพัน เนื้อหากล่าวถึง เมื่อ 1612 ศก ปีมะเมีย ขึ้น 14 ค่ำ เดือนเจตร (มีนาคม-เมษายน) วันเสาร์ มีการชุมนุมทั้งฝ่ายสงฆ์และคฤหัสถ์ มาเป็นพยานให้กับนักอวด นักหมื่นเชียม นางมาน ผู้มีจิตศรัทธาสร้างพระพุทธรูป 4 องค์ ถวายเงินสมทาน และปลดปล่อยแม่บุดพันเป็นไพร่ แล้วกล่าวสาปแช่งไม่ให้มีผู้ใดมาได้แย่งการปลดปล่อยทาส

IMA 34 พ.ศ.2239 จารึกที่พระพัน เนื้อหากล่าวถึง ออกญายมราชนรินทรชาติวรวงศ์ องค์อัครมหาเสนาธิบดีเยนทรา และภรรยา คือ ชุมทาวเทพสุพรรณ มีจิตคิดถึงอนิจจัง จึงกราบลาพระบาทผู้เป็นเจ้ามาทำบุญที่นครวัด พระองค์ได้ตรัสใช้มาสร้างตรีศูลคางควาย ถวายแด่พระศรีรัตนตรัยทั้ง 3 ใน 1618 ศก ปีชวด เดือนผลคูณ (กุมภาพันธ์-มีนาคม) สวดมนต์ 3 วันถึงวันพฤหัสบดี ขึ้น 9 ค่ำ ยกเสร็จในวันศุกร์ ขึ้น 10 ค่ำ ออกญายมราชและภรรยา ยังได้สร้างศาลา พระพุทธรูป พระพิมพ์ หนังสือทศชาติ พระอภิธรรม ประถมพระธรรมจักร จัดสังคายนา พร้อมถวายเงิน สิ่งของเครื่องใช้สำหรับพระสงฆ์ที่มาทำสังคายนาทั้ง 16 รูป จากกุศลที่ทำ ขอให้ได้ทันพระศรีอารยเมต

ไตรภพ ขอให้รู้ศิลปะอันศักดิ์สิทธิ์ดุจพระอินทร์ ขออย่าได้พลัดพรากจากน้องและลูกทั้งสอง ขอให้ได้อยู่ในพระศาสนา เขียนจารึกเสร็จในเดือนกัทรบพ แรม 9 ค่ำ วันอังคาร

IMA 35 พ.ศ.2241 จารึกที่ปากาณ เนื้อหากล่าวถึง 1620 ศก ปีชาล แรม 1 ค่ำ เดือนวิสาขะ(พฤษภาคม) วันอาทิตย์ มีการชุมนุมทั้งฝ่ายสงฆ์และคฤหัสถ์เพื่อเป็นพยานให้นางเปิ่น นางโงว ผู้มีจิตศรัทธาปลดปล่อยข้าหญิง 1 คน ชื่อ แม่ณนาง ให้ดูแลพระศรีรัตนตรัย แล้วกล่าวสาปแช่งไม่ให้ผู้ใดนำนางณนางนี้กลับเป็นข้าอีก

IMA 36 ไม่ระบุศักราช เนื้อหากล่าวถึง สมเด็จพระเจ้าเอกทัศมหาสงครามบพิตร มีจิตศรัทธาถวายพระพุทธรูป เครื่องดนตรี เครื่องใช้ต่าง ๆ ได้แก่ หีบพระธรรม พาน กระออม ชัน ถาด แวน เทียน ตั้งไว้ที่มณฑนคร กล่าวสาปแช่งผู้มาล่วงเกิน ทำลายพระพุทธรูปและสิ่งของเหล่านี้ ถ้าผู้ใดช่วยกันรักษาขอให้ได้ทันพระศรีอารยเมตไตรย์ ตรีศัฐธรรมทั้ง 84,000 พระธรรมชั้นร์

IMA 37 พ.ศ.2243 จารึกที่พระพัน เนื้อหา เริ่มต้นด้วยคำบาลี แล้วกล่าวถึง สัตยาริษฐานปรณิธานของออกญาเสนาประเทศและชุมท้าวศรีภักญญาเกษร เขาลาภรรยาออกบวชสร้างพระพุทธรูป ตัดเพดาน ธงและถวายทานเป็นเงิน ธง และพรม ยกลูกให้เป็นทานแล้วซื้อกลับมา เมื่อได้เลื่อนยศแต่ละครั้ง เขาได้บวชทั้งตนเองและลูกหลาน สร้างพระพุทธรูป เพดานและธง เมื่อออกญาเสียชีวิต ชุมท้าวภักญญาเกษรจัดงานศพให้ ณ เมืองอินทรวังษ์ ถวายเครื่องใช้สำหรับพระสงฆ์ 4 รูป ใน 1622 ศก ปีมะโรง เดือนมาฆะ ขึ้น 8 ค่ำ วันอาทิตย์ โดยมีชุมนุมทั้งฝ่ายสงฆ์และคฤหัสถ์จำนวนมากเพื่อมาเป็นพยานให้กับชุมท้าวภักญญาเกษรผู้มีจิตศรัทธาทำกิจกุศล ส่งไปยังออกญาเสนาประเทศ ด้วยการสร้างพระพุทธรูป เพดาน ธง สดับปกรณ์ ปลดปล่อยทาส 11 คน ให้รักษาชุมท้าวภักญญาเกษรจนกระทั่งสิ้นชีวิตจึงให้พันเป็นไพร่ แล้วกล่าวสาปแช่งไม่ให้ผู้ใดนำกลับเป็นทาสอีก แล้วจัดทำสังคายนาเป็นเวลา 3 วันจึงเสร็จ ถวายทรัพย์และเครื่องใช้สำหรับบูชาธรรมเทศนาแก่พระสงฆ์ทั้ง 8 รูป จากนั้นทำบุญฉลองพระ นิมนต์พระสงฆ์มาสวดมนตร์ ถวายเงินสมทาน และรัตนสีชมพู (ทับทิม) พระสงฆ์ทำบุญก่อพนมทรายบนพระพัน ยังมีการทำบุญที่สุรุกแกอก สถานที่ออกญาสิ้นชีวิต บวชข้า 5 คน ฟังพระอภิธรรม มหาชาติ ไส่บาตร สร้างดอกไม้ไฟ ฉลองมาติกาเป็นเวลา 3 วันจึงเสร็จ ขอให้กิจอันเป็นกุศลผลบุญทั้งหมดนี้ ส่งไปยังออกญาเสนาประเทศ ให้ได้สมปรารถนา พบกันในทุก ๆ ชาติ และได้เข้านิพพานในที่สุด

IMA 38 พ.ศ.2244 จารึกที่ระเบียงภาพสลัก ลักษณะคำประพันธ์เป็นร้อยกรอง ใช้บทพหุคติในส่วนคาถาและคำภาวนา บทกวีเชิงคลีลาสำหรับคำขอพ้นจากสิ่งไม่ดี และบทกวีคติสำหรับคำขอในสิ่งดี

1623 ศก ปีมะเส็ง แรม 12 ค่ำ เดือนมาฆะ วันพฤหัสบดี เริ่มต้นด้วยการสรรเสริญและกราบไหว้พระศาสดา ทำกุศลด้วยการสร้างพระสถูปเจดีย์ พระพุทธรูป พระบฏ ช่อมพระพุทธรูปที่หักพัง และกล่าวถึงบุญที่เคยทำมา เช่น สร้างศาลาวิหาร บวชลูก ปลอ่ยทาส เนื้อหาส่วนที่ 2 เป็นคำลา คำลาส่วนใหญ่เกี่ยวกับวาทะคำพูดที่ไม่ดีนำไปสู่ความเสื่อม นอกจากนี้ยังมีคำลาจากความทุกข์เศร้าหมอง พ้นจากบาปการตกนรก พ้นจากความลำบาก ความไม่มีทรัพย์ และความเดือดร้อน พ้นจากความเสื่อม ความนาร้างเงี้ยวที่เกิดกับร่างกาย ปราศจากศัตรูและความอ่อนแอ

ส่วนที่ 3 คือ คำขอให้สมปรารถนา ได้แก่ ขอให้แก้ปัญหา มีศรัทธาบริจาคทาน ได้ตรัสรู้และนิพพาน ขอได้บวช ขอมีปัญญาไขปริศนาดูพระนาคเสน เป็นอุจจนอุทัยที่เฉลยปริศนาได้จนนนทียักษ์ละพยศ อดทนดูพระเตมีย์ ปัญญาฉลาดดูมโหสถ ให้ทานดูพระเวสสันดร ส่วนนางแป้นขอให้เกิดเป็นภรรยาดูนางอมรากับนางมัทรี ขอมีศุภชวีตดูอุจิศวรชูปชวีตนางภควดี ได้ยินไกลและรู้ศิลปศาสตร์การสงครามดูพระรามเทพ เป็นดูพระบาทศรียุวกมได้เสด็จเฝ้าพระอิศวร มีกำลังอานุภาพดูหนุมาน เป็นดูพระเกตุลูกพระอินทร์ ได้มาเป็นกษัตริย์สร้างพระพิฆณุโลก มีเสียงไพเราะดูนกการเวก มีทรัพย์มากดูโชติกเศรษฐี รูปร่างผิพรรณดีดูฉกาสลาเกต ขอมีคุณไสยศาสตร์ มีความยินดีในอินทรี มีเสน่ห์มาก มีบุรุษ สตรีมากมาย ขอมีรูปงาม พุดจาชัดเจน ไพเราะ ขอม้า ช้าง กระบือ ยานพาหนะ เครื่องประดับ สร้างปราสาท 9 หลัง มีบ้านงดงาม รอบรั้วกำแพง

ส่วนท้ายสุด กล่าวถึงยศตำแหน่งที่ได้รับ ในปีมะเมีย ขึ้น 15 ค่ำ เดือนผลคุณ ได้เป็นออกญาสุเรนทรา ในปีวอก ขึ้น 15 ค่ำ เดือนวิสาขะ ได้เป็นอธิบดีเจ้าฟ้าบังกลดสีขึ้น

IMA 29 พ.ศ.2249 จารึกนี้มีปัญหาในการกำหนดอายุ เพราะมีตัวเลข 3 ตัว คือ 168 ฉบับพิมพ์โดยพุทธศาสนบัณฑิตกำหนดอายุเป็น 1068 ศก (พ.ศ.1689) ซึ่งเป็นช่วงเวลาของเขมรโบราณ ไม่น่าเป็นไปได้เพราะรูปแบบการเขียนเป็นแบบสมัยกลาง เมื่อคิดตามปีนักษัตริย์พบว่า 1628 ศก ตรงกับปีจอ ตามที่ระบุไว้ในจารึก และมีตัวเลข 1,6 และ 8²⁹ เนื้อหากล่าวถึง

²⁹Saveros Lewitz, "Inscriptions Modernes D'Angkor 26,27,28,29,30,31,32,33,"

1628 ศก ปีจอ เดือนเจตร วันศุกร์ แรม 1 ค่ำ พระมนตรีสงครามและนางญาณ มีจิตศรัทธาสรางปราสาท พระพุทธรูป ปลุกพระศรีรัตนมหาโพธิ์ โดยมีญาติพี่น้อง ลูกหลานมาช่วยอนุโมทนา พระมนตรีสงครามยังได้อุปสมบทเป็นพระภิกษุ ส่งกุศลให้กับบิดามารดา ขอให้ทันพระศรีอารีย์ ตลอดจนไปสู่นิพพาน

IMA 39 พ.ศ.2290 จารึกที่พระพัน จารึกนี้เกี่ยวข้องกับ IMA 37 เพราะมีชื่อบุคคลที่เคยพบมาแล้วใน IMA 37 คือ ออกญาวงศาอัศรราช ลูกชายของออกญากลาโหมเสนาประเทศกับชุมท้าวภัญญาเกษตร ภรรยาของออกญาวงศาอัศรราช คือ ชุมท้าวรัตนเกษตร จารึกนี้เป็นจารึกหลักเดียวในสมัยกลางที่เล่าเรื่องทางประวัติศาสตร์ เนื้อหากล่าวถึงการทำบุญ บังสุกุล ฉลองงาน “दार”

เมื่อ 1669 ศก ปีเถาะ เดือนมิถุนายน ขึ้น 13 ค่ำ วันพฤหัสบดี มีชุมนุมพระสงฆ์เพื่อมาเป็นประธานให้นักออกญาวงศาอัศรราชและนักชุมท้าวศรีรัตนเกษตร แล้วเล่าเรื่องราวทางประวัติศาสตร์

ครั้งเมื่อ ออกญาวงศาอัศรราช เป็นเจ้าพญาสงครามมนตรีได้เดินทางจากกรุงเทพพระมหานคร (อยุธยา) ถึงจันทบุรี พระบาทผู้เป็นเจ้าใช้เจ้าพญาให้มาที่บ้านทายละแวกเพื่อพบสมเด็จพระแก้วฟ้า เมื่อปีมะเส็ง เดือนมาฆะ เขาตกยาก ป่าและหลานของเขาได้ทอดผ้าไหมและเสื้อให้แก่เขาที่บ้านทายละแวก จากนั้นจึงรีบตามครอบครัวไปถึงเมืองลำโรงแสนได้พบกับญาติ จึงสู่ขอนางเพาผู้ร่ำรวยทรัพย์และบริวารมาเป็นภรรยา แล้วกลับมาที่บ้านทายละแวก เขาได้รับพระราชทานยศเป็นออกญาสุเรนทราธิบดี แล้วเป็นออกญาวงศาอัศรราช ตามลำดับ ส่วนนางเพาเป็นชุมท้าวรัตนเกษตร ออกญาวงศาอัศรราช ได้ออกปราบโจรผู้ร้าย และเจ้าหญิงผู้เป็นบุตรีนักสมเด็จพะแก้วฟ้าที่ก่อจลาจลได้สำเร็จ จึงได้รับพระราชทานยศเป็นออกญาเดโชครองเมืองกำแพงสวาย แต่เขาไม่ขอรับ จึงได้รับพระราชทานพานทอง ให้กันกลด 4 ชั้น จากนั้นจึงลาพระมหากษัตริย์มาทำบุญที่พระพันด้วยการทรงบังสุกุลปลงอนิจจัง ถวายเงินแก่พระสงฆ์ผู้ทำพิธี นิมนต์พระสงฆ์มาเทศน์มหาชาติ ยกลูกชายบูชาพระธรรมแล้วซื้อตัวคืน ประเคนผ้าขาว พลุ ให้ค่าจ้างคนเล่นดนตรี แล้วส่งกุศลนี้ให้แก่มารดาบิดา ญาติทั้ง 7 ชั่วคน ผู้มีธรรม แล้วขอให้มีอายุยาวนาน มีปัญญาและทรัพย์ ได้เป็นพระมหากษัตริย์พรตวิราช มีความสุขสบายจนกระทั่งได้เข้านิพพาน

จากเนื้อหาโดยย่อของจารึกนครวัดสมัยหลังพระนคร สามารถสรุปโดยทำเป็นตารางเรียงตามปีศักราช ชื่อจารึก ผู้มีบทบาทหลักในการทำบุญ และสิ่งที่ทำ เพื่อให้ง่ายต่อการทำความเข้าใจในเรื่องการทำบุญ ดังนี้

ตารางที่ 1 การทำบุญและผู้ทำบุญ

ปีศักราช	จาริก	ผู้มีบทบาทหลักในการทำบุญ	สิ่งที่ทำ
ต้นพุทธศตวรรษที่ 22 ไม่ระบุศักราช พ.ศ.2109-2119	IMA 1 IMA 4	พระมหาเถระศรีรัตนมหาโพธิ์ เหล่าเจ้าสามเณรและบัณฑิต ออกหลวงอภัยราชและนัก ออกธรรม	ปลูกต้นศรีมหาโพธิ์, ประดิษฐาน พระพุทธรูปและมีสาธุชนทั้งหลาย ร่วมอนุโมทนา พระสงฆ์มาร่วมอนุโมทนา, ข่ายตัว เป็นค่าทองสำหรับปิดองค์พระ อัฐสารส, ประดิษฐานพระพุทธรูป, สร้างเจดีย์พระศรีมหาโพธิ์, สร้าง พระอภิธรรมมหาชาติ, บวช, ปล่อย ทาสเข้ารับใช้ให้มาดูแลพระพุทธรูป , ให้หลานบวชเป็นพรณาสครม สำหรับอยู่ดูแลพระวิหาร, ส่งส่วน กุศล
พ.ศ.2120	IMA 2	สมเด็จพระราชมารดา กัลยาณวดีศรีสุชาดา	กราบไหว้และสรรเสริญ พระพุทธเจ้า, ร่วมอนุโมทนากับบุตร ในการปฏิสังขรณ์พระพิษณุโลก, มี จิตศรัทธาในพุทธศาสนา, รำพึงถึง อนิจจาความไม่เที่ยง, สร้าง พระพุทธรูป, ถือนีล 5 คีล 8
พ.ศ.2122	IMA 3	สมเด็จพระชัยเชษฐาธิราช	กราบไหว้พระพุทธเจ้า, ปฏิสังขรณ์

ตารางที่ 1 (ต่อ)

ปีศักราช	จาริก	ผู้มีบทบาทหลักในการทำบุญ	สิ่งที่ทำ
พ.ศ.2142			พระพิฆณุโลก ก่อยอดนพศูล, ประดิษฐานพระมหาสารีริกธาตุ, ทำพิธีชาติกรรม ประกอบพระ นาม ประสิทธิ์พรแกสมเด็จพะระ ราชโอรส, นำสมเด็จพะระราช โอรส(สมเด็จพะระบรมราชาธิราช) ถวายเป็นอุบาสก , จัดกระยา บูชาสำหรับเทศกาลสารท โดย นิมนต์พระสงฆ์มาทำ พิธีตรวปณะ ถวายข้าวบิณฑิ ทำ พิธีมงคล 8 พร้อมด้วยผลไม้ ดอกไม้ เครื่องหอม เครื่องบูชา พิธีปัจจุเขษณีย์, ส่งส่วนกุศล
	IMA 5	นักออกหลวงอภัยราช	คำสวดต่อลูกหลาน ไม่ให้ ขัดขวางการทำทาน
	IMA 6	นักออกหลวงอภัยราชและนัก เจ้าภิกษุสร	มีจิตศรัทธาสั่งสร้างปราสาทจัตุรมุข และพระพุทธรูป, แต่งกระยาบูชา สำหรับพระสงฆ์ที่มาทรงบริสุทธ ศีลทำมงคล พร้อมด้วยผลไม้ ดอกไม้ประติษฐ์ เครื่องหอม, ส่ง ส่วนกุศล

ตารางที่ 1 (ต่อ)

ปีศักราช	จารึก	ผู้มีบทบาทหลักในการทำบุญ	สิ่งที่ทำ
ปลายพุทธศตวรรษที่ 22 พ.ศ.2165	IMA 7	ไม่ปรากฏชื่อผู้มีบทบาทหลักในการทำบุญ	คำขอได้ทันพระศรีอารยเมตไตรยโพธิสัตว์ ขอได้เป็นพระพุทธรูป
พ.ศ.2168	IMA 8	ออกหลวงจักรีอินแสงและพี่ชาย-ออกหลวงราชเดชะ	ปลดปล่อยทาส, สร้างพระ, นิมนต์พระสงฆ์มาประดิษฐานจารึก, ส่งส่วนกุศล
พ.ศ.2160-2170	IMA 9	ออกญาสมัน (สมรสงคราม) และนางแอบ	ปลดปล่อยทาส, นิมนต์พระสงฆ์มาฉลองพระพุทธรูป, รำพึงถึงอนิจจาความไม่เที่ยง, บวชพระสงฆ์ให้พ้นจากหนี้
พ.ศ.2170	IMA 10	นักอุทัยปัญญาและครอบครัว	ตัดธงสัปตปกรณทั้ง 7 แล้วฉลองผนวช, ช่วยอนุโมทนาเป็นเงิน, ส่งส่วนกุศล
พ.ศ.2171	IMA 11	เจ้าอุทัยสมัตต์และนางมาส	มีศรัทธาสรางพระพุทธรูป, ปลดปล่อยทาส
	IMA 12	เจ้าเพา นางมาน เจ้าพรหม นางบุษย์ เจ้าสุข นางเทพ เจ้านันท์ เจ้าอุ เจ้าคำ แม่แก้ว แม่ศรี แม่เงิน ซีโสม	ศรัทธาสรางพระพุทธรูป, ธง, ธรรมธวัช, บวชลูก, นิมนต์พระสงฆ์มาสวดพระปริตร, พระสงฆ์แสดงธรรมเทศนา พระอภิธรรม และมหาชาติ, ถวาย

ตารางที่ 1 (ต่อ)

ปีศักราช	จารึก	ผู้มีบทบาทหลักในการ ทำบุญ	สิ่งที่ทำ
พ.ศ.2173	IMA 13	แม่ทูนง เจ้าโสม แม่แพก แม่ พุ่ม	ข้าว หมาก เครื่องลาด อาสนะ และเงินสมทาน , จุดดอกไม้ไฟ สร้างพระพุทธรูป ธง เพดาน, ปลดปล่อยทาส, ส่งส่วนบุญ
พ.ศ.2174	IMA 14	ตายศราช	ปลดปล่อยทาส
พ.ศ.2174-2175	IMA 15	นักสมเด็จจรรย์สุธรรม	ศรัทธาสร้างพระพุทธรูป, ปลดปล่อยทาส
	IMA 16a	คำสังเสียดของนางพระยาศิให้ อาคัง ชีศร เจ้าฉม นางนง แม่สุส อารอด มาทำบุญ	ปลดปล่อยทาส
	IMA 16 b	นักนางศร	จิตศรัทธา เข้าใจถึงอนิจจังความ ไม่เที่ยง, สร้างพระพุทธรูป, บริจาคเงิน, อนุโมทนา
	IMA 16 c	เจ้าสุส นางนง เจ้าโสม นาง เนา เจ้านง เจ้าปัญญา เจ้าโน แม่ศรีและแม่ แม่รส แม่อุ	ศรัทธาสร้างพระพุทธรูป , ส่งส่วน กุศล
พ.ศ.2175	IMA 17	เจ้าเชษฐี นางสุส และญาติ	กราบไหว้และสรรเสริญ พระพุทธรูปเจ้า, เข้าใจถึงความไม่ เที่ยง, ถวายเครื่องบริวาร, ธง

ตารางที่ 1 (ต่อ)

ปีศักราช	จารึก	ผู้มีบทบาทหลักในการ ทำบุญ	สิ่งที่ทำ
พ.ศ.2176	IMA 18	นักฎณโมกษ แม่สูต แม่องค์ เจ้าญาณ เจ้าพรหมพิจิตร เจ้าพระ เจ้าแก้ว เจ้าโตง แม่ อำ แม่ดี แม่ชัย แม่รส แม่สร	พร้อมด้วยจัตรส์ปตปกรณ, สร้าง พระพุทธรูปปิดทอง, บวชทาสาให้ เป็นพรณนาศรม, จัดผลไม้, เครื่องหอม ,อาหาร, นิมนต์สงฆ์, ส่งส่วนกุศล
			สร้างพระพุทธรูป, ธง, เพดาน, ปลดปล่อยทาสา
พ.ศ.2178	IMA 19	เจ้าพรหมพิจิตรและนางสร	รำพึงถึงอนิจจา ความไม่เที่ยง, สร้างพระพุทธรูป ธง เพดาน คัมภีร์, ปลดปล่อยทาสา
			ส่งส่วนบุญ, ปลดปล่อยทาสา
พ.ศ.2179	IMA 20	เจ้าสูต เจ้าพระ เจ้าแก้ว นัก มหาเถรบรรทักษิณ	ส่งส่วนบุญ, ปลดปล่อยทาสา
พ.ศ.2179	IMA 22	ออกหลวงมโนอุเทน	สร้างพระ,นิมนต์พระสงฆ์มาสวด , ปลดปล่อยทาสา
พ.ศ.2181	IMA 21	นางโงน เจ้ากัน ซีโมกษ ซีอน แม่ตบ เจ้าสุข หลานนางโงน น้องและหลานของเจ้าหลวง อริกพงศา	ปลดปล่อยทาสา,สร้างพระพุทธรูป ,ทำทานด้วยเงิน

ตารางที่ 1 (ต่อ)

ปีศักราช	จารึก	ผู้มีบทบาทหลักในการทำบุญ	สิ่งที่ทำ
พ.ศ.2182	IMA 23	นางแก้ว เจ้าอุ เจ้าพรหม เจ้า ปราบ แม่ธาน แม่สอ	สร้างพระพุทธรูป ,ธง, ปลดปล่อย ทาส
พ.ศ.2186	IMA 24	นักพระธรรมเขตมหา- สังฆราชบพิตร	ปลดปล่อยทาส
ต้นพุทธศตวรรษ ที่ 23			
พ.ศ.2205	IMA 25	ผู้เป็นหลานมาทำบุญให้กับ นักมหาสังฆราชพระ ศิลาจารย์บพิตรผู้ถึงแก่ อนิจกรรม	ปลดปล่อยทาส
พ.ศ.2206	IMA 26	นางเหี่ยม	สร้างพระพุทธรูป ธง เพดาน, นิมนต์พระสงฆ์มาสวดบนพระ พนั, ใสบาตร, ปลดปล่อยทาส
พ.ศ.2214	IMA 27	นักสมเด็จพระมุนิกุศลบพิตร	ถวายบังคมพระนครวัด, คิดถึง ความอนิจจังความไม่เที่ยง, อาราธนาพระสงฆ์มาทำบังสุกุล, สมทานเป็นเงิน สบง จีวร

ตารางที่ 1 (ต่อ)

ปีศักราช	จาริก	ผู้มีบทบาทหลักในการทำบุญ	สิ่งที่ทำ
พ.ศ.2226	IMA 28	นางเหี่ยม	ปลดปล่อยทาส, มีผู้ร่วม อนุโมทนากับนางเหี่ยม
พ.ศ.2227	IMA 30	นางคนธ์	สร้างพระพุทธรูป, ธง, เพดาน, คัมภีร์, เงินสมทาน, ตู้กับสง, สำหรับข้าว, ภาชนะใส่น้ำ, เสื้อ, หมอน, เขียนหมาก, มีด, จอบ, สิ่ว, ขวาน
	IMA 31	สมเด็จพระปรีวิทูบพิตร	กราบไหว้และสรรเสริญ พระพุทธเจ้า, คิดถึงอนิจจังความ ไม่เที่ยง, บอกถึงบุญที่เคยทำมา ได้แก่ สร้างพระพุทธรูปและสิ่ง ก่อนสร้างมากมาย, ปลุกพระศรี มหาโพธิ์, สร้างพระเจดีย์ทราย, สร้างพระพุทธรูป พระธรรม พระสงฆ์, ถวายกลิ่น, ให้ทาน , ชุดบ่อสระ, ทำความสะอาด หนทาง, สร้างสะพาน, ให้ทานไฟ น้ำ ผ้าโภชนาหาร ให้ทานเสื้อ อาสนะ สำหรับกับข้าว ภาชนะใส่น้ำ น้ำ เขียนหมาก ไตรจีวร ให้ทาน ธง เพดาน คัมภีร์, สร้างศาลา, ยกหนี้สินให้เป็นทานแก่ญาติ

ตารางที่ 1 (ต่อ)

ปีศักราช	จาริก	ผู้มีบทบาทหลักในการทำบุญ	สิ่งที่ทำ
พ.ศ.2230	IMA 32	นางเปิ่น	มีจิตศรัทธาปลดปล่อยทาส, กราบไหว้และสรรเสริญ พระพุทธรูป, กล่าวถึงกิจอันเป็นกุศลเมื่ออดีต ได้แก่ สร้างพระพุทธรูป, พระบฏ, ตัดธง, เพดาน, กลด, สร้างกุหา, ให้ลูกบวช, สร้างคัมภีร์, ถวายไตรจีวร, วัตถพันธ์, สร้างดอกไม้ไฟบูชาพระศรีรัตนตรัย
พ.ศ.2233	IMA 33	นักอวด นักหมื่นเชียม นางมาน	มีจิตศรัทธาสร้างพระพุทธรูป, ถวายเงินสมทาน, ปลดปล่อยทาส
พ.ศ.2239	IMA 34	ออกญายมราช และชุมท้าวเทพสุพรรณ	คิดถึงอนิจจังความไม่เที่ยง, สร้างตรีศูลคางควายถวายแด่พระศรีรัตนตรัย, จัดสังคายนาพร้อมของประเคนสมทาน และเงินสมทาน,, สร้างศาลาบำเรอ, ถวายเครื่องใช้สำหรับสร้างพระพุทธรูป, สร้างหนังสือทศชาติ, พระอภิธรรม, ประถมพระธรรมจักร, สร้างพระพิมพ์
พ.ศ.2241	IMA 35	นางเปิ่นและนางโงว	ปลดปล่อยทาส

ตารางที่ 1 (ต่อ)

ปีศักราช	จาริก	ผู้มีบทบาทหลักในการทำบุญ	สิ่งที่ทำ
ไม่ระบุศักราช	IMA 36	สมเด็จพระโฆสิติเทวมหาสังฆมราช บพิตร	มีจิตศรัทธานำพระพุทธรูปมาไว้ที่ พระมหานคร (นครวัด) พร้อม ด้วยเครื่องดนตรี, หีบพระธรรม, พานเงิน, พานทองแดง, กระออม สำริด, ชันเงิน, ถาด, แวนเทียน
พ.ศ.2243	IMA 37	ออกญาเสนาประเทศและชุม ท้าวศรีภักฏญาเกษร	มีจิตศรัทธาออกบวช, สร้าง พระพุทธรูป, ยกผ้าอันมีค่าตัด เป็นเพดาน, ตัดธง, ถวายเงินเป็น ทานแก่พระสงฆ์, บวชข้าทาสให้ รอดเป็นไพร่, ยกลูกให้เป็นทาน แล้วซื้อกลับมา, ให้ทานด้วยพรหม และเงินสมาทาน เมื่อออกญา ได้รับยศตำแหน่งใหม่แต่ละครั้ง จะบวชตนเอง ลูกหลาน สร้าง พระพุทธรูป ตัดธง เพดาน เมื่อออกญาสิ้นชีวิต ชุมท้าว ภักฏญาเกษร ได้จัดงานศพ ณ เมืองอินทรวัง (นครวัด) ให้ทาน พระสงฆ์ 4 รูปเพื่อทำบังสุกุล, สร้างพระพุทธรูป, เพดาน, ธง, สดับปกรณ, ปลดปล่อยทาส, ทำ สังคายนา พระอภิธรรม พระสูตร พระวินัย, ให้ทรัพย์สำหรับบูชา ธรรมเทศนา สวดมาติกาเทศนา พระมาลัย ทศชาติ, ให้เงิน

ตารางที่ 1 (ต่อ)

ปีศักราช	จารึก	ผู้มีบทบาทหลักในการทำบุญ	สิ่งที่ทำ
พ.ศ.2244	IMA 38	ชัยนันท	สมათาน และรัตนสีชมพู่ (ทับทิม), ทำบุญฉลองพระ, ทำบุญก่อพนมทรายที่พนมพระพัน, เห็นถึงความไม่เที่ยง, ศรัทธาทำบุญ ณ สถานที่ที่ออกญาลิ้น คือ สรุกแกอก โดยบวชข้าทาส, ฟังพระอภิธรรม มหาชาติ, ใส่บาตร 3 วัน, สร้างดอกไม้ไฟฉลองมาติกา, ให้เงินสมათาน เพื่อส่งกุศลผลบุญให้ออกญาเสนาบรเทศ กราบไหว้และสรรเสริญพระพุทเจ้า, ถวายพระเจดีย์, ถวายพระพุทธรูป, ก่อพระเจดีย์บรรจุกระดูกภรรยาและลูก, ซ่อมพระที่หักพัง, สร้างพระบฏ และกล่าวถึงการทำบุญครั้งอดีตได้แก่ บวชตนเองและลูก, สร้างพระพุทธรูป, สร้างศาลา, ปลดปล่อยทาส, ให้เงินสมათาน, ให้ทานนับครั้งไม่ถ้วน
พ.ศ.2249	IMA 29	พระมนตรีสงครามและนางญาณ	มีจิตศรัทธาสร้างปราสาท, พระพุทธรูป, ปลุกพระศรีรัตนมหาโพธิ์, พระมนตรีสงคราม

ตารางที่ 1 (ต่อ)

ปีศักราช	จาริก	ผู้มีบทบาทหลักในการทำบุญ	สิ่งที่ทำ
ปลายพุทธศตวรรษที่ 23 พ.ศ.2290	IMA 39	นักออกญาวงศ์อัครราชและ นักชุมท้าวศรีรัตนเกษร	อุปสมบทเป็นภิกษุ ส่งกุศลให้กับ มารดาบิดา, ให้เงินสมทาน ทำบุญให้ทาน, นิมนต์ พระสงฆ์มาทำบังสุกุลที่พระพัน, บวช, ประเคนเงินแก่พระสงฆ์, นิมนต์สามเณรมาสวดธรรมและ ทำบังสุกุล, นิมนต์พระสังฆราช มาเทศนาพระมหาชาติ เทศนาถึง อานิสงส์พระ อานิสงส์ผนวช, บูชาด้วยเงิน ถูกลักหลาด ผ้าขาว สไบผ้าขาวบางและพลู ให้ค่าจ้าง คนเล่นดนตรี, ยกลูกชายบูชา พระธรรมแล้วซื้อตัวกลับคืน, ส่ง ส่วนบุญกุศลไปยังบิดามารดา ญาติและผู้มีธรรม

นครวัดยังเป็นศาสนาลำคัญสืบเนื่องมาตั้งแต่ช่วงพระนคร จนถึงสมัยหลังพระนครที่มีการจาริกขึ้นที่นครวัด เพียงแต่เปลี่ยนลัทธิความเชื่อจากศาสนาพราหมณ์มาเป็นพุทธศาสนาลัทธิเถรวาทหรือหินยาน จากการศึกษาจาริกนครวัดสมัยหลังพระนคร พบว่าช่วงเวลาที่ได้จาริกจาริก คือ ตั้งแต่ พ.ศ.2109-2290 คือ ต้นพุทธศตวรรษที่ 22 จนถึงปลายพุทธศตวรรษที่ 23 เป็นระยะเวลาเกือบ 200 ปี ตลอดระยะเวลาดังกล่าวการเดินทางไปทำบุญที่นครวัดนั้นบางช่วงไปทำบุญอย่างสม่ำเสมอในทุกปี บางช่วงขาดหายไปเป็นเวลาหลายปี ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับความสงบของบ้านเมืองเป็นสำคัญ

ระยะแรกของการจารจารึก คือ พ.ศ.2109-2122 เป็นช่วงที่อยุธยาทำศึกกับพม่าและเสียเมืองให้แก่พม่าใน พ.ศ.2112³⁰ เขมรจึงไม่ต้องทำศึกสงครามกับอยุธยา เพราะช่วงก่อนหน้านั้นไทยเข้ามาทำสงครามกับเขมรจนสามารถยึดเมืองพระนคร จนต้องย้ายเมืองหลวงมาอยู่ที่ละแวก จนกระทั่ง พ.ศ.2130 สมเด็จพระนเรศวรเข้ามาตีเมืองละแวก จึงไม่พบจารึกในช่วงเวลาดังกล่าว พบจารึกอีกครั้งใน พ.ศ.2142 ในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 22 ตั้งแต่ พ.ศ.2165-2186 เป็นช่วงเวลาที่มีความสม่ำเสมอในการทำบุญ เป็นช่วงเวลาเดียวกับที่เขมรเป็นเมืองขึ้นของอยุธยา

ในช่วงรอยต่อระหว่างปลายพุทธศตวรรษที่ 22 กับต้นพุทธศตวรรษที่ 23 พ.ศ.2186-2205 ไม่มีการเดินทางไปทำบุญยังนครวัด เพราะในขณะนั้นกัมพูชาปกครองโดยกษัตริย์ผู้นับถือศาสนาอิสลาม คือ พระบาทราชามาธิบดีจันทร์ พระองค์จึงไม่สนับสนุนพระพุทธศาสนา จนพระบาทปฐมราชา ได้ขึ้นครองราชย์ (พ.ศ.2202-2215) จึงตั้งพุทธศาสนาเป็นศาสนาของรัฐช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 23 พ.ศ.2205-2249 พบการทำบุญและจารจารึกอย่างสม่ำเสมอเช่นกันซึ่งเป็นช่วงเวลาเดียวกับที่กัมพูชาเป็นเมืองประเทศราชของญวน (พ.ศ.2203-2254)³¹ และหลังจากนั้นได้เกิดความวุ่นวายระหว่างกัมพูชา ญวน ไทย จนกระทั่งไทยเสียกรุงศรีอยุธยาในปี พ.ศ.2310 และช่วงหลังปี พ.ศ.2290 ธรรมเนียมการจารจารึกที่นครวัดได้หายไป

แม้ว่าบ้านเมืองจะมีความวุ่นวายและศึกสงคราม แต่คนเขมรยังมีความศรัทธาและยึดมั่นอยู่ในพุทธศาสนา เห็นได้ว่าชัดว่าเมื่อใดที่บ้านเมืองสงบ ผู้คนจำนวนมากจะเดินทางมาทำบุญที่นครวัด แม้บางคนไม่มีทรัพย์มากมายก็มาร่วมอนุโมทนาหรือมาเป็นพยาน เรื่องราวที่จารึกไว้ที่บาగాณ พระพัน และระเบียงภาพสลักของนครวัดนั้นได้แสดงให้เห็นว่าพุทธศาสนานั้นเป็นที่พึงพอใจของผู้คนในสมัยนั้น เพราะพวกเขามีความตั้งใจและความมุ่งมั่นที่จะทำบุญเพื่อให้พวกเขามีความสุขในกายภาคหน้าหรือจนกระทั่งหลุดพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิด สิ่งที่คุณสมัยนั้นกระทำและจารไว้ในจารึกล้วนเป็นผลจากความเชื่อในพุทธศาสนา ดังนั้นการศึกษาเรื่องการทำบุญที่จารึกไว้ของผู้คนเขมรสมัยนั้น คือ ในช่วงสมัยกลางจะช่วยให้ผู้ศึกษาเข้าใจและสามารถอธิบายถึงความคิดและความเชื่อของพวกเขาได้

³⁰ นิคม มุลิกะคามะ, ประวัติศาสตร์ — โบราณคดี กัมพูชา (กรุงเทพฯ : ประชาชน , 2536), 226.

³¹ เรื่องเดียวกัน, 239.

บทที่ 3

รูปแบบการทำบุญในจาริกนครวัดสมัยหลังพระนคร พิจารณาด้วยหลักบุญกิริยาวัตถุ 10 ประการ

ในช่วงเวลาเขมรสมัยหลังพระนครนั้น พุทธศาสนิกายเถรวาทได้รับการยอมรับนับถือกันอย่างแพร่หลายและส่งอิทธิพลถึงความคิดความเชื่อของคนเขมรสมัยนั้นอย่างมาก เห็นได้จากร่องรอยของความเชื่อที่ได้ปรากฏเป็นลายลักษณ์อักษรอยู่ในจารึกสมัยหลังพระนครที่จารึกไว้ที่ปราสาทนครวัด เนื้อหาทั้งหมดของจารึกได้กล่าวถึงการทำบุญ ด้วยหวังว่าผลแห่งบุญนั้นจะส่งให้มีชีวิตที่ดีมีความสุขในชาติหน้า เพราะเชื่อว่ามนุษย์ยังคงเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในสังสารวัฏกระทั่งได้เข้าสู่นิพพานจึงไม่ต้องเวียนว่ายตายเกิดอีก

พุทธศาสนาเป็นศาสนาที่เน้นเรื่องการปฏิบัติมีเหตุและผลของการกระทำ แนวทางการปฏิบัติล้วนมาจากคัมภีร์ทางพุทธศาสนา คือ พระไตรปิฎก และคัมภีร์หรือหนังสือในพุทธศาสนาเล่มอื่น ๆ ที่เขียนขึ้นเพื่ออธิบายเนื้อความในพระไตรปิฎก โดยมีพระสงฆ์เป็นผู้ถ่ายทอดคำสอนสืบต่อกันมาอันมีผลต่อความคิด ความเชื่อและความศรัทธาของผู้นับถือ ความเชื่อในเรื่องผลแห่งการทำดีนำไปสู่การทำบุญซึ่งมีหลายรูปแบบ เพื่ออธิบายเรื่องรูปแบบการทำบุญให้ชัดเจน ผู้วิจัยจะอธิบายเรื่องบุญกิริยาวัตถุ คือ สิ่งที่เป็นที่ตั้งแห่งการทำบุญที่ปรากฏในคัมภีร์ทางพุทธศาสนาเป็นหลักก่อนแล้วจึงเปรียบเทียบให้เห็นถึง รูปแบบและลักษณะการทำบุญที่พบในจาริกนครวัดสมัยหลังพระนครว่ามีอย่างไรบ้าง

บุญ

ความหมายของ “บุญ” จากพจนานุกรมพุทธศาสน³² คือ เครื่องชำระสันดาน , ความดี , กุศล , ความสุข , ความประพฤติชอบทางกาย วาจา และใจ จากสารานุกรมพระพุทธศาสนา³³ “บุญ” หมายถึง ธรรมชาติอันเกิดขึ้นในจิตสันดานแล้วชำระจิตสันดานนั้นให้หมดจดผ่องแผ้ว

³²พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ 10 (กรุงเทพฯ : เอส.อาร์.พรินติ้ง แมส โปรดักส์, 2546), 112-113.

³³สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, “บุญ,” สารานุกรมพระพุทธศาสนา (2529) : 263.

ศาสนาโดยสังเขป) คำว่า บุญ ภาษาเขมรใช้ **បុណ្យ** (บุญญ์) เป็นคำภาษาสันสกฤต มีความหมายว่า ธรรมอันเป็นเครื่องชำระจิตใจ (ให้สะอาด) การกระทำที่สำเร็จด้วยกาย วาจา ใจ ที่สะอาดและบริสุทธิ์ การทำบุญต้องทำด้วยกุศลจิต คือจิตที่ประกอบด้วย อโลภะ(ไม่โลภ) อโทสะ(ไม่โกรธ) และอโมหะ(ไม่หลง) การทำบุญ คือ การทำความดี สิ่งที่มีประโยชน์ และสิ่งที่ไม่มีโทษ ส่วนสิ่งที่ทำให้เกิดเป็นบุญ เรียกว่า บุญกิริยาวัตถุ โดยสังเขป มี 3 ประการ คือ

1. **ธានมัย:** (ทานมยะ) บุญเกิดจากการทำทาน
 2. **สីลมัย:** (ศีลมยะ) บุญเกิดจากการรักษาศีล
 3. **ภาវនាមัย:** (ภาวนามยะ) บุญเกิดจากการภาวนา
- บุญกิริยาวัตถุนี้ ถ้าอธิบายโดยละเอียด มี 10 อย่าง คือ
1. **ธាន:** (ทานะ) การบริจาคทรัพย์ทำทาน
 2. **สីล:** (ศีล) การรักษาศีล (มีศีล 5 เป็นต้น)
 3. **ภาវនា** (ภาวนา) การจำเริญ หรือ อบรมทางจิต
 4. **หบថាវនៈ** (อปจายนะ) การเคารพนอบน้อมต่อครูบาอาจารย์ หรือ ผู้ที่ควรเคารพ
 5. **វេយ្យាវច្ឆៈ** (เวยยาวัจจะ) การชวนชวายในการทำดี
 6. **បត្តិទានៈ** (ปัตติทานะ) การให้บุญแก่ผู้อื่น
 7. **បត្តានុមោទនា** (ปัตตานุโมทนา) ความยินดีต่อการให้บุญแก่ผู้อื่น
 8. **ធម្មស្សវនៈ** (ธัมมสสวนะ) การฟังธรรม
 9. **ធម្មទេសនា** (ธัมมเทศนา) การแสดงธรรม
 10. **ទិដ្ឋជុក្ខមៈ** (ทิฐฐุจกมมะ) การทำความเห็นให้ตรงให้ถูกต้อง

จากหลักบุญกิริยาวัตถุที่พบในเขมร และในพระไตรปิฎกพบว่าไม่แตกต่างกัน แสดงให้เห็นว่า คนเขมรอาจนำหลักธรรมและเนื้อหาจากพระไตรปิฎกที่เป็นคัมภีร์ทางพุทธศาสนานั้นมาใช้ปฏิบัติเช่นเดียวกัน

รูปแบบการทำบุญในจาริกนครวัดสมัยหลังพระนคร

บุญกิริยาวัตถุข้อที่ 1 ทานมัย บุญเกิดจากการให้

ตามพจนานุกรมพุทธศาสตร์ให้ความหมายของ “ทาน” คือ การให้ , สิ่งที่ให้ , ให้ของที่ควรให้แก่คนที่ควรให้เพื่อประโยชน์แก่เขา , สละให้ปันสิ่งของของตนเพื่อประโยชน์แก่ผู้อื่น³⁶ ตามพจนานุกรมเขมร ทาน (ទាន) คือ การให้ , สิ่งที่ให้ สิ่งของที่ควรให้³⁷

ทาน แบ่งออกเป็น 3 ประการ³⁸ ได้แก่ **อามิสทาน** คือ การบริจาคสิ่งของ ร่างกาย และชีวิต การบริจาคทานมี 3 ระดับ ได้แก่การบริจาควัตถุภายนอก เรียกว่า ทานบารมี การบริจาคส่วนของร่างกาย เรียกว่า ทานอุปัชฌายะ การบริจาคชีวิต เรียกว่า ทานปรมาตมบารมี วัตถุแห่งการกระทำทานมี 2 อย่าง คือ ทานภายนอก และทานภายใน ทานภายนอก(พาหิรทาน) ได้แก่ อาหาร น้ำดื่ม บ้านเรือน เสื้อผ้า ยานพาหนะ พวงดอกไม้ เครื่องลู่ได้ เครื่องหอม ที่นั่งที่นอน เครื่องประทีป ซึ่งเป็นของที่ควรให้ จัดอยู่ในทานวัตถุ 10 อย่าง³⁹ และของไม่ควรให้ เช่น วัตถุที่ส่งเสริมมิชฌาติภูมิจึงได้แก่ ศัสตราวุธ และน้ำเมา เป็นต้น โดยโยงอามิสทานอันเป็นความสุขทางโลกเข้าสู่ประโยชน์สุขทางธรรม⁴⁰ กล่าวคือ พระโพธิสัตว์ให้อาหารเป็นทาน พึงทำให้ผู้อื่นสำเร็จสมบัติ คือ อายุ วรรณะ สุขะ พละ และปฏิภาณ และสมบัติอันเป็นผลเลิศ อันเป็นที่ร่ำรวย ให้น้ำดื่ม เพื่อระงับความหิวกระหายในกามกิเลสของสัตว์ ให้ผ้าทั้งหลาย เพื่อให้สัตว์ทั้งหลายมีหิริโอตตัปปะ ให้น้ำดื่มเพื่อให้สัตว์ทั้งหลายถึงนิพพาน ให้ของหอม เพื่อให้สัตว์สัมผัสกลิ่นแห่งศีล ให้พวงดอกไม้ และเครื่องลู่ได้ เพื่อให้สัตว์ได้รับความงามแห่งพุทธคุณ ให้อาสนะเพื่อความสำเร็จแห่งโพธิ

³⁶ พระธรรมปิฎก, พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ 11 (กรุงเทพฯ : มหจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2546), 75.

³⁷ ฤๅษาสถาบันนิกาย. วัชราวุธกฤษฎา ภาตติ ๑, ๒ (กรุงเทพฯ: ฤๅษาสถาบันนิกาย, 2512), 419.

³⁸ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯสยามบรมราชกุมารี, ทศบารมีในพุทธศาสนาเถรวาท, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2532) , 109-110.

³⁹ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, “ทานวัตถุ,” สารานุกรมพระพุทธศาสนา (2529) : 187.

⁴⁰ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯสยามบรมราชกุมารี. ทศบารมีในพุทธศาสนาเถรวาท, 109 -110.

มณฑลสนะ ฯลฯ ส่วนทานภายใน (อสังฆัตติกทาน) เป็นการสละตนให้ผู้อื่น โดยมุ่งบำเพ็ญทานบารมี ไม่คิดถึงอามิสสินจ้าง **อภัยทาน** คือ การป้องกันภัยอันตราย การช่วยป้องกัน ราชภัย โจรภัย อัคคีภัย อุทกภัย ภัยจากผู้จองเวร ภัยจากสัตว์ร้าย ภัยจากนาค ยักษ์ ปีศาจ เป็นต้น และ**ธรรมทาน** คือ การแสดงธรรมอย่างไม่ผิดเพี้ยน เพื่อจิตอันบริสุทธิ์ เพื่อประโยชน์

การทำบุญด้วยการให้ทาน ปรากฏในจารึกนครวัดสมัยหลังพระนคร หลักที่ 1 , 2 , 4 , 6 , 8 , 9 , 10 , 11 , 12 , 13 , 14 , 15 , 16 , 17 , 18 , 19 , 21 , 22 , 23 , 24 , 25 , 26 , 27 , 28 , 29 , 30 , 31 , 32 , 33 , 34 , 35 , 36 , 37 , 38 , 39 ซึ่งการทำบุญด้วยการให้ทานนั้นพบในจารึกเกือบทุกหลัก การให้ทานที่พบสามารถแบ่งเป็น 2 ประเภท ได้แก่ การให้ทานด้วยการบริจาคสิ่งของ และการให้ทานด้วยการบริจาคสิ่งมีชีวิต

1.การให้ทานด้วยการบริจาคสิ่งของ

จากข้อมูลในจารึก วัตถุประสงค์สำหรับให้ทาน อาจแบ่งได้ตามกลุ่ม ดังนี้

- **ศาสนวัตถุ** คือ สิ่งของที่ใช้ประกอบพิธีทางศาสนา ได้แก่ พระพุทธรูป, พระพิมพ์, องค์พระโมคคัลลาและพระสารีบุตร พระบฏ ธง มีธงสัปตปรกณ ธรรมธวัช, จัตร, จัตรสัปตปรกณ, กลด, เพดาน, คัมภีร์ มีสัปตปรกณ พระอภิธรรม พระอภิธรรมมหาชาติ และประถมพระธรรมจักร, หีบพระธรรม, วัตถุพันธุ, ของประเคนสมათานพระสังคายนา, กฐิน, ปลุกต้นโพธิ์, เจดีย์ทราย พนมทราย ภูเขา, เครื่องมือสำหรับทำการสังคายนา

- **ศาสนสถาน** ได้แก่ ปราสาท ปราสาทจัตุรมุข, พระวิหาร, พระเจดีย์, ปราสาทหิน

- **สิ่งของอื่น ๆ** มี **เครื่องมือเครื่องใช้** ได้แก่ ตู้ เขียนหมาก เครื่องเหล็กมี มีด จอบ สิว ขวาน แวนเทียน ภาชนะ ได้แก่ พาน (เงิน,ทองแดง) กระจอมล่ำริด ชันเงิน ถาด ภาชนะใส่น้ำ **เครื่องดนตรี** **ทานวัตถุ** ประกอบด้วย อาหาร (ข้าว น้ำ) ผ้า (ผ้านุ่ง ถุง ผ้าขาว สไบ เครื่องนุ่งห่ม) ของพระสงฆ์ มี ไตรจีวร สบง วัตถุพันธุ สังเค็ด) ดอกไม้ (ดอกไม้ประดิษฐ์) ของหอม (เครื่องหอม) เครื่องอุปโภค ที่นอน (เสื่อ หมอน เครื่องลาด อาสนะ พรม) และเครื่องประทีป (ไฟ ดอกไม้ไฟ) **ทรัพย์สินสมบัติ** ได้แก่ เงิน ทอง อัญมณี **สิ่งสาธารณะประโยชน์** มีชุดบ่อ, สร้างสะพาน, ทำความสะอาดถนนหนทาง,สร้างศาลา

2. การให้ทานด้วยการบริจาคสิ่งมีชีวิต ที่เรียกว่าการบริจาคสิ่งมีชีวิต เพราะ จากเนื้อความในจารึกนี้เป็นการบริจาคชีวิตผู้อื่น มิใช่ชีวิตตนเอง ได้แก่ ยกลูกให้เป็นทาน ยกลูกบูชาพระธรรมแล้วซื้อคืน, ให้ข้าทาสบวชเป็นพรณาสรม, ให้บวชเพื่อพ้นจากหนี้ และปล่อยทาส มีเพียงการขายตัวเป็นค่าทองปิดองค์พระเท่านั้นที่พอจะจัดเป็นการบริจาคชีวิตได้ ผู้วิจัยจะอธิบายรายละเอียด

การให้ทานทั้ง 2 ประเภท พร้อมกับยกตัวอย่างลักษณะการให้ทานในจารีกนครวัดสมัยพระนครมา ประกอบการอธิบายเป็นลำดับไป

1. การให้ทานด้วยการบริจาคสิ่งของ

จากจารีกนครวัดสมัยหลังพระนครพบสิ่งของที่นำมาให้เป็นทานซึ่งสามารถแบ่งออกได้เป็น 3 ประเภท ได้แก่ ศาสนวัตถุ ศาสนสถาน และสิ่งของอื่น ๆ อันได้แก่ เครื่องมือเครื่องใช้ เครื่องดนตรี ทานวัตถุ และทรัพย์สมบัติ ศาสนวัตถุ หมายถึง วัตถุที่เกี่ยวข้องทางศาสนา มักเป็นสิ่งที่เคารพบูชา เช่น พระพุทธรูป เป็นศาสนวัตถุในพระพุทธศาสนา⁴¹ ศาสนวัตถุที่พบในจารึกนี้มี 13 ชนิด ได้แก่ พระพุทธรูป พระพิมพ์ พระสาวก พระบฏ ธง ฉัตรและกลด เพดาน คัมภีร์ หีบพระธรรม ต้นโพธิ์ เจดีย์ทรายหรือพนมทราย กฐิน ของสมาทานพระสังคายนา ศาสนวัตถุที่นิยมให้เป็นทานมากที่สุด คือ การสร้างพระพุทธรูป พบในจารึก 27 หลัก รองลงมาเป็นธง พบในจารึก 13 หลัก ตามมาด้วยเพดาน พบในจารึก 7 หลัก และคัมภีร์ พบในจารึก 6 หลัก

ศาสนสถาน หมายถึง สถานที่ประกอบพิธีกรรมทางศาสนา เช่น โบสถ์ วิหาร สถูป เจดีย์ เป็นศาสนสถานในพระพุทธศาสนา⁴² ศาสนสถานที่สร้างให้เป็นทานนั้นปรากฏในจารึกน้อยมาก พบการสร้างปราสาทในจารึกเพียง 3 หลัก สร้างพระเจดีย์ จำนวน 2 หลัก และพระวิหาร พบในจารึกเพียง 1 หลัก

ส่วนสิ่งของอื่น ๆ มีการบริจาคทานเป็นเงินมากที่สุดพบในจารึก 12 หลัก รองลงมาเป็นผ้าและเครื่องนุ่งห่มของพระสงฆ์รวมกันพบในจารึกจำนวน 7 หลัก และอาหาร ในจารึกจำนวน 5 หลัก รายละเอียดการให้ทานด้วยการบริจาคสิ่งของมีดังต่อไปนี้

1.1 ศาสนวัตถุ ที่ให้เป็นทานมี 13 ชนิด ได้แก่

1.1.1 การสร้างพระพุทธรูป คนเขมรในสมัยหลังพระนครนั้นนิยมสร้างพระพุทธรูปให้เป็นทาน เพราะพบการสร้างพระพุทธรูปในจารึกสมัยนี้จำนวนมากถึง 27 หลัก การสร้าง

⁴¹ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2542 (กรุงเทพฯ : นานมีบุ๊คพับลิเคชัน, 2546), 1, 100.

⁴²เรื่องเดียวกัน, 1, 100.

พระพุทธรูปนั้นมีขึ้นหลังพุทธกาล⁴³ โดยกลุ่มชนเชื้อสายกรีกที่เข้ามาในอินเดียอาศัยอยู่ทางชายแดนด้านตะวันตกเฉียงเหนือ เป็นกลุ่มชนที่มีความเชื่อในรูปเคารพ เมื่อหันมานับถือศาสนาพุทธ จึงสร้างตัวแทนพระพุทธรูปเป็นรูปบุคคล ที่เรียกว่า พระพุทธรูป พระพุทธรูปมีขึ้นครั้งแรกที่คันธารราฐ (ระหว่าง พ.ศ.365-383) พระพุทธรูปเข้ามาพร้อมกับการเผยแพร่พระพุทธศาสนาจากอินเดียมาสู่ภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ พอดัที่เข้ามาค้าขายในดินแดนแถบนี้มักนิมนต์ภิกษุสงฆ์หรือสร้างพระพุทธรูปเอามาด้วยกัน เพื่อป้องกันภัยอันตราย หรือเพื่อสักการบูชา⁴⁴ คติความเชื่อทางศาสนาและพระพุทธรูปจึงเข้ามาในประเทศกัมพูชาเช่นกัน

จากจารึกนครวัดสมัยหลังพระนคร (IMA) นั้น พบวัสดุที่ใช้ทำพระพุทธรูป ได้แก่ หินดิบ ก่ำริด ทองแดง งา ไม้ ไม้จัน ไม้เทพทารุ ทอง เงิน ทองผสม และดอกไม้ นอกจากนี้ยังพบวิธีการสร้างพระพุทธรูปไว้บางแห่ง คือ ใน **IMA 2** ความว่า

“ว่าแล้ว ข้าเจ้าก็เปลื้องมวยผมวางลง ณ ที่นั้น ตั้งใจทำพิธีมูรธาภิเศก ณ สถานที่พระพิฆณุโลก เสร็จแล้ว เฝ้ามวยผมเป็นขมุก สร้างเป็น**พระพุทธรูป**ไว้ยังสถานบากานนี้”

แม้ในจารึกจะไม่บอกขั้นตอนการสร้างอย่างละเอียด แต่เป็นข้อมูลแสดงให้เห็นว่า มีการนำผมที่ถือว่าเป็นส่วนที่สูงที่สุดของร่างกายมาเผาให้เป็นถ่านผสมกับวัสดุที่ใช้สร้างพระพุทธรูป ส่วนขั้นตอนที่กล่าวถึงการทำพิธีมูรธาภิเศก คือ การใช้น้ำรดบนศีรษะในพิธีราชาภิเษกหรือพระราชพิธีอื่นซึ่งแสดงให้เห็นถึงสถานะของผู้สร้างพระพุทธรูป เป็นผู้มียศถาบรรดาศักดิ์ในระดับกษัตริย์หรือพระบรมวงศานุวงศ์

สถานที่สำหรับประดิษฐานพระพุทธรูปนั้น คือ ปราสาทนครวัด ซึ่งในจารึกเรียกชื่อแตกต่างกันออกไป เช่น

IMA 6 เรียกว่า พิฆณุโลก

“ข้ามีจิตศรัทธาสร้างจัตุรมุข และ**พระหิน พระดิบ**ก อธิษฐานต่อ**พิฆณุโลก**”

IMA 16b เรียกเป็นชื่อเมืองว่า อินทรปฐุมิหานคร ศรีสุทธบรรพพิฆณุโลก

⁴³ หลวงบริบาลบุรีภัณฑ์, พระพุทธรูปสมัยต่าง ๆ ในประเทศไทย (กรุงเทพฯ : สามมิตร, 2515), 1 - 7.

⁴⁴ ทองสืบ ศุภะมาร์ค และ ปิ่น มุกกันต์ แปลและเรียบเรียง, พระพุทธศาสนาในกัมพูชา (กรุงเทพฯ : สภาวิจัยแห่งชาติ, 2514), 22 - 23.

“นางเจ้าพรหมโสด สร้าง**พระพุทธรูปทอง 1 องค์** เจ้าเพา และเจ้ารัตนสร้าง**พระพุทธรูปทอง 1 องค์** เจ้าแตงสร้าง**พระพุทธรูปทอง 1 องค์ (สร้าง) พระพุทธรูป 19 องค์**นี้เป็นเสร็จ แล้วจึงมาจัดฉลองร่วมกับนางศร ฝ่ายนักนางศรกับนางมลนั้น (ถวาย) 9 ตำลึง และคนทั้ง 4 นั้น (ถวาย) 4 ตำลึง 3 สลึง ฉลองเป็นเสร็จ (ฉลอง) ใน**เมืองอินทปัตฐ์มหานคร ศรีสุทธบวรพิษณุโลก**นั้นเป็นเสร็จบริบูรณ์” (IMA 16b)

ใน **IMA 2** ระบุตำแหน่งที่ตั้งว่า บากาน ซึ่งก็คือ ชั้นที่ 3 ของปราสาทนครวัด
“ว่าแล้ว ข้าเจ้าก็เปลื้องมวดยมดวงลง ณ ที่นั้น ตั้งใจทำพิธีมูรธาภิเศก ณ สถานพระพิษณุโลกเสร็จแล้ว เผามวยผมเป็นขมุก สร้างเป็น**พระพุทธรูป**ไว้ยังสถาน**บากาน**นี้”

และใน **IMA11** ระบุว่าบรรจุพระพุทธรูปไว้ที่พระพัน
“เจ้าอุทัยสมัตถ์ และนางมาส มีจิตศรัทธาสร้าง**พระพุทธรูป 3 องค์ พระทอง 1 พระเงิน 1 พระดิน 1 บรรจุกับพระพัน**”

นอกจากการสร้างพระพุทธรูปประดิษฐานไว้ที่ปราสาทนครวัดแล้ว ยังมีการกล่าวถึงการทำกิจกรรมอย่างอื่นร่วมด้วย ได้แก่ ปลูกต้นโพธิ์, สร้างพระอัครสาวก, สร้างปราสาท, ปล่อยทาส, ถวายธง เพดาน คัมภีร์และบวชลูก, บริจาคเงินเป็นทาน, ถวายพระบฏ, สร้างพระพิมพ์ และถวายเครื่องดนตรีและเครื่องใช้ต่าง ๆ ดังตัวอย่าง

IMA 1 สร้างพระพุทธรูปพร้อมกับปลูกต้นโพธิ์

“ข้าพเจ้าผู้ชื่อว่ารัตนมหาโพธิ์ ผู้ปรารถนาปัญญาเป็นเครื่องตรัสรู้พร้อม **ปลูกต้นโพธิ์ต้นนี้ พร้อม**กับ**พระชินปฏิมา(พระพุทธรูป)** เพื่อให้บรรลุนิพพาน . . . และบัณฑิตพรหม ไกร ถา อุว สาคร (มหาเถร) ได้ประดิษฐานพระพุทธรูปองค์หนึ่ง”

IMA 4 สร้างพระพุทธรูป พร้อมกับสร้างพระโมคคัลลา พระสารีบุตร และพระบฏ

“ออกหลวงอภัยราชมีจิตศรัทธา สร้างปราสาทหินจัตุรมุข 1 หลัง และ**พระพุทธรูปหิน 4 องค์**ไว้ในปราสาท 5 องค์ **พระพุทธรูปดิน 1 องค์ พระสำริด 1 องค์ พระทองแดง 1 องค์ พิมพ์พระพุทธรูปดิน 1 พระงา 1 องค์ พระไม้จัน 1 องค์ พระโมคคัลลา พระสารีบุตร พระบฏ 1 บรรจุพระธาตุ**”

IMA 29 สร้างพระพุทธรูปพร้อมกับการสร้างปราสาท 9 หลัง

“พระมนตรีสงคราม นางญาณมีจิตใจใสศรัทธา มาสร้างปราสาท 9 หลัง พระพุทธรูป 17 องค์”

IMA 8 สร้างพระพุทธรูปพร้อมกับการปล่อยทาส

“คนทั้งหมดทั้งหลายนั้นเป็นลักขี ขณะที่ออกหลวงราชเดชะปล่อยทาสและสร้างพระ”

IMA 9 สร้างพระพุทธรูปพร้อมกับการปล่อยทาส

“ออกญาสมรและนางแอบเตรียมการอันเป็นกุศล อารานานินมิต์พระสงฆ์ทั้งผองมาฉลองพระพุทธรูป ” (แล้วบวชนักสมณะอริยะพ้นจากหนี้ พร้อมปล่อยลูกสาวและหลานของสมณะอริยะพ้นจากหนี้ด้วย)

IMA 13 สร้างพระพุทธรูปพร้อมกับการถวายธง, เพดาน และการปล่อยทาส

“แม่ทงเจ้าโสม แม่แพก แม่พุ่ม คนทั้งสี่นี้มีจิตศรัทธาสร้างพระสรเพชญ พุทธรูปเงิน 5 องค์ ธง 3 เพดาน 1”(แล้วปล่อยทาสชื่อ ขุนราม)

IMA 15 สร้างพระพุทธรูปพร้อมกับการปล่อยทาส

“สมเด็จพระสุธรรม มีจิตศรัทธาสร้างพระพุทธรูปประดิษฐานทอง 1 พระองค์ พระพุทธรูปไม้ 36 องค์” (แล้วปล่อยทาส)

IMA 12 สร้างพระพุทธรูปพร้อมกับการถวายธง, ธรรมวัช และบวชลูก

“คนทั้งหมดนี้มีจิตศรัทธาสร้างพระพุทธรูปทอง 2 องค์ เงิน 3 องค์ ธง ธรรมวัช บวชลูก 2 คน”

IMA 13 สร้างพระพุทธรูปพร้อมกับการถวายธงและเพดาน

“แม่ทงเจ้าโสม แม่แพก แม่พุ่ม คนทั้งสี่นี้มีจิตศรัทธาสร้างพระสรเพชญ พุทธรูปเงิน 5 องค์ ธง 3 เพดาน 1”

IMA 17 สร้างพระพุทธรูปพร้อมกับการถวายใหญ่่น้อยและจัดรสปตปกรณ

“ครั้นเราจะลึกซึ้งได้ก็เกิดศรัทธา จัดสรรพริชาธ โอฟารด้วยธงใหญ่ธงน้อย อันโอฟารพร้อมด้วยฉัตรสีปดปรกณ์ บวรด้วยพุทธรูป บรรจงด้วยทองอันงามประไพ พรรณรายด้วย พระพุทธรูปเรียงมาเป็น 29 พระองค์ บรรจงด้วยสุพรรณบัฏ ปิด(ทอง)วิจิตรรรจนา”

IMA 18 สร้างพระพุทธรูปพร้อมกับธงและเพดาน

“ฝ่ายนักฐานโมกษสร้างพระพุทธรูป 1 องค์ ธง 1 ฝ่ายแม่สุส (สร้าง) พระพุทธรูป 3 องค์ ธง 1 ฝ่ายแม่องค์และลูกเขย (หรือลูกสะใภ้) สร้างพระพุทธรูป 3 องค์ ธง 1 เพดาน 1 คือเป็นเสร็จ”

IMA 19 สร้างพระพุทธรูปพร้อมกับธง, เพดาน และคัมภีร์

“เจ้าพรหม นางสร มาให้ พระสงฆ์สร้างพระพุทธรูปเงิน 4 องค์ พระสำริด 1 องค์ ธง 1 เพดาน 1 คัมภีร์ 1”

IMA 23 สร้างพระพุทธรูปพร้อมกับธง

“นางแก้ว เจ้าอุ เจ้าพรหม เจ้าปราบ แม่ชาน แม่สอ คนทั้งนี้มีจิตศรัทธาสร้างพระพุทธรูปทอง 1 องค์ เงิน 3 องค์ ธง 1”

IMA 26 สร้างพระพุทธรูปพร้อมกับธงและอิทธิรมเพดาน

“ด้วยเมื่อนางเหียมมาคิดจะสร้างกุศลผลบุญนั้น ให้พระสงฆ์สร้างพระพุทธรูปทอง 4 องค์ พระพุทธรูปเงิน 4 องค์ ธง อิทธิรมเพดาน 1 เป็นของถวายแด่พระพุทธรูปเจ้าเรา”

IMA 30 สร้างพระพุทธรูปพร้อมกับธง, เพดาน และคัมภีร์

“คนทั้งนี้ซึ่งเป็นสักขีพยานแก่นางคนธ ผู้มีจิตศรัทธาสร้าง พระพุทธรูปทอง 1 องค์ เงิน 1 องค์ ติบูก 3 องค์ ธง 1 เพดาน 1 คัมภีร์ 5 . . .”

IMA 21 สร้างพระพุทธรูปพร้อมกับปัจจัย

“นางโงน เจ้ากน (ทำ) ตามคำสั่งเจ้าหลวงอิทธิพงษ์มาสร้างรูปพระพุทธรูป พระประติมาเงิน 4 องค์ และปัจจัย คือ เป็นทาน 4 ตำลึง 3 บาท 1 สลึง มาสร้างกุศลและพระธาตุที่อาวหา”

IMA 33 สร้างพระพุทธรูปพร้อมกับเงินสมาทาน

“คนทั้งหลายเหล่านี้เป็นลักชีพยานของนักอวด นักหมิ่นเชียม นางมาน ผู้มีจิตศรัทธามาสร้าง**พระทอง 1 องค์ ทองผสม 1 องค์ เงิน 2 องค์ ส่วน (เงิน) สมทานมี 10 ตำลึง**”

IMA 37 สร้างพระพุทธรูปพร้อมกับเพดานและเงินสมทาน

“สัตยาอธิฐานปรณิธานในออกญาเสนาประเทศ และชุมท้าวศรีภักญญาเกษตร . . . ขมิขมันเร่งสร้าง**พระทอง 2 องค์** ผจงยกผ้าอันมีค่า **ตัดเป็นเพดาน 2 แผ่น แล้วจ่ายเงินเป็นทานแก่กมรเตงสงฆ์ทั้งผอง 7** ชั่ง นั้น 1 ครั้ง ครั้นทำบุญภายหลังนั้นสร้าง**พระทอง 1 องค์ พระเงิน 1 องค์ . . . สร้างพระทอง 1 องค์ พระทองผสม 1 องค์ พระดอกไม้ 1 องค์ พระเงิน 1 องค์**”

IMA 16 สร้างพระพุทธรูปพร้อมกับถวายเงิน

“นักนางศรมิจิตสาทรยินดีศรัทธา (มี)ความแจ่มใสในดวงจิต คิดเข้าใจถึงอนิจจังนี้ว่าไม่เที่ยง จึงมาจัดสร้าง**พระพุทธรูปเงิน 15 องค์** แล้วถวายบุญให้เงินนางมด 1 ตำลึง 3 บาท 1 สลึง 1 ไพ (8-11) แล้วนางมดยกเงิน 1 บาทให้ยายบุญ 1 บาท ให้แก่เจ้าภิกษุณี 2 สลึง ให้แม่แก้วนั้น แล้วนางมดมีจิตศรัทธามาสร้าง**พระพุทธรูป 1 องค์**” (IMA 16b)

IMA 16 สร้างพระพุทธรูปพร้อมกับพระบุญ

“ข้างฝ่ายคฤหัสถ์โสธ มีเจ้ามะ เจ้าสุต นางนง เจ้าโสม นางเนา เจ้านง เจ้าปัญญา เจ้าโน แม่ศรีและแม่ แม่รส แม่อุ คนทั้งนี้มีจิตศรัทธา มาสร้าง**พระพุทธรูปและองค์พระบุญ 1 องค์ พระทอง 2 องค์ พระเงิน 1 องค์** (IMA 16c)”

IMA 34 สร้างพระพุทธรูปพร้อมกับพระพิมพ์

“นี่คือสุจริตพิพิธผลิตทานาธยาศรัย แห่งออกญายมราชนรินทรชาติวรวงศ์ . . . ผู้เป็นสามิชุมท้าวเทพสุพรรณ ทั้งสองมีจิตคิดถึงอนิจจัง กราบลาพระบาทผู้เป็นเจ้าพระองค์ตรัสให้มาสร้างตรีศูลคางควาย . . . กาลเมื่อ (มี) สังกายนานันนิมนต์พระสงฆ์ 16 องค์ . . . เครื่องใช้สำหรับสร้าง**พระทอง น้ำหนัก 4 ตำลึง 1 องค์ พระสิหิงค์ 1 องค์ . . . ช่วยทำพระพิมพ์ 11 องค์ . . .**”

IMA 36 สร้างพระพุทธรูปพร้อมกับถวายเครื่องดนตรีและเครื่องใช้ต่าง ๆ

“นี่สมเด็จพระโสดาภิรมหาสังฆราชปิตร มีจิตใจศรัทธาบำเพ็ญพระพุทธรูป (มา) 2 องค์ องค์หนึ่งน้ำหนัก 1 หาบ ทั้ง 2 องค์ (น้ำหนัก) เสมอกันมาตั้งไว้ที่พระมหาราช . . .” (พร้อมกับเครื่องดนตรี และ เครื่องใช้ต่าง ๆ)

จารึกนครวัดสมัยหลังพระนครในช่วงหลัง คือในช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 23 มีความนิยมที่จะกล่าวถึง บุญกุศลที่ได้ทำผ่านมา หนึ่งในนั้น คือ การสร้างพระพุทธรูป แทนพระพุทธรูปที่หายไป พบใน

IMA 31 ความว่า

“พระองค์ตัดความผูกพันศรัทธาตามับสิ่งก่อสร้าง ที่สร้างเป็นกิจกุศลผลบุญแต่ปางก่อนมาจนถึงทุกวันนี้ . . . พระองค์สร้างพระทอง พระเงิน 100 องค์ และพระสลักใหม่ 25 องค์ พระที่อันตรธานสูญหายแต่ก่อนมา 100 องค์ พระสีหิงค์ 1 องค์ สิ่งก่อสร้างทั้งหมดนั้น (นับ) ได้เป็น 235 . . .”

มีการนับจำนวนพระพุทธรูปที่เคยสร้างไว้ใน IMA 32

IMA 32 ความว่า

“นางแบน (เป็นผู้) มีจิตใจศรัทธา จำเดิมตั้งแต่อายุได้ 16 ปี ได้จดจำการสร้างกิจอันเป็นกุศลผลบุญแต่ก่อนจนกระทั่งถึงปีที่อายุ 44 แล้ว นับได้ว่าการสร้างพระพุทธรูปทอง 2 องค์ พระพุทธรูปเงิน 12 องค์ พระพุทธรูปดีบุก 1 องค์ พระหิน 1 องค์ พระพุทธรูปเทพทวาร 1 องค์ . . .”

และมีการซ่อมแซมพระพุทธรูปที่หักพัง ใน IMA 38 เพียงหลักเดียวและเป็นหลักท้าย ๆ ของจารึกสมัยหลังพระนคร ซ่อมแซมโดยชัยนัน พระพุทธรูปนี้ที่หักพังนี้อาจเป็นพระพุทธรูปที่สร้างไว้ในช่วงแรก ๆ ที่มีปรากฏในจารึก

IMA 38 ความว่า

“14.ถวายพระพุทธรูป	พระสถูปเจดีย์เทอญ
ถวายครบพระบรรพบุรุษผอง	ปราสาทอันเป็นที่ประทับพระคูหา...
34.แล้วซ่อมพระที่หักพัง	หักกร่อนแตกทั้งองค์
กระจัดกระจายอันตรธาน	แตกทั้งองค์เป็นท่อน ๆ
35.บางท่อนหักตรงคอ	พระเศวตทั้งหมดตกหายไป

พระบาทแตกเป็นท่อน ๆ

พระหัตถ์ก็หายขาดกระจัดกระจาย

36.พยายามเลือกหามารวมกัน

ซ่อมให้ติดกันเข้าเป็นรูปกาย

ปิดทองรูปทั้งหลาย

ให้ดีพรรณรายล้อมมีทรง

37.ฝ่ายรูปทั้งหลายมี

ร้อยสามสิบกว่าองค์

สร้างพระปฏิมาของขึ้นงดงาม

นับแล้วครบทั้งองค์เล็กองค์ใหญ่

...40.เมื่อสร้าง**พระทอง**ทั้งมวล

สร้างตรีศูลนี้ในคราวเดียวกัน

แล้วหล่อ**พระสีหิงค์**

สร้าง**พระทอง**เงินมากมาย”

1.1.2 **การสร้างพระพิมพ์** เป็นการสร้างพระพุทธรูปโดยวิธีกดด้วยแม่พิมพ์⁴⁵

สันนิษฐานว่ามีมูลเหตุจากการทำขึ้นเพื่อเป็นที่ระลึกจากสังเวชนียสถานของพระพุทธเจ้า ทั้ง 4 ตำบลในอินเดีย คือ เมืองกบิลพัสดุ์ อันเป็นสถานที่ประสูติ เมืองพุทธคยา อันเป็นสถานที่ตรัสรู้ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน เมืองพาราณสี อันเป็นสถานที่ปฐมเทศนา และเมืองกุสินารา อันเป็นสถานที่ดับขันธปรินิพพาน การสร้างพระพิมพ์นั้นมีทั้งพิมพ์บนแผ่นผ้า พิมพ์บนดิน ไม้ งา หรือบนแร่

ในจารึกนครวัดสมัยหลังพระนคร พบการสร้างพระพิมพ์เพียง 2 หลัก คือ IMA 4 และ IMA 34 จำนวนที่ทำไม่มาก คงไม่เป็นที่นิยมในสมัยนั้น มีรายละเอียดดังนี้

IMA 4 ความว่า

“ออกหลวงอภัยราชมีจิตศรัทธา สร้างปราสาทหินจัตุรมุข 1 หลัง และพระพุทธรูปหิน 4 องค์ ไว้ในปราสาท 5 องค์ พระพุทธรูปดีบุก 1 องค์ พระสำริด 1 องค์ พระทองแดง 1 องค์ **พิมพ์พระพุทธรูปดิน 1 พระงา 1 องค์ พระไม้จัน 1 องค์ พระโมคคัลลา พระสารีบุตร พระนภ 1 บรรจุพระธาตุ**”

IMA 34 ความว่า

“นี่คือสุจริตพิพิธผลิตทานาธยาศรัย แห่งออกญายมราชนรินทรชาติวรวงศ์ . . . ผู้เป็นสามีมุขมณฑลเทพสุพรรณ ทั้งสองมีจิตคิดถึงอนิจจัง กราบลาพระบาทผู้เป็นเจ้าขององค์ตรีศูลเข้ามาสร้างตรีศูลคางควาย . . . กาลเมื่อ (มี) สังคายนานั้นนิมนต์พระสงฆ์ 16 องค์ . . . เครื่องใช้สำหรับสร้างพระทอง น้ำหนัก 4 ตำลึง 1 องค์ พระสีหิงค์ 1 องค์ . . . ช่วยทำ**พระพิมพ์ 11 องค์ . . .**”

⁴⁵ ยอช เซเดส์, ตำนานพระพิมพ์ (พระนคร : กรุงเทพมหานครการพิมพ์, 2512), 1-3.

1.1.3 **สร้างพระโมคคัลลาและพระสารีบุตร** พบใน IMA 4 เพียงหลักเดียว โดยสร้างไว้คู่กับพระพุทธรูปในฐานะที่พระโมคคัลลา และพระสารีบุตร เป็นพระอัครสาวกเบื้องซ้ายและขวาของพระพุทธเจ้า เห็นได้ว่าธรรมเนียมการสร้างพระอัครสาวกนั้นไม่เป็นที่นิยมนักในสมัยนี้

IMA 4 ความว่า

“ออกหลวงอภัยราชมีจิตศรัทธา สร้างปราสาทหินจัตุรมุข 1 หลัง และพระพุทธรูปหิน 4 องค์ ไว้ในปราสาท 5 องค์ พระพุทธรูปตึก 1 องค์ พระสำริด 1 องค์ พระทองแดง 1 องค์ พิมพ์พระพุทธรูปดิน 1 พระงา 1 องค์ พระไม้จัน 1 องค์ **พระโมคคัลลา พระสารีบุตร พระบฏ 1 บรรจุพระธาตุ**”

1.1.4 **สร้างพระบฏ** พระบฏ ในภาษาเขมร คือ ผ้าแผ่นใหญ่ที่วาดพระพุทธรูป เป็นต้น อาจม้วนหรือพับได้ Bernard Dupaigne และ Khing Hoc Dy ได้ตีพิมพ์เรื่อง ภาพเขียนทางศาสนาบนผ้าที่เก่าแก่ที่สุดจากประเทศกัมพูชา (1981 : 26-36) เป็นภาพเขียนบนผืนผ้าในคริสต์ศตวรรษที่ 14 พบในวิหารของวัดในหมู่บ้านกระแจะ จ.กำปงสปี⁴⁶ ซึ่งเป็นช่วงรอยต่อระหว่างสมัยพระนครกับสมัยกลางที่เริ่มมีการนับถือพระพุทธศาสนาแล้ว สันนิษฐานได้ว่าธรรมเนียมการสร้างพระบฏนั้นมีมาตั้งแต่แรกเริ่มที่มีพุทธศาสนาในกัมพูชา

ภาพพระบฏแขวนไว้ตามเสา ค้ำยันหลังคาของวิหาร ภาพร่างขึ้นด้วยถ่านระบายด้วยสีน้ำผสมกาวที่ทำจากหนังควาย ภาพในพระบฏที่พบมีทั้งเรื่องราวของพระเวสสันดร เรื่องการประสูติ ตรัสรู้และปรินิพพานของพระพุทธเจ้า และเรื่องไตรภูมิ มีชื่อผู้บริจาคหรือผู้ทูลเขียนด้วยสีหรือปากเป็นอักษรเขมรที่ริมผ้า⁴⁷

จากการศึกษาพบการสร้างพระบฏเพียง 4 หลัก และจำนวนที่ทำน้อยมาก คือ 1-2 ผืนเท่านั้น แสดงว่าคนสมัยนั้นไม่นิยมสร้างรูปพระพุทธเจ้าด้วยการวาด แต่นิยมสร้างเป็นรูปปั้นองค์พระพุทธรูป พบการสร้างพระบฏใน IMA 4, 16, 32, 38

IMA 4 ความว่า

“ออกหลวงอภัยราชมีจิตศรัทธา สร้างปราสาทหินจัตุรมุข 1 หลัง และพระพุทธรูปหิน 4 องค์ ไว้ในปราสาท 5 องค์ . . . พระโมคคัลลา พระสารีบุตร **พระบฏ 1 บรรจุพระธาตุ**”

⁴⁶ Gillian Green, *Traditional Textiles of Cambodia. Cultural Threads and Material*

Heritage (Bangkok : Amarin Printing and Publishing, 2003), 218.

⁴⁷ เรื่องเดียวกัน.

IMA 16 ความว่า

“ข้างฝ่ายคฤหัสถ์โสด มีเจ้ามะ เจ้าสูส นางนง เจ้าโสม นางเนา เจ้านง เจ้าปัญญา เจ้าโน แม่ศรี และแม่ แม่รส แม่อุ คนทั้งนี้มีจิตศรัทธา มาสร้างพระพุทธรูปและองค์พระบฏ 1 องค์ พระทอง 2 องค์ พระเงิน 1 องค์ (IMA 16c)”

IMA 32 ความว่า

“นางแปน (เป็นผู้) มีจิตใจศรัทธา จำเดิมตั้งแต่อายุได้ 16 ปี ได้จดจำการสร้างกิจอันเป็นกุศลผลบุญแต่ก่อนจนกระทั่งถึงปีที่อายุ 44 แล้ว นับได้ว่าการสร้างพระพุทธรูป. . . . พระบฏ 1 ผืน ตัดธง 9 ผืน เพดาน 3 . . .”

IMA 38 ความว่า

“37. ฝ่ายรูปทั้งหลายมี	ร้อยสามสิบกว่าองค์
สร้างพระบฏสองชั้นงดงาม	นับแล้วครบทั้งองค์เล็กองค์ใหญ่”

1.1.5 **ถวายเป็น** การถวายเป็นกุศลหนึ่ง ใช้เป็นเครื่องประดับศาสนสถาน ให้ความงดงามประกอบกับกุศลวิธีอย่างอื่น มีมาแต่ก่อนพุทธกาล มีประเพณีที่บอกว่า ผู้ที่ไปทางกันดารพบเจดีย์สถานที่ควรสักการบูชา ไม่มีอะไรบูชา จึงเอาผ้าผูกปลายไม้ทำเป็นธงบูชา ธงจึงจัดเป็นเครื่องบูชาอย่างหนึ่ง⁴⁸ใน ใบฎีกาเรื่องไต่สวน (ประชุมเรื่องเก่าเขมร) มีบทหนึ่งเกี่ยวกับธงนาคร (ธงธนาคร) ธงคลื่น (ธงธนาคร) และธงจระเข้ (ธง ไก่) มีเรื่องเล่าเกี่ยวกับธงนาครและธงคลื่นว่า หลังจากที่พระพุทธเจ้าปรินิพพาน พุทธบริษัทมีความคิดที่จะสร้างเจดีย์จุฬามณี แต่มีพญามารมาขัดขวางทำให้คนที่มาทำการก่อสร้างป่วย พระอุปัชฌาย์ผู้มีอิทธิฤทธิ์จึงช่วยเหลือ เมื่อพญามารเห็นว่าทำอะไรไม่ได้จึงปลอมตัวเป็นคนไปขอพร มีคำขอพรตอนหนึ่งที่บอกว่า “ถ้าคนใดบวชโดยชอบเร้น เพื่อทำความเสียหายแก่ผู้นับถือพุทธศาสนา ขอให้จิ๋วนี้เป็นซากสุนัขติดอยู่กับคอ อย่าให้ได้คลายออกได้เลย” พญามารจึงมีซากสุนัขติดอยู่กับคอ ไม่มีใครช่วยได้ จึงขอให้พระอุปัชฌาย์ช่วย

⁴⁸กรรมการหอพระสมุดวชิรญาณ รวบรวม, อธิบายวิธีทำบุญ (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2501), 80

⁴⁹ใบฎีกาเรื่องไต่สวน ภาค ๙ ธาตุอินธินธิ์อินธิ์ (กรุงเทพฯ : คุรุสภาสภานิติบัญญัติ, 2518), 167-172.

พระอุปกตจึงบอกว่า “ที่ใดที่มีการทำบุญทางพุทธศาสนาจะมีธงคลื่นหรือธงนาคเป็นเครื่องบอก ขอให้พวกท่านช่วยกันยืนติดอนุโมทนา อย่าให้คนใดมาเบียดเบียนเลย” จากเรื่องเล่าไม่ได้บอก ทำให้ไม่ถึงเป็นรูปคลื่นหรือนาค

ในพระไตรปิฎกได้กล่าวถึงเรื่องนาคมาขอบวช ไม่ใช่พญามาร ซึ่งน่าจะเกี่ยวข้องกับธง นาคมากกว่า เรื่องมีอยู่ว่า ในสมัยนั้น นาคตัวหนึ่งต้องการพ้นจากกำเนิดนาคและกลับได้อัตภาพ เป็นมนุษย์เร็วพลัน จึงคิดว่า หากได้บวชในสมณะนี้ จะทำให้พ้นจากชาติกำเนิดของตนได้ เมื่อขอ บรรพชา ภิกษุทั้งหลายให้บรรพชา ต่อมาพระนาคได้อาศัยอยู่ในวิหารกับภิกษุรูปหนึ่ง เมื่อภิกษุรูป นั้นออกไปเดินจงกรม พระนาคก็วางใจจำวัด วิหารทั้งหลายจึงเต็มไปด้วยงู เมื่อภิกษุรูปนั้นกลับเข้า มาก็ตกใจ ร้องเอะอะ พระนาคจึงตื่น และยอมรับว่าเป็นนาค จากนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงรับสั่ง ให้ประชุมภิกษุสงฆ์ ได้ทรงประทานพระพุทธรูปอวาทแก่นาคว่า “พวกเจ้าเป็นนาค มีความไม่ถ่อง งามในธรรมวินัยนี้เป็นธรรมดา ไปเกิดเจ้านาค จงไปรักษาศูโบสถ์ในวันที่ 14 ที่ 15 และที่ 8 แห่ง ปักษานั้นแหละ ด้วยวิธีนี้เจ้าจักพ้นจากกำเนิดนาคและจักกลับได้อัตภาพเป็นมนุษย์เร็วพลัน” พระ ผู้มีพระภาคจึงตรัสแก่พระสงฆ์ทั้งหลายว่า อนุสสัมบัน คือ สัตว์ดิรัจฉาน ภิกษุไม่พึงให้อุปสมบท ที่ อุปสมบทแล้ว ต้องให้สึกเสีย⁵⁰

การปักธงนาคหรือธงคลื่นในพิธีบุญของกัมพูชา อาจเป็นตัวแทนของนาคให้ได้เข้าร่วม พิธีบุญ หรือร่วมรักษาศูโบสถ์ในวันพระ คือ ขึ้นและแรม 14 ค่ำ 15 ค่ำ และ 8 ค่ำ

สำหรับธงจระเข้ มีเรื่องเล่าว่า พระเจ้าแผ่นดินชื่อ กรุงपालี เป็นผู้หลงมัวเมา พระพุทธเจ้าจึงไปโปรดด้วยการขอดินในช่วง 3 ก้าว กรุงपालีอนุญาต พระพุทธเจ้าจึงแสดง ปาฏิหาริย์ เพียง 2 ก้าวครึ่ง ก็หมดแผ่นดินที่ครอง กรุงपालีจึงแปลงกายเป็นจระเข้หนีลงน้ำ พระพุทธเจ้าจึงขออาศัยข้ามน้ำไปโดยเหยียบบนหัว ด้วยกรรมที่กรุงपालีทำ จึงต้องแบกด้วยความ หนักแสนหนัก พระพุทธเจ้าจึงแสดงธรรมโปรดเกี่ยวกับสังขธรรม 4 จระเข้มีจิตผ่องใสแล้วถอนเขี้ยว ทั้ง 4 ถวายแก่พระพุทธเจ้า ดังนั้นเมื่อมีการทำบุญให้คนตาย ต้องมีธงจระเข้ เพราะต้องการอาศัย ผืนดิน ส่วนกิจกรรมต่าง ๆ เช่น การสร้างบ้าน สร้างศาลา บนผืนดิน ต้องเช่นกรุงपालีผู้เป็นเจ้าของ ผืนดินก่อนเพื่อความสุขสบาย⁵¹

ในจารึกนครวัดสมัยหลังพระนคร ธงเป็นสิ่งที่นิยมนำมาทำบุญ เพราะพบในจารึกถึง 13 หลัก ระยะเวลาตั้งแต่ช่วงต้น จนถึงช่วงท้ายที่มีการสร้างจารึก ธงที่พบมีหลายชนิด ได้แก่

⁵⁰ มหาชนธกะ เรื่องนาคแปลงกายเป็นมนุษย์มาบวช วิ.ม.4 (1)/127/322 - 323

⁵¹ เบญจเนติยประเพณี ภาค ๕ ธาตุอันมีอันเนื่องกัน, 172.

ธงสัปตปกรณทั้ง 7 หมายถึง ธง 7 ผืน ถวายพระอภิธรรม 7 เล่ม⁵² **ธรรมธวัช** ธวัช หมายถึง ธง⁵³ ธงทั้ง 2 ชนิดนี้น่าจะเป็นธงเฉพาะทางศาสนา และจากภาพสลักที่ปราสาทนครวัดและบายน พบธงยาวเป็นริ้ว เป็นธงที่ใช้สำหรับบุคคลสำคัญในกองทัพ ได้ถูกพัฒนาใช้เป็นส่วนประกอบในเครื่องบูชาเทพเจ้าในศาสนา⁵⁴ ถ้าความเชื่อดังกล่าวยังได้รับการสืบทอด ธงชนิดนี้อาจนำมาใช้เป็นเครื่องบูชาในพุทธศาสนาได้ด้วยเช่นกัน

ผลของการทำบุญด้วยธงนี้ พบในพระสุตตันตปิฎก เรื่อง อุปวาณเถราปทานที่ 2⁵⁵ เมื่อครั้งที่พระพุทธเจ้าองค์ก่อน นามว่า ปทุมุตตระ ปรินิพพาน เหล่ามนุษย์ เทวดา นาค ครุฑ กุมภกัณฑ์ ยักษ์ และคนธรรพ์ได้สร้างพระสถูป แล้วนำผ้าอุตราสงค์ของตน ซึ่งชาวบริสุทธิ ผูกปลายไม้ไผ่ ทำเป็นธงเพื่อบูชา ยักษ์ได้สอบถามพระภิกษุรูปหนึ่งถึงผลในการถวายธง ด้วยผลแห่งการถวายธง จะได้แวดล้อมด้วยจุตรวงเสนา คือ พลช้าง พลม้า พลรถ และพลเดินเท้า พร้อมด้วยดนตรี ประโคม หญิงสาวผู้ประดับด้วยผ้าและเครื่องประดับอันงดงาม จักได้ชื่นชมอยู่ ในเทวโลกตลอด 3 หมื่นปี จักได้เป็นจอมเทวดาเสวยเทวรัชมบัติอยู่ 80 ครั้ง จะได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ 1,000 ครั้ง จักเกิดเป็นบุตรพรหมณ์ แล้วสละทรัพย์ 80 โกฏิ ทาสและกรรมกรเป็นอันมาก และได้ออกบวชในพระศาสนาของพระผู้มีพระภาคเจ้า นามว่าโคดม

จากจารึกนครวัดสมัยหลังพระนครพบว่า การทำบุญด้วยธงเป็นสิ่งที่ได้รับความนิยมอย่างต่อเนื่อง ทั้งนี้เพราะธงกลายเป็นสัญลักษณ์ของเรื่องเล่าที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาและเป็นสัญลักษณ์ที่บอกว่าการทำบุญเกิดขึ้น ณ ที่นั้น ในจารึกมีการถวายหรือสร้างธง พร้อมกับการสร้างพระ ฉัตร กลด และเพดาน จารึกที่พบมี IMA 4(b), 17, 18, 19, 26, 30

IMA 4(b) ความว่า

“ออกหลวงอภัยราชมีจิตศรัทธา . . . ให้ทาน ตัดธง ทำฉัตร ให้ทาน ข้าว น้ำ ผ่านู่ง ทอง เงิน และหมากพลู และกระยาบ้จเยชญ์”

⁵² อุไรศรี วรณะริน. พจนานุกรมศัพท์จารึกนครวัดสมัยหลังพระนคร, 234.

⁵³ เรื่องเดียวกัน, 84

⁵⁴ มนตรี ชมชิตนุช. “ธงที่ปรากฏในภาพสลักเล่าเรื่องในศิลปะเขมรสมัยนครวัดและบายน : กรณีศึกษาปราสาทนครวัดและปราสาทบายน” (วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาเขมรศึกษา มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2547), 44 - 45.

⁵⁵ ชุ. อบ. 8(2) / 24 / 84 - 89

IMA 17 ความว่า

“ครั้นเรา(เจ้าเชษฐา นางสุธ พ้อมด้วยพี่น้อง ลูกหลานและเพื่อน) ระลึกขึ้นได้ก็เกิดศรัทธา จัดสรร พบริหาร โอฟารด้วย**ธงใหญ่ธงน้อย** อันโอฟารพ้อมด้วยฉัตรสัปตปกรณ บวรด้วยพระพุทธรูป. . .”

IMA 18 ความว่า

“ฝ่ายแม่องค์และลูกเขย (หรือลูกสะใภ้) สร้างพระพุทธรูป 3 องค์ **ธง 1** เพดาน 1 คือเป็นเสร็จ”

IMA 19 ความว่า

“เจ้าพรหม นางสร มาให้พระสงฆ์สร้างพระพุทธรูปเงิน 4 องค์ พระลัทธิ 1 องค์ **ธง 1** เพดาน 1 คัมภีร์ 1 คือเป็นเสร็จ. . .”

IMA 26 ความว่า

“ด้วยเมื่อนางเหี่ยมมาคิดจะสร้างกุศลบุญนั้น ให้พระสงฆ์สร้างพระพุทธรูปทอง 4 องค์ พระพุทธรูปเงิน 4 องค์ **ธง** อภิธรรมเพดาน 1 เป็นของถวายแด่พระพุทธรูปเจ้าเรา”

IMA 30 ความว่า

“คนทั้งนี้ซึ่งเป็นสักขีพยานแก่นางคนธ ผู้มีจิตศรัทธาสร้าง พระพุทธรูปทอง 1 องค์ เงิน 1 องค์ ดีบุก 3 องค์ **ธง 1** เพดาน 1 คัมภีร์ 5 ทั้งเงินสมทาน 1 ชั่ง (และสิ่งของเครื่องใช้ต่าง ๆ)”

เมื่อถวายธงแล้ว ทำการบวชพระ พบใน IMA6(b), 10, 12, 32, 37

IMA 6 (b) ความว่า

“... (ออกหลวงอภัยราชและนักเจ้าภิกษุสร) จะสมโภชบวชพระ(ประดับ) **ธง** ฉัตร กุศลทั้งหมด ทั้งหลายนี้ส่งไปยังท่านออกธรรนี้”

IMA 10 ความว่า

“นักอุทัยปัญญามีจิตศรัทธา นำพ่อแม่พี่น้องลูกหลานมาจากเมืองชวลียง มาตัด**ธงสัปตปกรณ**ทั้ง 7 แล้วฉลองผนวชโสด”

IMA 12 ความว่า

“คนทั้งหมดนี้มีจิตศรัทธาสร้างพระพุทธรูป ทอง 2 องค์ เงิน 3 องค์ **ธง ธรรมธวัช** บวรลูก 2 คน”

IMA 32 ความเป็น

“นางแบบ (ระลึกถึงบุญกุศลที่เคยทำ)... (ถวายพระพุทธรูป) พระบฏ 1 ผืน ตัดธง 9 ผืน เพดาน 3 กลด 1 (สร้างภูเขา และให้ลูกบวช)...”

IMA 37 ความเป็น

“ออกญาเสนาประเทศ และชุมท้าวศรีภักดีญาเกษตร... ให้บวชข้า 5 คน ให้รอดเป็นไพร่... แล้ว ตัดเพดาน 1 ผืน **ธง 1 ผืน** ยกมาให้เป็นทาน แล้วซื้อคืนกลับมาด้วยเงิน 5 ตำลึง ให้ทานด้วยพรม 2 ผืน เงินสมทาน 5 ชั่ง เป็นเสร็จ แล้วทรงพระกรุณาให้ยศศักดิ์ ขึ้นเป็นพระคลัง ครั้งนั้นบวช 2 คน... สร้างพระ... เพดาน 1 **ธง 1** ฉลองเป็นเสร็จ... เมื่อได้เป็นโกษา... สร้างพระ... เพดาน 4 **ธง 2**...”

ถวายธงและปล่อยทาสในคราวเดียวกัน ใน IMA13, 23

IMA 13 ความเป็น

“แม่ทง เจ้าโสม แม่แพก แม่พุ่ม คนทั้งสี่นี้มีจิตศรัทธาสร้างพระสรรเพชญ พุทธรูปเงิน 5 องค์ **ธง 3** เพดาน 1 โปรดข้าทาส 1 คน”

IMA 23 ความเป็น

“นางแก้ว เจ้าอุ เจ้าพรหม เจ้าปราบ แม่ธาน แม่สอ คนทั้งสี่นี้มีจิตศรัทธาสร้างพระพุทธรูปทอง 1 องค์ เงิน 3 องค์ **ธง 1** (แล้วบวชซื้อให้พ้นหนี้)”

1.1.6 **ฉัตร, ฉัตรสัปตปกรณ และ กลด** ฉัตร (มฺฤติ) หมายถึง เครื่องใช้มีด้ามเป็น แกนกลาง มีขอเกี่ยว ขึงด้วยผ้า กางแล้วหุบลงได้ สำหรับถือบังความร้อน บังฝน⁵⁶ และมีชนิดของ ฉัตร ที่เรียกว่า มฺฤติ (ฉัตรรวต) หมายถึง ชนิดของฉัตรที่มีหลายชั้น ชั้นล่างสุดจะใหญ่ที่สุด ส่วน ยอดบนสุดจะเล็กที่สุด⁵⁷ ฉัตร จัดว่าเป็นเครื่องสูงชนิดหนึ่ง เป็นเครื่องสำหรับแสดงและประดับพระ

⁵⁶ ฤๅษาสถาบันนิรุกติ. วิชาสุทธานุสสา ภาตธี ๑, ๒, 226.

⁵⁷ Headley Robert K, Cambodian-English Dictionary Volume 1-2 (Washington, D.C : The Catholic University of America Press, 1977), 878.

ราชอิสริยยศของกษัตริย์และบุคคลชั้นสูง⁵⁸ ในกัมพูชาได้พบภาพฉัตรในภาพสลักที่ปราสาทนครวัดและปราสาทบายน กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 17-19⁵⁹ เป็นภาพฉัตรชั้นเดียว มีระบายนและการตกแต่ง ในแต่ละบุคคลมีการใช้จำนวนฉัตรที่แตกต่างกัน ซึ่งเป็นเครื่องบอกถึงตำแหน่ง ยศศักดิ์ที่ไม่เท่ากัน ส่วน**ฉัตรสัปตปกรณ** น่าจะมีลักษณะเดียวกับ ธงสัปตปกรณ สัปตปกรณ หมายถึง คัมภีร์หรือพิธีกรรมทั้ง 7 เล่ม ฉัตรสัปตปกรณ อาจเป็นฉัตรสำหรับใช้ในพุทธศาสนาโดยเฉพาะ ฉัตรนอกจากใช้เป็นสิ่งแทนยศ ตำแหน่ง แล้ว หน้าที่ของฉัตร คือ การบังแสงแดด และฝน เมื่อนำมาใช้ทำบุญ ก็เพื่อปกป้องคุ้มครองพระศาสนาให้พ้นจากภัยต่าง ๆ ในพระไตรปิฎก จัดตทหายกเถรปทานที่ 3 ได้กล่าวถึงผลแห่งการถวายฉัตรว่า การยกฉัตรขึ้นบูชาจะทำให้ไม่รู้จักทุกข์เลย ทำให้ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ เห็นแจ้งใน ปฏิสัมภิทา 4 วิโมกข์ 8 และอภิญญา 6 อันเป็นคำสอนของพระพุทธเจ้า⁶⁰

จากจารึกพบว่าการถวายฉัตรพร้อมกับธง แต่ฉัตรก็ไม่นิยมนำมาทำบุญมากนัก เพราะพบในจารึกเพียง 3 หลักเท่านั้น คือ

IMA 4(b) ความว่า

“ออกหลวงอภัยราชมีจิตศรัทธา . . . ให้ทาน ดัดธง ทำ**ฉัตร** . . .”

IMA 6 ความว่า

“จะสมโภชบวชพระ (ประดับ) ธง **ฉัตร** . . .”

IMA 17 ความว่า

“ครั้นเราระลึกขึ้นได้ก็เกิดศรัทธา จัดสรรพริษาโร โอฟารด้วยธงใหญ่ธงน้อย อันโอฟารพร้อมด้วย**ฉัตรสัปตปกรณ** . . .”

⁵⁸ ราชบัณฑิตยสถาน. พจนานุกรมศิลปกรรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน อักษร ข-จ (กรุงเทพฯ : ราชบัณฑิตยสถาน, 2526), 92.

⁵⁹ วิษณุบาท กตัญญูทวีทรัพย์, "การศึกษาแบบแผนการใช้ฉัตรในสมัยอยุธยา" (วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2537), 16.

⁶⁰ ชุ.อป. 8(2) / 295 / 737

กลด (ក្ល័) ความหมายตามพจนานุกรมพุทธศาสนบัญญัติ คือ จัตุรมียอดและระบายหรือชาย หรือมีแต่ยอดไม่มีระบายหรือชายก็มี⁶¹

กลดในความหมายนี้ คือ จัตุรชนิดหนึ่ง จาก IMA 32 ได้กล่าวถึงการถวายเป็นพุทธบูชา พร้อมกับธง และ เพดาน ลักษณะการถวายเป็นพุทธบูชาเช่นเดียวกับจักร แต่ใน IMA 37 กลด อาจเป็นของใช้ของพระสงฆ์ เพราะรวมอยู่กับของใช้ที่ถวายเป็นทานแก่พระสงฆ์ พบเพียง 2 หลัก ได้แก่

IMA 32 ความว่า

“นางแบน (เป็นผู้) มีจิตใจศรัทธา . . . ได้จดจำการสร้างกิจอันเป็นกุศลผลบุญแต่ก่อน. . . นับได้ว่ามีการสร้างพระพุทธรูป. . . ตัดธง 9 ผืน เพดาน 3 กลด 1 . . .”

IMA 37 ความว่า

“เมื่อออกญาสิ้นชีวิตไปแล้ว ชุมท้าวภักตยาเกสร คิดกตัญญูทศเวท ขมิ้นมาจัดงานศพออกญา ณ เมืองอินทปัตฐ์ มีสังเค็ด 4 ไตร 4 ลำรับ เลื่อ 4 พรหม 4 หมอน 4 ลำรับข้าว 4 ถูหมาก 4 หม้อน้ำ 4 กลด 2 ให้ทานเมื่อนิมิตพระสงฆ์ ทรงบังสุกุลเป็นเสร็จ”

1.1.7 **เพดาน** เพดานยังพบมีใช้อยู่ในปัจจุบันโดยใช้เป็นสิ่งที่ครอบเหนือบานประตูพระประธานในวิหารของวัด Gillian Green ได้ศึกษาเรื่องผ้าตามประเพณีของกัมพูชา กล่าวถึง เพดาน ว่ามี 2 แบบ คือ มีทั้งผ้าที่อยู่เหนือบานประตูพระประธาน และภาพที่แสดงเรื่องราวของพระพุทธรูป เป็นภาพทางขวางที่ติดไว้ที่ว่างระหว่างเสาหรือหน้าต่าง รวมทั้งภาพพระพุทธรูปที่ติดตามเสา ค้ำยันหลังคาของวิหารด้วย Adhemard Leclerc คนฝรั่งเศสที่เข้ามาเป็นข้าราชการในกัมพูชา ในปี ค.ศ.1899 ได้กล่าวถึงการถวายเป็นพุทธบูชาของผู้นับถือศาสนาพุทธว่า เพดานทำจากผ้าฝ้ายสีขาวตัดเป็นสี่เหลี่ยม “ประดับด้วยดอกไม้ที่ทำจากไหมและฝ้ายด้วยสีที่หลากหลาย นำไปไว้เหนือพระพุทธรูป” เพดานยังตกแต่งด้วยรูปพระอาทิตย์ พระจันทร์ และบางครั้งใช้รูปเป็นชั้น ๆ ทุกวันนี้เพดานยังได้รับการถักทอด้วยไหมและขนสัตว์ บางวัดใช้การเขียนสีที่เพดานแทนผ้าที่ใช้ครอบ คนเขมรเชื่อกันว่าทำเพดานไว้เพื่อปกป้องพระพุทธรูปจากสิ่งที่จะตกลงมา แต่เขาเชื่อว่า อาจมีบทบาทในเชิงสัญลักษณ์ เพราะรูปพระอาทิตย์ พระจันทร์และรัศมีมีความหมายถึง พลัง, อำนาจ⁶²

⁶¹ ฤๅษาสถาบันกัมพูชา. วัชรสารกัมพูชา ภาคที่ ๑, ๒, 90.

⁶² Gillian Green, *Traditional Textiles of Cambodia. Cultural Threads and Material Heritage*, 217, 258.

จากจารึกพบการถวายเพดาน 7 หลัก คือ IMA 13, 18, 19, 26, 30, 32, 37 จากจารึกพบการถวายเพดานพร้อมกับพระพุทธรูป และ ธง ด้วย คือ

IMA 13 ความว่า

“แม่ทูน เจ้าโสม แม่แพก แม่พุ่ม คนทั้งสี่นี้มีจิตศรัทธาสร้างพระสรรรเพชญ พุทธรูปเงิน 5 องค์ ธง 3 เพดาน 1 โปรดข้าทาส 1 คน . . .”

IMA 18 ความว่า

“ฝ่ายแม่องค์และลูกเขย (หรือลูกสะใภ้) สร้างพระพุทธรูป 3 องค์ ธง 1 เพดาน 1 คือเป็นเสร็จ”

IMA 19 ความว่า

“เจ้าพรหม นางสร มาให้พระสงฆ์สร้างพระพุทธรูปเงิน 4 องค์ พระสำริด 1 องค์ ธง 1 เพดาน 1 คัมภีร์ 1 คือเป็นเสร็จ”

IMA 26 ความว่า

“ด้วยเมื่อนางเหี่ยมมาคิดจะสร้างกุศลผลบุญนั้น ให้พระสงฆ์สร้างพระพุทธรูปทอง 4 องค์ พระพุทธรูปเงิน 4 องค์ ธง อภิธรรม เพดาน 1 เป็นของถวายแด่พระพุทธรูปเจ้าเรา”

IMA 30 ความว่า

“คนทั้งนี้ซึ่งเป็นสักขีพยานแก่นางคนธ ผู้มีจิตศรัทธาสร้าง พระพุทธรูปทอง 1 องค์ เงิน 1 องค์ ดีบุก 3 องค์ ธง 1 เพดาน 1 คัมภีร์ 5 . . .”

IMA 32 ความว่า

“นางแบน (เป็นผู้) มีจิตใจศรัทธา . . . ได้จดจำการสร้างกิจอันเป็นกุศลผลบุญแต่ก่อน. . . นับได้ว่ามีการสร้างพระพุทธรูป. . . ตัดธง 9 ผืน เพดาน 3 กลด 1 . . .”

IMA 37 ความว่า

“สัตยาธิษฐานปรณิธานในออกญาเสนาประเทศและชุมท้าวศรีภักญญาเกษตร (ผู้) มีจิตใส ศรัทธาปรารภพร้อมกัน ลาภรรยาออกบวช ยกผลอันสูงส่งดำรงสติ ขมีขมันเร่งสร้างพระทอง 2 องค์ ผจงยกผ้าอันมีค่า ตัดเป็นเพดาน 2 แผ่น แล้วจ่ายเงินเป็นทานแก่กมรเตงสงฆ์ทั้งผอง 7 ชั่ง”

ครั้งทำบุญภายหลังสร้างพระทอง . . . ให้บวชซ้ำ . . . แล้วตัด**เพดาน 1 ผืน** ธง 1 ผืน ยกลูกให้เป็น
 ทาน แล้วซื้อคืนกลับมาด้วยเงิน 5 ตำลึง . . . แล้วทรงพระกรุณาให้ยศศักดิ์ ขึ้นเป็นพระคลัง ครั้ง
 นั้นบวช 2 หน สร้างพระทอง 2 องค์ พระเงิน 2 องค์ **เพดาน 1 ธง 1** ฉลองเป็นเสร็จ . . . เมื่อได้
 เป็นโกษา บวช 2 หน . . . สร้างพระ . . . **เพดาน 4 ธง 2**”
 “. . . คนทั้งหมดนี้เป็นสักขีพยานของชุมท้าวักญญาเกสร ผู้มีจิตใสศรัทธา ทำกิจกุศลผลบุญ . . .
 สร้าง . . . **เพดาน 5 ผืน** ธง 2 ผืน สดับปกรณ์ 8 ผืน . . .”

1.1.8 **สร้างคัมภีร์** การทำบุญด้วยการสร้างคัมภีร์เพื่อเป็นการสืบทอดพระธรรมคำ
 สอนในพระพุทธศาสนา ในคัมภีร์สัทธัมมสังคหะ ได้กล่าวถึงอันสงส์ของการจารพระไตรปิฎกไว้ว่า

พระพุทธองค์ตรัสว่า หลังพุทธปรินิพพานแล้ว พระธรรมแปดหมื่นสี่พันพระธรรมขันธ์จะเป็น
 ศาสดาแทนพระองค์ พระธรรมขันธ์เหล่านี้ พระพุทธองค์ตรัสว่า เป็นธรรมกายของพระองค์
 เพราะฉะนั้น บุคคลผู้เขียนหรือจารึกพระไตรปิฎก หรือเป็นเหตุให้มีการเขียน จารึก ย่อมเป็นเมธี
 ปฏิบัติตามคำสอนของพระพุทธเจ้าผู้เป็นบรมศาสดา บุคคลผู้เขียน หรือจารึกพระไตรปิฎก
 บำเพ็ญกุศลให้บริบูรณ์ กำจัดทุกข์ได้ทุกประการ ย่อมได้รับชื่อเสียงถึงความมั่งคั่ง รุ่งเรือง และ
 บรรลุนิพพาน และย่อมบรรลุได้แม้กระทั่งความเป็นพระพุทธเจ้า⁶³

จากจารึก การทำบุญด้วยการสร้างและถวายคัมภีร์ พระอภิธรรม เป็นสิ่งหนึ่งที่ทำกันไม่
 มากนัก พบในจารึก 6 หลัก คือ IMA 4, 19, 30, 32, 34, 37

IMA 4

“เขาชายตัวทั้งสามมีภรรยาเป็นค่าทองสำหรับปิดองค์พระอัฐฐารส และพระหิน 5 องค์ พระทอง 1
 องค์ พระเงิน 1 องค์ สร้างพระเจดีย์พระศรีมหาโพธิ์ สร้าง**พระอภิธรรมมหาชาติ** จบเสร็จจึงบรรจุ
 เสดียบวชตนเอง”

IMA 19 ความว่า

“เจ้าพรหม นางสร มาให้พระสงฆ์สร้างพระพุทธรูปเงิน 4 องค์ พระสำริด 1 องค์ ธง 1 **เพดาน 1**
คัมภีร์ 1 คือเป็นเสร็จ”

⁶³ พระธัมมกิตติมหาสาณี, สัทธัมมสังคหะ (นครหลวงกรุงเทพมหานครบุรี : สภาการศึกษา
 มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2515), 20 อ้างถึงใน สุภาพรณ ณ บางช้าง, ขนบธรรมเนียมประเพณี
 ความเชื่อและแนวการปฏิบัติในสมัยสุโขทัยถึงอยุธยาตอนกลาง (กรุงเทพฯ : สถาบันไทยศึกษา
 จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2535), 195.

IMA 30 ความว่า

“คนทั้งนี้ซึ่งเป็นลักขีพยานแก่นางคนผู้มีจิตศรัทธาสร้างพระพุทธรูป . . . เพดาน 1 คัมภีร์ 5 ทั้งเงิน
สมาทาน 1 ชั่ง . . .”

IMA 32 ความว่า

“นางแปน (เป็นผู้) มีจิตใจศรัทธา . . . สร้างภูเขาสี 1000 ลูก 2 ครั้ง ภูเขา 5 ลูก 2 ครั้ง ให้ลูกบวช 9
ครั้ง สร้างคัมภีร์ 5 ผูก ไตรจีวร 5 . . .”

IMA 34 ความว่า

(ออกญากรมราชและชุมท้าวเทพสุพรรณ) “สร้างหนังสือทศชาติ พระอภิธรรม ประถมพระ
ธรรมจักร . . .”

นอกจากคัมภีร์และคัมภีร์ที่เป็นเรื่องราวเกี่ยวกับพระอภิธรรมแล้วยังมีเรื่องราวของ
มหาชาติ , มาตุคุณ (คุณของมารดา) , พระมาลัย , ทศชาติ , มหาชาติ, ประถมพระธรรมจักร และ
อานิสงส์ต่าง ๆ ได้แก่ อานิสงส์ตัดธง , สร้างพระ , ผนวช และส่งส่วนบุญ ดังปรากฏข้อความใน
จารึก ดังนี้

IMA 12 ความว่า

“(11-16) แล้วจึงเจ้าพาให้อารธนานิมนต์พระอริยสงฆ์ (อัน) ทรงจุติบริสุทธิ์ศีล มีอิริยาบถมาสด
ทิพยมนต์พระปริตร ณ พระพัน (แห่ง) กัมพูช โปราณ มีนักพระธรรมเขตมหาสังฆราชบพิตร
พระองค์เองสำแดงธรรมเทศนา พระอภิธรรม 3 กัณฑ์ มหาชาติ 2 กัณฑ์ แสดงผลอานิสงส์
ในการตัดธงสร้างพระ อานิสงส์ผนวช การส่งส่วนบุญ”

IMA 37 ความว่า

“(49-58) ขณะที่ปลดปล่อยข้าทั้ง 11 คน ครบแล้ว เวลาเดียวกันทำบุญที่สำคัญที่สุด คือ ชุมนุมทำ
สังคายนา ปุจฉาวิสัชนา พระอภิธรรม พระสูตร พระวินัย สามวันเป็นเสร็จ ทรัพย์สำหรับบูชา
ธรรมเทศนาแก่กรมตงสงฆ์ทั้งหมด ที่ทรงสังคายนานี้ มี . . .”

“(58-60) ประการหนึ่ง เมื่อเวลาทำบุญฉลองพระกลางเดือนนั้น ซึ่ง**สวดมาติกาเทศนา เป็นต้น (คือมี) ธรรมะครบ จบทั้งมาตุคุณ พระมาลัย** ณ วันที่สวดมนต์นั้น (60-64) ครั้นล่วงไปจากวันนั้นถึงวันฤกษ์ดี ตอนเช้าตรู่ เวลาอรุโณทัยงามยิ่ง จึง**มาเทศนาทั้งทศชาติ** จบคำรบ และมีสังคายนา ศรัทธาเหลือคณนา ครานั้นเงินสมาทานทั้งหมด มีทั้งรัตนสีชมพู (=ทับทิม) ส่วนเงินมี 34 ชั่ง 10 สลึง ครบ ณ เวลาทำบุญฉลองพระกลางเดือนนั้นเทอญ (64-71) แล้วภายหลังนั้นจึงสวดมนต์ พระสงฆ์ขึ้นไปทำบุญก่อพนมทราย สำเร็จบนพนมพิน”

IMA 37 ความว่า

“(ในงานदार) นิมนต์นักพระสงฆ์ 2 ทรพฺง สังฆราช 3 องค์ . . . (61-69)นิมนต์สามเณรสวดธรรม นิมนต์ 2 องค์ ประเคน 1 บาท . . .นิมนต์มหาสังฆราชศิลาจารย์ **เทศนาพระมหาชาติ 1 กัณฑ์** . . แล้วนิมนต์มหาสังฆราชปัญญาลิขิต **เทศนาอานิสงส์พระ และอานิสงส์ผนวช**”

1.1.9 **หีบพระธรรม** สำหรับใช้เก็บคัมภีร์ทางศาสนา พบการถวายเป็นหีบพระธรรมเพียง 1 หลัก คือ

IMA 36

“นี้สมเด็จพระโสดาภิรมหาสังฆราชบพิตร มีจิตใส่ศรัทธานำพระพุทธรูป (มา) 2 องค์ องค์หนึ่งน้ำหนัก 1 หาบ ทั้ง 2 องค์ (น้ำหนัก) เสมอกันมาตั้งไว้ที่พระมหรานคร (เอามาพร้อม) ทั้งระฆัง 4 ลูก (เพื่อ) ร่ายเชิดพร้อมกัน (เป็น) เพลง ส่วนฆ้องใหญ่ แม่ฆ้องลูกฆ้องเล็ก 3 พาทยฆ้อง (=ฆ้องวง) 16 ฉิ่ง 2 สำหรับปี่สรไน 2 ตะโพน 2 **หีบพระธรรม 1** พานเงินน้ำหนัก 14 พานทองแดง 1 กระออมสำริด ชันเงิน 2 ถาด 1 แว่นเทียน 1 ตั้งไว้ที่มหรานคร”

1.1.10 **ปลุกต้นโพธิ์** พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้ใต้ต้นโพธิ์ ณ ริมฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา ต้นโพธิ์จึงเป็นสัญลักษณ์แห่งการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า เรื่องการปลุกต้นโพธิ์นี้จากกถาชาดกในหนังสือนิบาตชาดก (เล่ม 12) มีเรื่องราวของชาวเมืองสาวัตถีที่ถามพระอานนทว่า ควรจะมีอะไรไว้สักการบูชาพระพุทธองค์ พระพุทธเจ้าได้ตรัสกับพระอานนทในเวลาต่อมาว่า “ดูกรอานนท ดีแล้ว ท่านจงนำไปปลูกเถิด เมื่อท่านนำพืชต้นมหาโพธิ์มาปลูกไว้แล้ว แม้ถึงตลาคตจะเที่ยวจาริกไป ก็จัก

เป็นประหนึ่งว่า ตถาคตอยู่ในเขตวันเนืองนิตย์”⁶⁴ ดังนั้นต้นโพธิ์จึงเป็นเสมือนหนึ่งตัวแทนของ พระพุทธเจ้า ต้นโพธิ์จึงเป็นต้นไม้ศักดิ์สิทธิ์เป็นที่เคารพสักการะบูชาของพุทธศาสนิกชน

จากจารึกนครวัดสมัยหลังพระนคร พบการปลูกต้นโพธิ์ เพียง 3 หลัก เป็นการทำบุญที่ไม่ได้รับความนิยมมากนัก พบใน IMA 1, 29 และ 31 สำหรับใน IMA 29 ได้เห็นถึงความเชื่อของคนเขมรเกี่ยวกับต้นโพธิ์ว่าเป็นสถานที่แห่งพระศาสนา ดังมีรายละเอียดดังนี้

IMA 1 ความว่า

“ข้าพเจ้าผู้ชื่อว่ารัตนมหาโพธิ์ ผู้ปรารถนาปัญญาเป็นเครื่องตรัสรู้พร้อม ปลูกต้นโพธิ์ต้นนี้พร้อมกับ พระชินปฏิมา . . . ด้วยบุรพโพธิสัตว์ผอง ซึ่งรำพึงปรารถนาขอเป็นพระพุทธสมเด็จพระมหาเถระศรีรัตนมหาโพธิ์ ประดิษฐาน **พระมหาโพธิ์พฤกษ์ 6 ต้น** เจ้านิครยมนีหนึ่ง เจ้าสามเณรรัตนอลังการณหนึ่ง เจ้าสามเณรอินทโมลีหนึ่ง เจ้าสามเณรจันทจุฬาหนึ่ง เจ้าสามเณรธรรมมงคลและ เจ้าสามเณรเขมาหนึ่ง เจ้าสามเณรเทพจุฬาหนึ่ง”

IMA 29 ความว่า

“พระมนตรัสสงคราม นางญาณมีจิตใสศรัทธา มาสร้างปราสาท 9 หลัง พระพุทธรูป 17 องค์ ปลูก **พระศรีรัตนมหาโพธิ์** อันเป็นสถานที่แห่งพระศาสนา”

IMA 31 ความว่า

“พระองค์ตัดความผูกพันศรัทธามานับสิ่งก่อสร้าง ที่สร้างเป็นกิจกุศลผลบุญแต่ปางก่อนมาจนถึงทุกวันนี้ . . . สิ่งก่อสร้างทั้งหมดนั้น(นับ)ได้เป็น 235 แล้วมาทรงศรัทธาปลูก**พระศรีรัตนมหาโพธิ์ 30 ต้น** แล้วพระองค์สร้างพระเจดีย์ทรายสำเร็จ . . .”

1.1.11 สร้างเจดีย์ทราย , พนมทราย หรือ วาลุกเจดีย์ มีปรากฏใน มหาสังกาสสูตร ในคัมภีร์สุตตชาดก นิทานนิกาย⁶⁵ ได้กล่าวไว้ว่า

⁶⁴ สุริย์ ภูมิภมร, ศรีมหาโพธิ์ ต้นไม้ที่มีคนกราบไหว้มากที่สุดในโลก, ศิลปวัฒนธรรม, 13, 7 (พฤษภาคม 2535) : 198.

⁶⁵ แต่งขึ้นใหม่เป็นภาษามคธ ผูก 4 หน้า ๑ อยู่ในพุทธศาสนบัณฑิตยเลขที่ 322 อ้างถึงใน ศานติ ภัคดีคำ แปล และเรียบเรียง, พระราชพิธีทวาทศมาส หรือพระราชพิธีสิบสองเดือนกรุงกัมพูชา (กรุงเทพฯ : กรมสารนิเทศ, 2550), 56 - 59.

ในสมัยหนึ่งเมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับ ณ วัดพระเชตะวันในนครสาวัตถี ครานั้นเป็นเวลาสงกรานต์สิ้นปีเก่าเข้าปีใหม่ พระเจ้าปเสนทิโกศล ได้นิมนต์พระผู้มีพระภาคเจ้าพร้อมด้วยสาวกไปสงฆ์จากนั้นพระเจ้าปเสนทิโกศลได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า เมื่อพระองค์ปรินิพพานไปแล้ว เมื่อถึงฤดูสงกรานต์ขึ้นปีใหม่ ข้าพระองค์ควรบำเพ็ญกุศลอะไร พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า จงทรงสร้างวาลุกเจดีย์ที่ริมฝั่งแม่น้ำ แล้วนำเครื่องสักการะมีเทียน ธูป เครื่องหอมและดอกไม้ เป็นต้น มาบูชาเถิด พระเจ้าปเสนทิโกศล ได้ถามถึงผลานิสงส์ พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสตอบ ผู้ใดได้สร้างวาลุกเจดีย์ก็ดี สร้างสีมาก็ดี ปลุกต้นโพธิพฤกษ์ก็ดี สร้างพระวิหารก็ดี หรือเอาดินทรายไปโรยราที่ลานพระเจดีย์ก็ดี บุคคลเหล่านั้นจะได้ปราศจากแก้วอยู่ เมื่อได้สร้างวาลุกเจดีย์ แล้วนำเอาข้าว น้ำ ผ้า พร้อมดอกไม้ เครื่องหอม เครื่องทำ เป็นต้น ไปบูชาพระเจดีย์นั้นโดยศรัทธา ย่อมได้ผลานิสงส์มาก ย่อมได้เกิดในตระกูลสูง ไม่ต้อยต่ำ

คนเขมรยังเชื่อว่า การได้พูนพนมทราย เพื่อถวายเป็นปาปกรรมที่ตนได้ทำมา ขอให้มีความยืนยาวต่อไปอีก วาลุกเจดีย์เป็นดั่งจุฬามณีเจดีย์ จึงนำดินทรายมาพูนเป็นรูปเจดีย์ให้มีความสูงและขนาดตามต้องการแล้วนำธูปและดอกไม้มาปักวาง พร้อมออกวาจาอธิษฐาน แล้วเดินประทักษิณ 3 รอบ เป็นอันเสร็จพิธี⁶⁶ การก่อเจดีย์ทราย พนมทราย หรือวาลุกเจดีย์นี้ มีปรากฏในจารึก IMA 31, IMA 37 ดังนี้

IMA 31 ความว่า

“พระองค์ตัดความผูกพันศรัทธามา นับสิ่งก่อสร้าง ที่สร้างเป็นกิจกุศลผลบุญแต่ปางก่อนมาจนถึงทุกวันนี้ . . . สิ่งก่อสร้างทั้งหมดนั้น(นับ)ได้เป็น 235 แล้วมาทรงศรัทธาปลุกพระศรีรัตนมหาโพธิ์ 30 ต้น แล้วพระองค์สร้างพระเจดีย์ทรายสำเร็จ. . .”

IMA 37 ความว่า

“ . . ณ เวลาทำบุญฉลองพระกลางเดือนนั้นเทอญ (64-71) แล้วภายหลังนั้นจึงสดมภ์ พระสงฆ์ขึ้นไปทำบุญก่อพนมทราย สำเร็จบนพนมพระพัน. . .”

ใน IMA 32 พบการสร้างภูเขา น่าจะเป็นภูเขาที่ทำจากทราย หรือพนมทราย

IMA 32 ความว่า

“นางแบน (เป็นผู้) มีจิตใจศรัทธา . . . สร้างภูเขา 1000 ลูก 2 ครั้ง ภูเขา 5 ลูก 2 ครั้ง ให้ลูกบวช 9 ครั้ง สร้างคัมภีร์ 5 ผูก ไตรจีวร 5 . . .”

⁶⁶ เรื่องเดียวกัน, 65 - 66.

1.1.12 **ถวายกฐิน** การถวายกฐินเริ่มตั้งแต่ แรม 1 ค่ำ เดือน 11 ไปจนถึง 15 ค่ำ เดือน 12 เหตุที่เกิดการถวายกฐิน เมื่อครั้งพุทธกาล มีภิกษุชาวปาไถยรัฐ 30 รูป จะมาเฝ้าพระพุทธองค์ แต่มาไม่ทันพรรษา จึงพักจำพรรษาที่เมืองปาวา เมื่อออกพรรษา จึงรีบมาเฝ้า เติบกฐาณแด่มา ในที่ที่มีเปลือกตม ไตรจีวรชุ่มไปด้วยน้ำฝน จนมาถึงพระเชตวันมหาวิหาร ด้วยเหตุนี้พระพุทธองค์จึง อนุญาตให้ภิกษุเหล่านั้นรับผ้ากฐิน นางวิสาขาได้ทราบพุทธานุญาต จึงจัดผ้ากฐินถวายแก่ภิกษุ 30 รูป⁶⁷

เมื่อถึงฤดูกฐิน คนเขมรจะทำกฐินทานประเคนพระสงฆ์ทุกวัดไม่มีเว้นด้วยความเชื่อ ตามพุทธโอวาทว่า กฐินทานเป็นกาลทาน มีผลานิสงส์ยิ่งกว่าทานทั้งปวง และเป็นพระราช ประเพณีของพระมหากษัตริย์เขมรที่ต้องเสด็จออกทอดกฐินที่วัดหลวง⁶⁸ จากจารึกนครวัดสมัยหลัง พระนคร พบการถวายกฐินเพียงหลักเดียว คือ IMA 31 ไม่ปรากฏว่ามีการถวายกฐินที่นครวัด จาก จารึกนี้บอกแต่ว่าการถวายกฐินเป็นการทำบุญอย่างหนึ่งที่เคยทำมาแต่ก่อนเท่านั้น คือ

IMA 31 ความว่า

“(สมเด็จพระปรมหิทธิ). . . พระองค์ตัดความผูกพันศรัทธาตามันสืบสิ่งก่อสร้าง ที่สร้างเป็นกิกกุศล ผลบุญแต่ปางก่อน . . . สร้างพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ผอง (ถวาย) กฐิน ให้ทาน 5 ครั้ง ขุดบ่อ ขุดสระ ทำความสะอาดหนทาง สร้างสะพาน ให้ทาน 5 ครั้ง . . .”

1.1.13 **ของพระเคนสมาทานพระสังคายนา** สังคายนา (សង្គាយនា) หมายถึง การ ประชุมสอบทานพระไตรปิฎกพุทธวจนะให้ถูกต้อง ตรงกันไม่คลาดเคลื่อนจากแบบเดิม⁶⁹ มีการ สังคายนาครั้งแรกหลังจากพระพุทธเจ้าปรินิพพานแล้ว 3 เดือน มีพระมหากัสสปะเป็นประธานและ เป็นผู้ถาม พระอุบาลีเป็นผู้วิสัชนาพระวินัย พระอานนท์เป็นผู้วิสัชนาพระธรรม ประชุมสังคายนาที่ เมืองราชคฤห์ โดยมีพระเจ้าอชาตศัตรูเป็นศาสนูปถัมภก ใช้เวลา 7 เดือนจึงเสร็จ⁷⁰ ปัจจุบันมีการ

⁶⁷ กรรมการหอพระสมุดวชิรญาณ รวบรวม, อธิบายวิธีทำบุญ , 59.

⁶⁸ ศานติ ภักดีคำ แปล และเรียบเรียง, พระราชพิธีทวาทศมาสหรือพระราชพิธีสิบสอง เดือนกรุงกัมพูชา ภาค 3, 112-114.

⁶⁹ บรรจบ พันธุเมธา, พจนานุกรมเขมร-ไทย ฉบับทุนพระยาอนุমানราชชน (กรุงเทพฯ : เลียงเชียงจงเจริญ, 2516), 809.

⁷⁰ พระธรรมปิฎก, พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์ (พิมพ์ครั้งที่ 10, กรุงเทพฯ: เอส อาร์ พรินติ้ง แมสโปรดักส์ , 2546), 261.

เทศน์สังคายนา คือ การเทศน์ 3 ธรรมาสน์ พระ 3 รูป เรียกตัวเองเป็น พระมหากัสสปะ พระอุบาลี และพระอานนท์

การสังคายนาที่ปรากฏในจารึกนครวัดสมัยหลังพระนคร พบเพียง 2 หลัก คือ IMA 34 และ 37 การทำสังคายนาทั้ง 2 ครั้งนี้น่าจะเป็นการชุมนุมตรวจสอบและคัดลอกพระไตรปิฎกซึ่งอาจคัดลอกลงใบลาน⁷¹ จากจารึกมีการถวายเครื่องใช้สำหรับพระสงฆ์ ได้แก่ ไตรจีวร จรามขาน (พรมทำด้วยหนังสัตว์)⁷² ผ้าปูนั่ง เสื่อ สังเค็ด บาตร สลกบาตร เครื่องหมาก ที่กรองน้ำ ไม้เท้า มีดโกน สายระเดียง(ราวตากผ้าสำหรับสงฆ์)⁷³ และอุปกรณ์สำหรับการสังคายนา ได้แก่ มีดวินัย เหล็กไฟ เหล็กจาร ขวานใหญ่ ขวานเล็ก เหล็กบั้ง กรรไกรไม้ เครื่องสำหรับทูป ค้อน เครื่องกรอง ที่ตั้งคัมภีร์ คัมภีร์ ที่ขุด แปร่ง ที่สำหรับขุด เหล็กไฟ โดยมีพระสงฆ์มาทำสังคายนาครั้งแรก 16 รูป ครั้งที่ 2 มีพระสงฆ์ 8 รูป รายละเอียดข้อความในจารึกมีดังนี้

IMA 34 ความว่า

(ออกญาสมราชและชุมท้าวเทพสุพรรณทำสังคายนา) “. . . ส่วนของประเคนสมาทานพระสังคายนา(มี) ไตรจีวร จรามขาน 1 สำหรับ บาตร 16 ใบ สลกบาตร 16 ชิ้น เครื่องหมากทำด้วยงา 16 สำหรับ ไม้เท้า 16 อัน มีดโกน 16 เล่ม มีดวินัย 16 เล่ม เหล็กไฟ 16 เหล็กจาร 16 ขวานใหญ่ 16 ขวานเล็ก 16 เหล็กบั้ง 16 กรรไกรไม้ 16 เครื่องสำหรับทูป 16 เครื่องกรอง 16 สายระเดียง 16 พระสงฆ์ที่มาทำสังคายนา คิดเงินสมาทานเป็นเงิน 4 ชั่ง”

⁷¹จาก ธัญญะ ฐะเอ โธ มกุฏสาสน์ (ลักษณะทั่วไปของอักษรศาสตร์เขมร) ของ บิณฑุกุญ ได้กล่าวถึงการคัดลอกพระไตรปิฎกที่จารลงในใบลานหรือใบตอง ซึ่งทำได้ลำบาก และใช้เวลานาน อาจทำให้ได้จำนวนไม่ครบถ้วน และการใช้ภาษาบาลีในพระไตรปิฎก ทำให้พุทธศาสนิกชนไม่อาจเข้าใจได้อย่างลึกซึ้งในพระธรรม ด้วยเหตุนี้ พุทธศาสนบัณฑิตจึงได้ตั้งคณะกรรมการการพระไตรปิฎก ในปี พ.ศ. 2472 โดยมีพระสังฆราชทั้ง 2 คณะเป็นประธาน และสมาชิกประมาณ 40 กว่าคน ทั้งที่เป็นพระสงฆ์และอุบาสกผู้มีความเชี่ยวชาญทางด้านพระพุทธศาสนาและภาษาบาลี พระไตรปิฎกนี้มี 110 ภาค มีพระวินัยปิฎก 13 ภาค พระสุตตันตปิฎก 64 ภาค และพระอภิธรรมปิฎก 33 ภาค ใช้เวลาทำตั้งแต่เริ่มต้นจนเสร็จสิ้น 38 ปี ในระหว่างนี้เมื่อทำเสร็จในแต่ละภาคได้มีการตีพิมพ์เป็นระยะ ตีพิมพ์ครั้งสุดท้ายใน ปีพ.ศ.2511 มีเนื้อหา 2 ภาษา คือ ภาษาบาลีอยู่ในหน้าด้านซ้าย และแปลเป็นภาษาเขมรในหน้าด้านขวา. (กัญญา: บัณฑิตสาส์น, 2003), 30-31.

⁷²อุไรศรี วรเศรณิน, พจนานุกรมศัพท์จารึกนครวัดสมัยหลังพระนคร, 74.

⁷³เรื่องเดียวกัน, 126.

IMA 37 ความว่า

“สัตยาธิษฐานปรณิธานในออกญาเสนาประเทศ และชุมท้าวศรีภักญญาเกษตร . . . (49-58) ขณะที่ปลดปล่อยข้าทั้ง 11 คน ครบแล้ว เวลาเดียวกันทำบุญที่สำคัญที่สุด คือ ชุมนุมทำสังคายนา ปุจฉาวิสัชนา พระอภิธรรม พระสูตร พระวินัย สามวันเป็นเสร็จ ทรัพย์สำหรับบูชาธรรม เทศนาแก่ภรรตองสงฆ์ทั้งหมด ที่ทรงสังคายนา มีสังเค็ด 8 สำหรับ พร้อมด้วยไตรจีวร เป็นต้น ผ้าปูนั่ง สลกบาตร พร้อมด้วยไม้เท้าเหล็ก . . . มิดโกน ที่ตั้งคัมภีร์ คัมภีร์ ที่กรองน้ำ ถ้วยน้ำ (กระบวย?) ด้วยศรัทธา มีทั้งมิดพรา ขวานใหญ่ ค้อน ที่หนักมาก กรรไกรตัดหมาก กรรไกรเล็ก ๆ . . . ที่ชุด แปรง ที่สำหรับชุด เหล็กไฟ ซึ่งตั้งเป็นสมათาน มีทั้งเสื้อ 8 สำหรับ ประดับด้วยทรัพย์ทั้งหมดนี้ ซึ่งรวมเป็น 8 สำหรับแต่ละองค์”

1.2 ศาสนสถาน ที่พบในจารึก ได้แก่ สร้างปราสาท, ปราสาทจตุรมุข, สร้างพระวิหาร, พระเจดีย์ พระศรีมหาโพธิ์, สร้างปราสาทหิน

การสร้างกุฏิวิหาร เรียกว่าเป็นเสนาสนทาน⁷⁴ เป็นทานที่สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าสรรเสริญว่าเป็นทานอันเลิศ เพราะช่วยกันความหนาวร้อน สัตว์ร้าย ฝนแดด เป็นที่เย็นเป็นที่สบายสำหรับผู้บำเพ็ญสมณะและวิปัสสนา สร้างกันเป็นประเพณีมาแต่ครั้งพุทธกาล เนื่องจากมีผู้เลื่อมใสในพุทธศาสนา มีผู้บรรพชา อุปสมบทกันมากขึ้น จนเสนาสนะที่พระเจ้าพิมพิสารอุทิศถวายไม่พอ เศรษฐีชาวเมืองราชคฤห์คนหนึ่ง เห็นความลำบากเกิดขึ้น จึงทูลขออนุญาตต่อพระพุทธองค์ เมื่อได้รับอนุญาตจึงสร้างกุฏิวิหารถวายเป็นของสงฆ์

การสร้างเจดีย์ในพุทธศาสนามีขึ้นเมื่อพระพุทธองค์เสด็จขึ้นปรินิพพาน เหล่ามัลลชาติริยซึ่งครองเมืองกุสินารา ช่วยกันถวายพระเพลิง แล้วคิดจะสร้างสถูปที่เมืองกุสินารา แต่เมื่อเจ้าเมืองต่าง ๆ รู้ จึงขอเชิญพระบรมธาตุไปประดิษฐาน จึงได้มีการแบ่งพระบรมธาตุเป็น 8 ส่วน ไปยังเมืองราชคฤห์, เมืองกบิลพัสดุ์, เมืองเวสาลี, เมืองอัลกัปปะ, เมืองเวฐฐีปกะ, เมืองรามคาม, เมืองปาวา และเมืองกุสินารา เราเรียกเจดีย์ที่เกี่ยวข้องกับพระบรมธาตุนี้ว่า “**ธาตุเจดีย์**” เจดีย์ในพุทธศาสนาว่า มี 4 อย่าง คือ ธาตุเจดีย์ บริโภคเจดีย์ ธรรมเจดีย์ อุเทสิกเจดีย์ ส่วน**บริโภคเจดีย์** คือ เจดีย์ที่เกี่ยวข้องกับสังเวชนียสถาน 4 ตำบล คือสถานที่ที่พระพุทธเจ้า ประสูติ ตรัสรู้ แสดงปฐมเทศนา และปรินิพพาน เพิ่มอีก 2 แห่ง ตามตำนานที่ปรากฏในปฐมสมโพธิ คือ สถูปที่เมืองปิป

⁷⁴ กรรมการหอพระสมุดวชิรญาณ รวบรวม, อธิบายวิธีทำบุญ, 69 - 70.

ผลิวัน ซึ่งเป็นพระอังกคาร หรือถ่านที่ถวายพระเพลิง และสถูปอีก 1 องค์ที่เมืองกุสินารา ที่บรรจุนานโลหะที่ตวงพระธาตุ⁷⁵

“**ธรรมเจดีย์**” คือ การเขียนพระธรรมลงเป็นตัวอักษรประดิษฐ์ขึ้นไว้เป็นทีบูชา โดยอ้างพระพุทธรูปที่ตรัสว่า พระธรรมจะแทนพระองค์ การสร้างธรรมเจดีย์จะเลือกพระธรรมที่เป็นหัวใจพระพุทธศาสนา ต่อมาเมื่อมีการเขียนพระธรรมวินัยลงเป็นตัวอักษรจึงนับถือคัมภีร์พระไตรปิฎกเป็นพระธรรมเจดีย์

“**อุเทสิกะเจดีย์**” เป็นสิ่งของที่สร้างขึ้นโดยเจตนาอุทิศต่อพระพุทธเจ้าไม่กำหนดว่าจะต้องทำอะไร

การสร้างปราสาท ปราสาทเป็นองค์ประกอบหนึ่งของศาสนสถานในพราหมณ์และพุทธมหายาน ปราสาทในจารึกน่าจะมีความสำคัญเช่นเดียวกับวิหาร ที่เป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ เป็นศูนย์กลางของวัด⁷⁶ ด้วยการใช้พื้นที่ทับซ้อนกันระหว่างพุทธมหายานซึ่งเป็นคติความเชื่อก่อนหน้าตามด้วยพุทธเถรวาท ทำให้มีอิทธิพลความเชื่อเดิมหลงเหลืออยู่ และถูกนำมาใช้ให้สอดคล้องกับความเชื่อของพุทธเถรวาท

จากการศึกษาพบการสร้างพระเจดีย์ วิหาร ปราสาท 5 หลัก ได้แก่ IMA 4(A), 4(B), 6, 29 และ 38 มีรายละเอียดดังนี้

IMA 4(A) ความว่า

“ออกหลวงอภัยราช และนักออกธม มีจิตศรัทธาสั่งสร้างพระวิหารนั้น ตั้งแต่ปีเถาะสมัยออกญาโอง . . .สร้าง**พระเจดีย์พระศรีมหาโพธิ์** . . .”

IMA 4(B) ความว่า

“ออกหลวงอภัยราชมีจิตศรัทธา สร้าง**ปราสาทหินจัตุรมุข 1 หลัง**”

IMA 6 ความว่า

⁷⁵ ทองสืบ ศุภะมาร์ค และ ปิ่น มุทุกันต์ แปลและเรียบเรียง, พุทธศาสนาในกัมพูชา, 107-108.

⁷⁶ Ashley Thompson , "The Future of Cambodia's Past a Messianic Middle-Periods Cambodian Royal" in Buddhism and New Religious Movements in Cambodia, ed. John Marston and Elizabeth Guthrie (Bangkok : O.S.Printing House, 2006), 36.

“ข้า(ออกหลวงอภัยราชและนักเจ้าภิกษุส)มีจิตศรัทธาสร้าง**ปราสาทจัตุรมุข**และพระหิน พระ
ตีนุก อธิษฐานต่อพระพิฆเณศโลก”

IMA 29 ความว่า

“พระมนตรีสงคราม นางญาณมีจิตใสศรัทธา มาสร้าง**ปราสาท 9 หลัง**”

IMA 38 ความว่า

“คิดถวาย**พระเจดีย์** จุฬามณีไตรตรึงษ์นา
สร้างไว้พระเกศา ผ่องเทวถวายบังคม”

1.3 **สิ่งของอื่น ๆ** ได้แก่ สิ่งของอื่นนอกจากสิ่งที่กล่าวมาแล้วที่นำมาเป็นทาน แบ่งออกเป็น 5
ประเภท ได้แก่ เครื่องมือเครื่องใช้, เครื่องดนตรี, ทานวัตถุ (วัตถุที่ให้เป็นทานซึ่งมีบัญญัติไว้ใน
พระไตรปิฎก), ทรัพย์สมบัติ และสิ่งสาธารณประโยชน์ต่าง ๆ

1.3.1 **เครื่องมือเครื่องใช้** ได้แก่ ตู้ เขียนหมาก เครื่องเหล็กมี มิด จอบ สิว ขวาน แวน
เทียน และภาชนะต่าง ๆ ที่พบมี พาน (เงิน,ทองแดง) กระออมสำริด ชันเงิน ถาด ภาชนะใส่น้ำ พบ
ในจารึก 2 หลัก ได้แก่ IMA30 และ IMA36 ดังนี้

IMA 30 ความว่า

“คนทั้งนี้ซึ่งเป็นสักขีพยานแก่นางคนธผู้มีจิตศรัทธาสร้างพระพุทธรูป . . . (13-17) ทั้งเงินสมาทาน 1
ชั่ง ตูกับสบง 20 สำหรับข้าว 3 สำหรับ ภาชนะใส่น้ำ 3 สำหรับ เสื้อ หมอน 2 สำหรับ เขียนหมาก 1
สำหรับ มิด จอบ สิว ขวาน ทั้งนี้เป็นเครื่องเหล็กซึ่งเป็นทาน ทั้งหมดนี้จำเริญไปยังพระ
ราชาธิราชผู้เป็นสวามี”

IMA 36 ความว่า

“นี้สมเด็จพระไตรเทวมหาสมราชูปถัมภ์ มีจิตใสศรัทธานำพระพุทธรูป (มา) 2 องค์ องค์หนึ่งน้ำหนัก 1
หาบ ทั้ง 2 องค์ (น้ำหนัก) เสมอกันมาตั้งไว้ที่พระมหาราช (เอามาพร้อม) ทั้งระฆัง 4 ลูก (เพื่อ) ร่าย
เชิดพร้อมกัน (เป็น) เพลง ส่วนห้องใหญ่ แม่ฮ่องลูกห้องเล็ก 3 พาทยฆ้อง (=ฆ้องวง) 16 จิง 2 สำหรับ
ปี่สรไน 2 ตะโพน 2 หีบพระธรรม 1 พานเงินน้ำหนัก 14 พานทองแดง 1 กระออมสำริด ชัน
เงิน 2 ถาด 1 แวนเทียน 1 ตั้งไว้ที่มหาราช”

1.3.2 เครื่องดนตรี ในจารึกนครวัดสมัยหลังพระนครพบการถวายเป็นเครื่องดนตรี ใน IMA 36 เครื่องดนตรีที่พบมี ระฆัง ช้องใหญ่ ช้องเล็ก ช้องวง ฉิ่ง ปี่สรไน ตะโพน มีรายละเอียดดังนี้

IMA 36 ความว่า

“นี่สมเด็จพระมหาสมณเจ้าทรงพระนามว่าพระพุทธรูป (มา) 2 องค์ องค์หนึ่งน้ำหนัก 1 หาบ ทั้ง 2 องค์ (น้ำหนัก) เสมอกันมาตั้งไว้ที่พระมหาราช (เอามาพร้อม) ทั้งระฆัง 4 ลูก (เพื่อ) ร่ายเชิดพร้อมกัน (เป็น) เพลง ส่วนฆ้องใหญ่ แม่ฆ้องลูกฆ้องเล็ก 3 พาทยฆ้อง (=ฆ้องวง) 16 ฉิ่ง 2 สำหรับ ปี่สรไน 2 ตะโพน 2 หีบพระธรรม 1 พานเงินน้ำหนัก 14 พานทองแดง 1 กระโถมสำริด ชันเงิน 2 ถาด 1 แวนเทียน 1 ตั้งไว้ที่มหาราช”

และ ใน IMA 39 เป็นการเล่นดนตรีถวายในงานทำบุญ โดยการจ้างให้มาเล่นดนตรี

IMA 39 ความว่า

(ในงานดาร ได้นิมนต์พระมาเทศนา)”. . .และอานิสสงฆ์สนทนากับด้วยเงิน 3 ตำลึง 3 สลึง และถูง บัก? สักหลาด 1 ถูง ล้มทุง 1 ประเคนผ้าขาว 1 และสไบผ้าขาวบาง ทั้งพลู 1 ให้ค่าจ้างคนเล่น ดนตรี 7 บาท คิดบวกทั้งหมดต้องเป็นเงิน 3 ชั่ง”

สำหรับเครื่องดนตรีที่ปรากฏอยู่ในจารึกนั้นอาจเป็นเครื่องดนตรีในวงพิณพาทย์เพราะ เรื่องการถวายเป็นเครื่องดนตรีเพื่อทำบุญ หรือการเล่นดนตรีในงานบุญนั้นยังมีสืบทอดกันมาถึง ปัจจุบัน พบว่าวงดนตรีพิณพาทย์นั้นเป็นสิ่งที่ขาดไม่ได้เลยในงานบุญที่เกี่ยวข้องกับ พระพุทธศาสนา⁷⁷

1.3.3 ทานวัตถุ⁷⁸ ประกอบด้วย ข้าว น้ำ (อาหาร) ผ้า (ผ้าห่ม ถูง ผ้าขาว สไบ เครื่องนุ่งห่มของพระสงฆ์ มี ไตรจีวร สบง วัตถุปันท์ สังเค็ด) ดอกไม้ (ดอกไม้ประดิษฐ์) ของหอม (เครื่องหอม) ที่นอนและเครื่องปูลาด (เสื่อ หมอน เครื่องลาด อาสนะ พรม) ที่พัก (สร้างปราสาท สร้างพระวิหาร จัดอยู่ในศาสนวัตถุ) และเครื่องประทีป (ไฟ ดอกไม้ไฟ) รายละเอียดข้อความใน จารึกมีดังนี้

⁷⁷ ไกร ณาภูมิ เรียบเรียง, ถูลัทธิอินทรีทอ (ดนตรีกับชีวิตเขมร) (ม.ป.ท. : UIC, 1995), 281.

⁷⁸ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, “ทานวัตถุ,” สารานุกรม พระพุทธศาสนา, 187.

-อาหาร ได้แก่ ข้าว น้ำ หมากพลู กระยาบัจเษณีย์ ผลไม้ ในจารึกนครวัดสมัยหลังพระนคร พบการถวายอาหาร จำนวน 5 หลัก ได้แก่ IMA 4b , 6a , 12 , 31 และ 39

IMA 4 b ความว่า

“ออกหลวงอภัยราชมีจิตศรัทธา . . . ให้ท่าน ตัดธง ทำฉัตร ให้ท่าน ข้าว น้ำ ผ่าน่ง ทอง เงิน และหมากพลู และกระยาบัจเษณีย์”

IMA 6a ความว่า

“เสร็จแล้วข้าจึงแต่งกระยาบูชา สำหรับนิมนต์พระสงฆ์ทั้งผอง 8 องค์ . . . พรังพร้อมด้วยสรรพผลไม้ และดอกไม้ประติษฐ เครื่องหอม ทั้งผองที่มีในตำรา”

IMA 12 ความว่า

“คนทั้งหมดนี้มีจิตศรัทธาสรางพระพุทธรูป . . . (16-20) และ(ในการนี้) มีข้าว หมาก เครื่องลาดอาสนะ และเงินสมาทานเป็น 8 ตำลึง . . .”

IMA 31 ความว่า

“พระองค์ (สมเด็จพระปรมหวิหิต) . . . ให้ท่าน 5 ครั้ง (มี) ให้ท่านไฟ ให้ท่านน้ำ ให้ท่านผ้า ให้โภชนาหารอันน่ารับประทาน . . .”

IMA 39 ความว่า

(นักออกญาวงศาอัครราช และนักชุมท้าวศรีรัตนเกสร นิมนต์พระสงฆ์ทรงบังสกุลอนิจจาบนพระพัน และนิมนต์พระสงฆ์มาเทศนา)” . . . เทศนาอาณิสสพระ และอาณิสสผณชบูชาด้วยเงิน 3 ตำลึง 3 สลึง และถุงปัก? สักหลาด 1 ถุง ลัพุง 1 ประเคนผ้าขาว 1 และสไบผ้าขาวบาง ทั้งพลู 1. . .”

ในสมุดข่อยที่ 10 ว่าด้วยผลแห่งการถวายอาหาร พระสมุ้มงคลเถระ ได้กล่าวคาถาว่า ท่านประสงค์บูชาเครื่องเช่นสรวงจึงตกแต่งโภชนาหาร คอยต้อนรับพรหมณ์ทั้งหลายเมื่อเห็นพระผู้มีพระภาคเจ้า พระนามว่า ปิยทัสสี ผ่านมา จึงนิมนต์พระผู้มีพระภาคเจ้า พระองค์ตรัสว่า ผู้ใดนิมนต์สงฆ์และพระตถาคตสัมพุทธเจ้าให้ฉัน ผู้นั้นจักได้เสวยเทวราชสมบัติ ได้เป็นเจ้า

จักรพรรดิ และรู้แจ้งในคำสอนของพระพุทธเจ้า⁷⁹ ส่วนผลแห่งการถวายผลไม้และน้ำมีผลเช่นเดียวกัน คือ ไม่ทำให้เข้าถึงทุกติเลย ได้เสวยสุขในเทวโลก เมื่อเกิดเป็นมนุษย์ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ และจะเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาเห็นแจ้งชัดในคำสอนของพระพุทธเจ้า⁸⁰

-ผ้าและเครื่องนุ่งห่ม

เครื่องนุ่งห่มของพระสงฆ์ จะถวายพร้อมกับเงินสมทาน และสิ่งของเครื่องใช้อื่น ๆ เครื่องนุ่งห่มของพระสงฆ์ที่พบในจารีกนควัดสมัยหลังพระนครมี ไตรจีวร สบง วัตถพนธ์ สังเค็ด พบในจารึก 4 หลัก ได้แก่ IMA 30, 32, 34 และ 37 มีรายละเอียดดังนี้

IMA 30 ความว่า

“คนทั้งนี้ซึ่งเป็นสักขีพยานแก่นางคนธผู้มิจิตศรัทธาสร้างพระพุทธรูป . . . (13-17) ทั้งเงินสมทาน 1 ซึ่ง ตูกับสบง 20 สำหรับข้าว 3 สำหรับ ภาชนะใส่น้ำ 3 สำหรับ . . .”

IMA 32 ความว่า

“นางแบน (เป็นผู้) มิจิตใจศรัทธา . . . สร้างภูเข่า 1000 ลูก 2 ครั้ง ภูเข่า 5 ลูก 2 ครั้ง ให้ลูกบวช 9 ครั้ง สร้างคัมภีร์ 5 ผูก ไตรจีวร 5 วัตถพนธ์ 40 สร้างดอกไม้ไฟ ทำถวายบูชาสมเด็จพระศรีรัตนตรัย”

IMA 34 ความว่า

(ออกญายมราชและชุมท้าวเทพสุพรรณทำสังคายนา) “ . . . ส่วนของประเคนสมทานพระสังคายนา(มี) ไตรจีวร จรามขน 1 สำหรับ บาตร 16 ใบ สลกบาตร 16 ชิ้น . . .”

IMA 37 ความว่า

“เมื่อออกญาสิ้นชีวิตไปแล้ว ชุมท้าวักญาเกษตร คิดกตัญญูกตเวที ขมิขมันมาจัดงานศพออกญา ณ เมืองอินทรรปัฐ มีสังเค็ด 4 ไตร 4 สำหรับ เสื้อ 4 พรหม 4 หมอน 4 สำหรับข้าว 4 ถูหมาก 4 หม้อ น้ำ 4 กลด 2 . . .”

⁷⁹ พ. ๒๒. 8(2) / 22 / 60 - 61

⁸⁰ พ. ๒๒.8(2) / 108 / 365

จากพระไตรปิฎก พบเรื่องการถวายจีวรของพระโพธิสัตว์ผู้ครองแคว้นใหญ่ ชื่อว่า ชฎิละ ได้ถวายทานพร้อมทั้งจีวรแก่ภิกษุสงฆ์ มีพระพุทธเจ้า พระนามว่า พระนารทะ เป็นประธาน พระพุทธเจ้าได้พยากรณ์ว่า พระโพธิสัตว์นั้น จะได้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคตกาล นามว่า ปทุมุตตระ⁸¹

ผ้า, ผ้าห่ม , ภูษาปักสักหลาด , ผ้าขาว, สไบผ้าขาวบาง จากจารึกนครวัดสมัย
หลังพระนคร พบการถวายผ้า เพียง 3 หลัก คือ IMA 4 b , 31 และ 39 มีรายละเอียดดังนี้

IMA 4 b ความว่า

“ออกหลวงอภัยราชมีจิตศรัทธา สร้างปราสาทจัตุรมุข . . . ให้ทานข้าว น้ำ **ผ้าห่ม** ทอง เงิน . . .”

IMA 31 ความว่า

“พระองค์ (สมเด็จพระปรีทิต) . . . ให้ทาน 5 ครั้ง (มี) ให้ทานไฟ ให้ทานน้ำ ให้ทานผ้า ให้โภชนาหารอันน่ารับประทาน . . .”

IMA 39 ความว่า

(นักออกญาวงศาอัครราช และนักชุมท้าวศรีรัตนเกษร นิมนต์พระสงฆ์ทรงบังสุกุลอนิจจาบนพระ
พนัก และนิมนต์พระสงฆ์มาเทศนา)” . . . เทศนาอานิสงส์พระ และอานิสงส์ผนวชบูชาด้วยเงิน 3
ตำลึง 3 สลึง และ**ภูษาปัก? สักหลาด 1 ภูษา ล้ม 1 ประเคนผ้าขาว 1 และสไบผ้าขาวบาง . . .**”

ในพระไตรปิฎกนั้น พบอานิสงส์ของการถวายผ้าในนันทเถราปาทานที่ 3 ว่าด้วยผล
แห่งการถวายผ้า พระนันทเถระ ได้กล่าวว่า ท่านได้เคยถวายผ้าทอดด้วยเปลือกไม้แด่พระผู้มีพระ
ภาคเจ้า พระนามว่า ปทุมุตตระ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงพยากรณ์ว่า ด้วยการถวายผ้านี้ ท่านจัก
เป็นผู้มีผิวพรรณดังทองคำ จักได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ได้เป็นพระอนุชาของพระผู้มีพระภาคเจ้า
พระนามว่าโคดม และได้บวชในพระศาสนาจนได้นิพพาน⁸²

- **ดอกไม้ประดิษฐ์ เครื่องหอม** จากข้อความในจารึกพบการถวายดอกไม้และเครื่องหอมเพียง 1
หลัก คือ IMA 6

IMA 6 ความว่า

⁸¹ ฐ.อ.ป.อ. 8 (1) / 1 / 82

⁸² ฐ.อ.ป.8 (2) / 15 / 11 -12

“เสร็จแล้วข้าจึงแต่งกระยาบูชา สำหรับนิมนต์พระสงฆ์ทั้งหมด 8 องค์ . . . พรั่งพร้อมด้วยสรรพผลไม้ และดอกไม้ประดิษฐ์ เครื่องหอม ทั้งหมดที่มีในตำรา”

ในพระไตรปิฎกได้กล่าวถึงผลแห่งการถวายดอกไม้ จากคาถาของพระจุนทเถระนั้น ท่านได้เคยทำดอกไม้อันเป็นวัตถุบูชาถวายแด่พระผู้มีพระภาคเจ้า พระนามว่า สิทธัตถะแล้วปกปิดด้วยดอกมะลิ เมื่อทำเสร็จแล้วได้น้อมถวายแด่พระผู้มีพระภาคเจ้า ด้วยจิตเลื่อมใส ใจโสมนัส นำเอาดอกไม้เข้าบูชาดังเช่นทองคำมีค่า พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสพยากรณ์ว่า ผู้ใดได้ถวายดอกไม้มีค่ามีกลิ่นหอมฟุ้งแก่เรา บุคคลผู้นั้นเมื่อเคลื่อนจากโลกนี้แล้ว จักแวดล้อมด้วยหมู่เทวดา เคลื่อนกล่นด้วยดอกมะลิ จักสู่เทวโลก ภพของบุคคลนั้นสูงเสียดฟ้า สำเร็จด้วยทองและแก้วมณี วิมานทั้งหลายอันเกิดด้วยบุญกรรม จักปรากฏ จักได้เสวยเทวราชสมบัติ แวดล้อมด้วยนางอัปสร จักได้เป็นพระราชาในแผ่นดิน จักได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ เมื่อไปสู่ความเป็นมนุษย์ จะมีเงินนับร้อยโกฏิ จักได้บวชในศาสนาพระอัสสิริ เป็นพระอัครสาวก รู้แจ้งในคำสอนของพระพุทธเจ้า⁸³ ส่วนการถวายของหอม ในพระไตรปิฎกมีผลของการบูชาด้วยของหอม จากการกล่าวคาถาของพระปัจจุจันตสิทธเถระ เมื่อครั้งที่ท่านเป็นเพศสมณะ ได้พบพระผู้มีพระภาคเจ้า พระนามว่า ดิสงฆะ พระราชดำเนินไปตามหนทางเข้าไปยังพระวิหาร ได้ถือเอาดอกไม้มีกลิ่นหอมหลากชนิดและเครื่องลูบไล้มีผงจันทร์ เป็นต้น ไปยังพระวิหาร นำดอกไม้ทั้งหลายไปบูชา เอนี้วทั้ง 5 แต่ละเครื่องลูบไล้ ลูบทาที่พระสรีระของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว ถวายบังคมหลีกไป ด้วยบุญนั้นจึงได้เสวยสมบัติในเทวโลก และมนุษย์โลก ได้เกิดในตระกูลที่สมบูรณ์ด้วยสมบัติ ได้บวชในพระศาสนาเป็นพระอรหันต์⁸⁴

- **เทียนและเครื่องบูชา** ได้แก่ เทียน หมอน เครื่องลาด อาสนะ พรม พบในจารึก 2 หลัก คือ IMA 12 และ 37 มีรายละเอียดดังนี้

IMA 12 ความว่า

“คนทั้งหมดนี้มีจิตศรัทธาสร้างพระพุทธรูป . . . (16-20) และ(ในการนี้) มีข้าว หมาก เครื่องลาด อาสนะ และเงินสมทาน เป็น 8 ตำลึง . . .”

IMA 37 ความว่า

⁸³ พ.อ.ป. 8 (2) / 52 / 204 - 206

⁸⁴ พ.อ.ป. 8 (2) / 173 / 561 - 563

“สัตยาธิษฐานปรณิธานในออกญาเสนาประเทศและชุมท้าวศรีภักญญาเกษตร . . .ให้ท่านด้วย**พรม 2 ผืน . . .**”

ในราหุลเถราปทานที่ 6 ได้กล่าวถึงผลแห่งการถวาย**เครื่องลาด** พระราหุลเถระ ได้กล่าวว่า ท่านได้เคยถวายเครื่องลาดในปราสาท 7 ชั้น แต่พระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่า ปทุมมุตตระ พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสว่า ผู้ถวายเครื่องลาด ที่นอนนี้ จะได้ปราสาทแก้ว ปราสาททอง อันงดงาม จะได้เป็นจอมเทวดา พระเจ้าจักรพรรดิ จะได้เป็นพระโอรสของพระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่าโคดม ถ้าพึงครองเรือนจะได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ถ้าพึงบวชจะได้เป็นพระอรหันต์⁸⁵ ผลแห่งการถวายหมอนและอาสนะ พบจากคาถาที่กล่าวโดยพระสุวัณณพิมโพหนียเถระ ที่ท่านมีจิตเลื่อมใส ได้ถวายอาสนะหนึ่งอาสนะและได้ถวายหมอนด้วยมือทั้งสองของตน ด้วยผลแห่งท่านทำให้ไม่รู้จักทุกข์ ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิและเห็นแจ้งชัดในคำสอนของพระพุทธเจ้า⁸⁶

- **เครื่องประทีป** ตามพจนานุกรมพุทธศาสน์ ประทีป หมายถึง ตะเกียง, โคม, ไฟที่มีเปลวสว่าง⁸⁷ จากจารึกนครวัดสมัยหลังพระนคร พบไฟและดอกไม้ไฟซึ่งถือว่าเป็นไฟที่มีเปลวสว่าง ดังรายละเอียดดังนี้

ไฟ พบการให้ท่านด้วยไฟ เพียง 1 หลัก คือ IMA 31

IMA 31 ความว่า

“พระองค์ (สมเด็จพระปรีทูปพิตร). . .ให้ท่าน 5 ครั้ง (มี) **ให้ท่านไฟ** ให้ท่านน้ำ ให้ท่านผ้า ให้โภชนาหารอันน่ารับประทาน . . .”

การถวายทานด้วยไฟนี้เป็นพระราชประเพณีหนึ่งในทวาทศมาส 12 เดือน โดยกระทำขึ้นในเดือนยี่ ขึ้น 15 ค่ำ มีการกองฟืนเผาถวายพระพุทธรูปก่อนแล้วจึงเผาถวายพระสงฆ์ให้ฟังทุก ๆ ญาติ จากนั้นจึงถวายข้าวสงฆ์ แล้วหลังพระเฝ้าฯ โชนก⁸⁸

ดอกไม้ไฟ มีดอกไม้กัณฑ์ ดอกไม้รูปหนู ดอกมะม่วง พบใน IMA 12 และ 32 เรื่องการจุดดอกไม้ไฟได้พบในบันทึกของจิตตักวณซึ่งบันทึกขึ้นในพุทธศตวรรษที่ 19 อันเป็นช่วง

⁸⁵ ชุ.อป. 8 (2) / 18 / 33 - 34

⁸⁶ ชุ.อป. 8 (2) / 273 / 702

⁸⁷ พระธรรมปิฎก. พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, 124.

⁸⁸ ประชุมพงศาวดารเล่ม 45 (ประชุมพงศาวดารภาคที่ 71 (ต่อ) - 73) (กรุงเทพฯ : องค์การคำคุณา, 2512), 27-52.

รอยต่อระหว่างช่วงปลายสมัยพระนเรศวรกับต้นสมัยกลาง(สมัยหลังพระนเรศวร) การจุดดอกไม้ไฟจึงเป็นสิ่งที่ทำเรื่อยมาตั้งแต่สมัยพระนเรศวร จากบันทึกของจิตรดำกวางเป็นการจุดดอกไม้ไฟในวันขึ้นปีใหม่ คือ เดือนที่ 10 ของจีน (ตรงกับเดือน 12 ของกัมพูชา เดือนที่มีจันทร์เต็มดวง) ส่วนในจารึกสมัยหลังพระนเรศวรได้กล่าวถึงการจุดดอกไม้ไฟในโอกาสที่ได้มาทำบุญ มีรายละเอียดดังนี้

IMA 12 ความว่า

(เจ้าเพาได้นิมนต์พระสงฆ์มาสวดพระปริตรแสดงธรรมเทศนาที่พระพัน)“. . .แสดงผลอาานิสงส์ในการตัดธงสร้างพระ อาานิสงส์ผนวช การส่งส่วนบุญ และ(ในการนี้) มีข้าว หมากร เครื่องลาด อาสนะ และเงินสมทานเป็น 8 ตำลึง มีทั้งดอกไม้ไฟ มีดอกไม้กัณฑ์ มีดอกไม้รูปหนู ดอกมะม่วง สว่างทั้งป้อมปราการพระพิษณุโลกแห่งกัมพูชาโบราณ . . .”

IMA 32 ความว่า

(นางแปน ระลึกถึงผลบุญแต่ก่อน)“. . .และ (ในการนี้) มีข้าว หมากร เครื่องลาด อาสนะ และเงินสมทานเป็น 8 ตำลึง มีทั้งดอกไม้ไฟ . . .”

IMA 37 ความว่า

(64-71). . . (ชุมท้าวภักฎญาเกษตร) นิมนต์พระสงฆ์ 4 องค์มารับจ้งหัน มตกภัตต์ ณ สถานที่ซึ่งออกญาลิ้นชีวิตตักษัยที่สุรูกแกอก . . . แล้วศรัทธาสดับพระอภิธรรม มหาชาติ รับบาตรสามวัน สร้างดอกไม้ไฟ ฉลองมาติกา 3 วัน . . .”

พบผลแห่งการถวายประทีปในพระไตรปิฎก พระอชิตเถระ ได้กล่าวไว้ว่า เมื่อท่านได้เห็นพระพุทธเจ้า พระนาม ปทุมุตตระ อันมีลักษณะอันประเสริฐ 32 ประการ จึงรีบกลับสู่อาศรม ถือน้ำล้าง น้ำมนต์ และหม้อ ไปเฝ้าพระพุทธเจ้า ถือน้ำ 3 ท่อนไปวางไว้ที่กลางแจ้ง ก่อไฟให้ลุกโพลงแล้วได้ถวายบังคม 8 ครั้ง พระพุทธเจ้าประทับนั่งอยู่ตลอด 7 วัน 7 คืน โดยมีนาคและครุฑมาฟังธรรม พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์และพระอรหันต์ พระพุทธเจ้าได้พยากรณ์ว่า ผู้ใดมีความเลื่อมใสตามประทีปถวายเราด้วยมือทั้งสองของตน เขาจักมีนรมย์ในเทวโลกตลอดหกหมื่นกัป และจักได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิราช 1,000 ครั้ง จักได้เป็นจอมเทวดา เป็นเจ้าประเทศราช เป็นผู้มีทิพยจักขุ จักเป็นผู้มองเห็นไพล 250 ชั่วณูโดยรอบ เมื่อจุติจากเทวโลก เกิดเป็นคน ประทีปจักทรงอยู่ตลอดทั้งกลางวันกลางคืน ด้วยผลแห่งประทีปถวาย 8 ดวงนั้น คนทั้งหลายจักบำรุงผู้นี้ ผู้นี้จะเป็นทายาทในธรรมของพระศาสดาพระนามชื่อ โคดม จักไม่รู้จักทุกข์ได้เห็นแจ้งในคำสอนของพระพุทธเจ้า⁸⁹

⁸⁹ ชุ.อป.8 (2) / 402 / 946 - 950

1.3.4 ทรัพย์สมบัติ พบการบริจาคทรัพย์ที่เป็นเงินมากที่สุด คือ 12 หลัก ส่วนทอง และรัตนสีชมพู (ทับทิม) พบอย่างละ 1 หลัก เรื่องการบริจาคทรัพย์สมบัตินั้นปรากฏอย่างชัดเจนในเรื่องพระเวสสันดรชาดก อันเป็นการบริจาคทานครั้งใหญ่ของพระเวสสันดร เมื่อครั้งที่ชาวกรุงสรีร์ ขัณฑ์พระเวสสันดรเพราะพระราชทานช้างเผือกคู่บ้านคู่เมืองแก่พราหมณ์ แต่พระเวสสันดรยังปรารถนาบริจาคทานอันยิ่งใหญ่ โดยไม่หวั่นแม้ถูกขัณฑ์ออกจากเมือง

เราจะให้หทัย ให้จักษุ เงิน ทอง แก้วมุกดา แก้วไพฑูรย์หรือแก้วมณีซึ่งเป็นทรัพย์ภายนอกของเราก็จะเป็นไรไป เมื่อຍาจากมาถึง เราเห็นแล้วจะพึงให้แขนขวาแขนซ้าย ก็ไม่หวั่นไหวเลย ใจของเรายินดีในการให้ ถึงชาวกรุงสรีร์ทั้งมวลจะขัณฑ์เราหรือจะเข่นฆ่าเราหรือตัดเราให้เป็น 7 ท่อนก็ตามเถิดเราจะไม่งดการให้เลย⁹⁰

เงินทองแก้วมณีนั่นถือเป็นทรัพย์ภายนอก เป็นสิ่งที่น่าสนใจทำบุญบริจาคเป็นทาน ผู้มีทรัพย์มากมักทำบุญด้วยการบริจาคเงิน ทอง ในจารึกนครวัดสมัยพระนครก็เป็นเช่นเดียวกัน ทรัพย์ที่นำมาบริจาคมีเงิน เงินสมาทาน ทอง และรัตนสีชมพู

- **เงิน , เงินสมาทาน** เงินสมาทาน ภาษาเขมรใช้ **ប្រាក់ស្មារតី** หมายถึง เงินที่บริจาคทำบุญหรือเงินบริจาคเข้าการกุศล⁹¹ การบริจาคเงิน เงินสมาทานพบว่ากล่าวถึงใน IMA 10 , 12 , 16b , 21 , 27 , 30 , 31 , 33 , 34 , 37 , 38 และ 39 การบริจาคเงินในจารึกพบในหลายลักษณะ ได้แก่

IMA 10 เป็นการช่วยอนุโมทนา มาร่วมบริจาคเงิน ดังข้อความในจารึกว่า

“นักอุทัยปัญญาเจ้าโสม ช่วยอนุโมทนาเป็น**เงินสลึง 1** แม่อบช่วย **1 สลึง** แม่สุก **1 สลึง** นักใน **3 สลึง** แม่สุข **2 สลึง** แม่มา **2 สลึง** อารวรรณ์ **1 เพ็อง** แม่พระ **2 สลึง** นักปัญญาสุธรรม **1 บาท** นักอุทัยปัญญา **3 บาท 3 สลึง . . .**”

IMA 12 ความว่า

“...และ (ในการนี้) มีข้าว หมากร เครื่องลาด อาสนะ และ**เงินสมาทานเป็น 8 ตำลึง** มีทั้งดอกไม้ไฟ . . .”

IMA 16 b กล่าวถึงยายบุษย์มาร่วมทำบุญกับนางมล นางมลนำเงินให้ผู้อื่น เพื่อให้ผู้นั้นมาร่วมทำบุญ ดังข้อความในจารึกว่า

⁹⁰ พ.ชา. 4 (3) / 1068 / 492

⁹¹ ฤๅษาสถาบันนิตย. วัชราศุภฤๅษเฐ ภา๓๓ี ๑ , ๒, 1458.

“นักรางศรมีจิตศรัทธาในศีลศรัทธา (มี) ความแจ่มใสในดวงจิต คิดเข้าใจถึงอนิจจังนี้ว่าไม่เที่ยง จึงมา
จัดสร้างพระพุทธรูปเงิน 15 องค์ แล้วยายบุษย์ให้เงินนางมล 1 ตำลึง 3 บาท 1 สลึง 1 ไพ
แล้วนางมลยกเงิน 1 บาท ให้ยายบุษย์ 1 บาท ให้นักเจ้าภิกษุณี 2 สลึง ให้แม่แก้วนั้น แล้ว
นางมลมีจิตศรัทธามาสร้างพระพุทธรูป 1 องค์ ฝ่ายนักรางศรกับนางมลนั้น (ถวาย) 9 ตำลึง
และคนทั้ง 4 นั้น (ถวาย) 4 ตำลึง 3 สลึง”

IMA 21 กล่าวถึงการสร้างพระพุทธรูปแล้วบริจาคเงินเป็นทาน

“นางโงน เจ้ากน (ทำ) ตามคำสั่งเจ้าหลวงอธิการสงฆ์มาสร้างรูปพระพุทธรูปพระประติมาเงิน 4 องค์
และปัจจัย คือ เป็นทาน 4 ตำลึง 3 บาท 1 สลึง มาสร้างกุศลและพระธาตุที่อาวหา”

IMA 27 กล่าวถึงการมาทำบังสุกุล แล้วให้ปัจจัยเป็นเงิน

“พระองค์ (นักสมเด็จพระมุนีกุศลบพิตร) มาทรงบังสุกุล . . . พระองค์จัดปัจจัยให้เป็นสมทาน
เป็นเงิน 1 ชั่ง 7 ตำลึง สบง 13 จีวร เป็นเสร็จพิธีด้วยประการฉะนี้”

IMA 30 กล่าวถึงการมาสร้างพระพุทธรูป แล้วให้เงินสมทาน

“คนทั้งนี้ซึ่งเป็นสักขีพยานแก่นางคนธผู้มึจิตศรัทธาสร้างพระพุทธรูป . . . เพดาน 1 คัมภีร์ 5 ทั้งเงิน
สมทาน 1 ชั่ง . . .”

IMA 33 กล่าวถึงการมาสร้างพระพุทธรูป แล้วให้เงินสมทาน

“คนทั้งหลายเหล่านี้เป็นสักขีพยานของนักอวด นักหมื่นเชียม นางมาน ผู้มีจิตศรัทธามาสร้างพระ.
. . . ส่วน(เงิน)สมทาน (มี) 10 ตำลึง

IMA 31 กล่าวถึงการยกหนี้สินให้เป็นทาน

“...แล้วพระองค์ (สมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์ฯ) มีไมตรีกรุณาสงสารพ่อแม่ พี่น้อง ลูกหลาน และญาติ
ทั้งหมด (ที่) ปรารถนาขอยืมปัจจัย วัตถุพระองค์เป็นเงินทั้งหมด 7 ชั่ง พระองค์ครุ่นคิดดูเห็นเป็นภาระ
หนักพันประมาณแก่ญาติทั้งหมดนั้น พระองค์จึงตั้งใจศรัทธายกให้เป็นทานแก่ญาติทั้งนั้น 7 ชั่ง
นั้น”

IMA 34 กล่าวถึงการบริจาคเงินให้เพื่อทำสังคายนา

“...ส่วนของพระเคนสมาทานพระสังคายนา (มี) ... พระสงฆ์ที่มาทำสังคายนา คิดเงินสมาทานเป็นเงิน 4 ชั่ง”

IMA 37 กล่าวถึงการให้เงินเป็นทาน เป็นส่วนหนึ่งของการทำบุญ

“สัตยาอธิษฐานปรณิธานในออกญาเสนาประเทศและชุมท้าวศรีภักฎญาเกษร ... ขมิขมันสร้างพระทอง 2 องค์ ผจงยกผ้าอันมีค่า ตัดเป็นเพดาน 2 แผ่น แล้วจ่ายเงินเป็นทานแก่กมรเตงสงฆ์ทั้งผอง 7 ชั่งนั้น 1 ครั้ง ... ให้ทานด้วยพรม 2 ผืน เงินสมาทาน 5 ชั่ง เป็นเสร็จ ... (58-60) ... เวลาอรุโณทัยงามยิ่ง จึงมาเทศนาทั้งทศชาติ จบคำรบ และมีสังคายนา ศรัทธาเหลือคณนา ครานั้นสมาทานทั้งหมด มีทั้งรัตนสีชมพู (=ทับทิม) ส่วนเงินมี 34 ชั่ง 10 สลึง ครบ ณ เวลาทำบุญฉลองพระกลางเดือนนั้นเทอญ”

IMA 38 กล่าวถึงการให้เงินเป็นทานนี้เป็นส่วนหนึ่งของการทำบุญ

“... ”

- | | |
|---------------------|-------------------------------|
| 41. ทำบุญแต่ก่อนนา | สร้างศาลาวิหารเทอญ |
| บวชลูกครบทุกคน | โปรดทาสบรรจूसีมา |
| 42. และคิดตามสมาทาน | จำเท่าไรๆ ไม่ได้ทุกอย่างมากหน |
| ให้ทานบ้างจำได้ | โดยนับคิดจนจบ |

... ”

IMA 39 กล่าวถึงการให้เงินเป็นปัจจัยแก่พระสงฆ์ในงาน “दार”

“แล้วในงาน “दार” ฉลองนั้น นิมนต์นักพระสงฆ์ 2 ทรวงุ์ สังฆราช 3 องค์ ซึ่งพระเคนองค์ละ 1 ตำลึง ส่วนภิกษุ นั้นแต่ละองค์พระเคน 2 บาท นิมนต์สามเณรสวดธรรม นิมนต์ 2 องค์พระเคน 1 บาท ฝ่ายสามเณรทั้งหมดทั้งที่มาบังสุกุลอนิจจัง ทั้ง(ที่มา)งาน “दार” นั้น เป็นสามเณร 70 ซึ่งพระเคนองค์ละ 1 สลึง แล้วนิมนต์ มหาสังฆราชศิลาจารย์ เทศนาพระมหาชาติ 1 กัณฑ์ ยกนักคงลูกชายอายุ 8 ปี บวชพระธรรม แล้วบวชด้วยเงิน 3 บาท จึงซื้อตัวนักคงลูกชาย 7 ตำลึง แล้วนิมนต์มหาสังฆราชปัญญาธิขิต เทศนาอาณิสงส์พระ และอาณิสงส์ผนวชบวชด้วยเงิน 3 ตำลึง 3 สลึง ... ”

- **ทอง** ในจารึกนครวัดสมัยหลังพระนครพบการทำบุญด้วยทอง เพียง 1 หลัก คือ IMA 4b

IMA 4b ความว่า

“ออกหลวงอภัยราชมีจิตศรัทธา . . . ให้ทาน ตัดธง ทำฉัตร ให้ทาน ข้าว น้ำ ฝ้านุ่ง **ทอง** เงิน และ
หมากพลู และกระยาบัจเจชฌ์”

- **รัตนสีชมพู (ทับทิม)** พบการถวายรัตนสีชมพู่ในจารึกเพียงหลักเดียว คือ

IMA37 ความว่า

“... เวลาอรุโณทัยงามยิ่ง จึงมาเทศนาทั้งทศชาติ จบคำรบ และมีสังคายนา ศรัทธาเหลือคนนา
ครานั้นสมาทานทั้งหมด มีทั้ง**รัตนสีชมพู่** (=ทับทิม). . .”

จากพระไตรปิฎกพบผลแห่งการบูชาด้วยแก้วมณี จากการแสดงคาถาของพระมณีนุชก
เถระ ว่า ท่านได้หีบแก้วมณีที่ศีรษะบูชาพระพุทธเจ้า พระนามว่า ปทุมุตตระ ด้วยจิตเลื่อมใส แล้ว
ถวายบังคมพระศาสดา พระพุทธองค์ทรงรับเครื่องบูชา แล้วตรัสว่า “ขอความดำริของท่านจงสำเร็จ
เถิด ท่านจะได้สุขอันไพบูรณ์ ด้วยการบูชาแก้วนี้ ขอท่านจงได้เสวยยศอันใหญ่หลวงเถิด” อีกหลาย
ภพชาติต่อมา ท่านได้เป็นจอมเทพเสวยราชสมบัติในเทวโลก ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ เมื่อเกิดเป็น
เทวดา ระลึกถึงบุญกรรมขึ้นมาได้มีแก้วมณีส่องแสงสว่างให้ มีนางอัปสร ผู้มีผ้าและเครื่องอาภรณ์
อันวิจิตร สวมต่างหูแก้วมณีเป็นบริวาร ท่านได้รับภักดี คือ เครื่องประดับอันสำเร็จด้วยทอง แก้ว
มณี แก้วทับทิม มีเรือนยอด ถ้ำ และที่นอน อันสูงค่าและนารีอันรมย์ แสงสว่างย่อมมีแก่ท่านทุกเมื่อ
ทั้งกลางวัน กลางคืน ได้พบแสงสว่าง คือ ญาณ ไม่รู้จักทุกข์ เห็นแจ้งในคำสอนของพระพุทธเจ้า⁹²

1.3.5 สิ่งสาธารณะประโยชน์ การทำบุญด้วยการสร้างสิ่งสาธารณประโยชน์ในจารึก
นครวัดสมัยหลังพระนครพบมีการขุดบ่อ, สร้างสะพาน, ทำความสะอาดถนนหนทางและสร้าง
ศาลา ในจารึก 3 หลัก คือ IMA 31, 34 และ 38 มีรายละเอียดดังนี้

IMA 31 ความว่า

“(สมเด็จพระปรีวิทูบพิตร). . . พระองค์ตัดความผูกพันศรัทธามานับสิ่งก่อสร้าง ที่สร้างเป็นกิจกุศล
ผลบุญแต่ปางก่อน . . . สร้างพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ผอง (ถวาย) กฐิน ให้ทาน 5 ครั้ง **ขุดบ่อ**
ขุดสระ ทำความสะอาดถนน สร้างสะพาน ให้ทาน 5 ครั้ง . . .”

⁹² พ.ศ. 9 / 62 / 100 - 102

IMA 34 ความว่า

“(ออกญาเมธราช ชุมท้าวเทพสุพรรณ) . . . มีจิตศรัทธาจัดสังคายนา **สร้างศาลาบำเรอ** ด้วยจิตใจกว้างใหญ่ไพศาล เสร็จแล้วจึงสมათาน”

IMA 38 ความว่า

“41. ทำบุญแต่ก่อนนา **สร้างศาลาวิหารเทอญ**

บวชลูกครบทุกคน **โปรดทาสบรรจूसีมา”**

ในพระไตรปิฎกพบผลแห่งการถวายบ่อน้ำ โดยพระอุทปาลนทายกเถระ ได้กล่าวว่า เมื่อครั้งที่ท่านได้เกิดในเรือนอันมีตระกูล ในสมัยของพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงพระนามว่า วิปัสสี ท่านคิดว่าควรถวายน้ำดื่ม และควรทำน้ำดื่มให้ไม่ขาดสายจึงช่วยกันขุดบ่อน้ำไว้แห่งหนึ่ง ในบริเวณที่มีน้ำสมบุรณ์ดี ได้ช่วยกันก่ออิฐกันไว้ทำให้มั่นคง แล้วถวายบ่อน้ำนั้นแด่พระผู้มีพระภาคเจ้า พระองค์ทำการอนุโมทนา แสดงถึงอานิสงส์แห่งการถวายน้ำดื่ม ด้วยบุญอันนั้น เขาจะได้ท่องเที่ยวไปในเทวโลกและมนุษย์โลก ทุก ๆ ที่ที่เขาได้เกิด ก็มีสระโบกขรณี บ่อน้ำและน้ำดื่ม เพียบพร้อมบริบูรณ์ได้บวชในพระศาสนาจนได้เป็นพระอรหันต์⁹³ และผลแห่งการถวายสะพานที่พระโศตเถระ ได้กล่าวไว้ว่า เมื่อครั้งท่านเป็นพราหมณ์มีนามชื่อว่า จพังคะ อยู่ในนครหังสวดี ได้เห็นพระสงฆ์หลายรูปข้ามแม่น้ำภาคิรีสี ไปยังอารามโสภิตะ ที่มหาชนสร้างไว้ใกล้ฝั่งแม่น้ำ ได้เป็นที่ประทับของพระพุทธานามว่า ปทุมุตตระ เมื่อเห็นความลำบากเช่นนั้น จึงได้ทำสะพานข้ามแม่น้ำถวายแด่พระพุทธรเจ้า เมื่อพระพุทธรองค์ทรงรับเครื่องบูชา ได้ตรัสถึงการทำสะพานด้วยมือของตน ถวายแด่พระองค์ด้วยความเลื่อมใส ว่า ผู้นั้นไม่ว่าจะตกอยู่ในแห่งหนใดจะได้ที่ตั้งมั่น ศัตรูไม่อาจข่มเหงได้ แม้จะอยู่กลางแดดกลางไฟจะไม่มีเวทนา จะมีพาหนะ ช้าง ม้า คอยรับใช้⁹⁴

ผลของการทำถนน ปรับหนทาง โดยพระมคคทายกเถระ ได้กล่าวคาถาว่า ท่านได้พบพระผู้มีพระภาคเจ้า พระนามว่า สิทธัตถะ เสด็จข้ามแม่น้ำแห่งหนึ่งเพื่อเสด็จไปป่า ท่านมีความเลื่อมใส เห็นควรปรับหนทางให้ราบเสมอเพื่อพระผู้มีพระภาคเจ้า จึงถือจอบและนุ่งเกี้ยวมาทำหนทางให้ราบเรียบเสมอ เกลี่ยทราย และไหว้ที่พระบาทของพระผู้มีพระภาคเจ้า ตั้งความปรารถนา ด้วยผลแห่งการได้ปรับหนทาง ขอให้ได้เป็นผู้ควรแก่การบูชาในทุกๆ ที่ที่ได้ไปเกิด และขอให้บรรลุนิพพาน พระผู้มีพระภาคเจ้าได้กระทำอนุโมทนา ท่านจึงได้สมปรารถนาในทุกภพ⁹⁵ สำหรับการ

⁹³ ชุ.อป.อ. 8 (2) / 176 / 572 - 573

⁹⁴ ชุ.อป. 8 (2) / 406 / 963 - 966

⁹⁵ ชุ.อป.อ. 8 (2) / 147 / 496 - 497

สร้างศาลานั้น เมื่อครั้งพระพุทธเจ้าเป็นพระเจ้าเนมิราช ผู้ครองแคว้นมิลินทนครได้สร้างกุศลด้วยการสร้างศาลา (โรงทาน) 4 หลัง ในทิศทั้ง 4 และศาลา 4 หน้า ใจกลางเมือง เพื่อเป็นการให้ทาน⁹⁶

2.การให้ทานด้วยการบริจาคสิ่งมีชีวิต

การให้ทานด้วยการบริจาคชีวิต จัดเป็นอามิสทาน เป็นการบริจาทานในระดับปรมาตบารมีซึ่งเป็นบารมีในระดับสูงสุด⁹⁷ ผู้ที่สามารถบริจาคได้แม้กระทั่งชีวิตถือว่าได้บุญอย่างมาก ในจารีกนครวัดสมัยหลังพระนครพบข้อความที่แสดงถึงการบริจาคชีวิต ใน IMA 4 เพียงหลักเดียวเท่านั้น ส่วนในหลักอื่น ๆ เป็นเพียงการบริจาคสิ่งมีชีวิต ดังรายละเอียดดังนี้

2.1 ขายตัวเป็นค่าทองปิดองค์พระ พบในจารึกเพียง 1 หลัก คือ IMA 4

IMA 4 ความว่า

“เขาขายตัวทั้งสามมีภรรยาเป็นค่าทองสำหรับปิดองค์พระอัฐฐารส และพระหิน 5 องค์ พระทอง 1 องค์ พระเงิน 1 องค์ . . .”

เรื่องการขายตัวให้เป็นทาสเพื่อจะได้เงินมาซื้อทองปิดพระพุทธรูปนั้น มีเรื่องเล่าที่เล่าต่อกันมาแต่ไม่ปรากฏในเนื้อความของพระไตรปิฎก ว่า เมื่อครั้งที่พระเจ้าปญจาลราช กษัตริย์กรุงปัญจาลราชนครได้ให้ช่างแกะรูปพระพุทธเจ้าด้วยแก่นจันทร์แล้วประดิษฐานไว้ในศาลาไม้บุญนาถ ได้รับสั่งให้ชาวเมืองพากันมาปิดทองพระพุทธรูป ในครั้งนั้นพระโพธิสัตว์เป็นคนที่สนใจในเมืองนั้น เมื่อได้ยินเสียงโฆษณาดังกล่าวดังแล้วตัดสินใจ ออกลูกเมียเพื่อไปขายตัวให้เป็นทาส แล้วจะได้เงินมาซื้อทองปิดพระพุทธรูป แต่ภรรยาเห็นใจจึงขายตนเองและลูกแทน พระโพธิสัตว์จึงนำลูกเมียไปขายในตระกูลที่มั่งคั่งแล้วนำไปซื้อทองปิดพระพุทธรูป เมื่อทองไม่พอจึงปรารถนาบริจาคตนเอง หากมีผู้ทำเนือมนุษย์ให้เป็นทองได้ ท้าวสักกเทวราชจึงเสด็จลงมาแสดงตนเป็นช่างทองที่สามารถทำเนือให้เป็นทอง พระโพธิสัตว์จึงเชือดเนื้อของตนจนตราบเท่าปิดทองสำเร็จ เกิดความยินดีโสมนัส สลบลงแทบเท้าพระพุทธรูป พระอินทร์ได้เฝยวาจนหาย แล้วเป็นผู้มีกายดุจสีทอง พระอินทร์ตรัสพยากรณ์ว่า “ท่านจะได้เป็นพระศรีสรวเพชฌัญญ์ในอนาคต” แล้วพระอินทร์ก็กลับสู่

⁹⁶โครงการปริวรรตอักษรขอมและอักษรโบราณท้องถิ่น ชำระและแปล, พุทธวงศ์และจริยาปิฎก (บาลี-ไทย) ฉบับภูมิพลโลกิขุ (ม.ป.ท., 2525), 441.

⁹⁷พระธรรมปิฎก. พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, 122.

วิมาน พระเจ้าปัญจาลราชพร้อมชาวเมือง ได้ทำการสักการบูชาแก่พระโพธิสัตว์ และแบ่งสมบัติให้พระโพธิสัตว์เป็นอันมาก ครั้นดับขันธแล้วจึงไปบังเกิดในสวรรค์ชั้นดุสิต⁹⁸

2.2 ยกลูกให้เป็นทานแล้วซื้อคืน เรื่องการยกลูกให้เป็นทานนั้น ปรากฏในพระเวสสันดรชาดก ที่พระเวสสันดรได้ยกลูกทั้งสอง คือ ชาลีและกัณหาให้ชูชก เพื่อบำเพ็ญทานบารมี เป็นปุตตกทาน ให้ลูกทั้งสองเป็นยานนาวาของพ่อ อันไม่หวั่นไหวในสาคร คือ ภพ ให้พ่อได้ข้ามฝั่ง คือ ชาติ เพื่อช่วยสัตว์โลกพร้อมทั้งทวยเทพให้ข้ามด้วย⁹⁹ พระเวสสันดรเป็นชาติภพสุดท้ายก่อนที่จะเป็นพระพุทธรเจ้าสมณโคดม จากจาริกนครวัดสมัยหลังพระนครพบการยกลูกเป็นทานเพียง 2 หลัก คือ IMA 37 และ 39 แต่ซื้อกลับคืนด้วยการให้เงินเป็นทานแทน โดยซื้อด้วยเงินจำนวนมาก เพราะลูกเปรียบได้กับสิ่งที่มีค่ามาก ผู้ที่ทำเช่นนี้ได้ คือ ผู้มีทรัพย์มากเท่านั้น จากจาริกผู้ทำทานเช่นนี้ มีตำแหน่งในราชการ ได้แก่ ออกญาเสนาประเทศ และออกญาวงศาอัครราช

IMA 37 ความว่า

“(ออกญาเสนาประเทศ และชุมท้าวศรีวิญญาเกษตร) . . ให้บวชข้า 5 คน ให้รอดเป็นไพร่ปราศจากข้อโต้แย้งเลย. . . ยกลูกให้เป็นทาน แล้วซื้อคืนกลับมาด้วยเงิน 5 ตำลึง”

ยกลูกขายบูชาพระธรรม ยกลูกให้เป็นทาน แล้วซื้อกลับมา การยกลูกเพื่อบูชาพระธรรมนั้น น่าจะมีความเชื่อเช่นเดียวกับการยกลูกให้เป็นทาน

IMA 39 ความว่า

“(ออกญาวงศาอัครราช นักชุมท้าวศรีรัตนเกษตร) . . . ยกนักคงลูกชายอายุ 8 ปี บูชาพระธรรม แล้วบูชาด้วยเงิน 3 บาท จึงซื้อตัวนักคงลูกชาย 7 ตำลึง . . .”

2.3. ให้ข้าทาสบวชเป็นพรณาสรม, ให้บวชเพื่อพ้นจากหนี้ เรื่องการเปลี่ยนสถานภาพของทาสด้วยการบวชนี้ ปรากฏในการสนทนาระหว่างพระพุทธเจ้ากับพระเจ้าอชาตศัตรู เมื่อครั้งที่พระพุทธเจ้าประทับ ณ ป่ามะม่วงของหมอชีวก ใกล้กรุงราชคฤห์ พระเจ้าอชาตศัตรูได้ทูลถามผลดีของความป็นสมณะที่เห็นได้ในปัจจุบัน พระพุทธเจ้าตอบ มีข้อหนึ่งเกี่ยวกับทาส โดยถามพระเจ้าอชาตศัตรูว่า

⁹⁸ จ.เบริยญ [นามแฝง], อานิสงส์ 108 เรื่อง เพิ่มอีก 15 กัณฑ์ (พระนคร : ธรรมบรรณาการ, 2513), 722-727.

⁹⁹ ชุ.ชา. 4 (3) / 1170 / 548

เมื่อทาสพึงปลงผมและหนวด นุ่งห่มผ้ากาสาพัสตร์ ออกบวชเป็นบรรพชิต เป็นผู้สละร่างกาย
สละรวมวาจา สละรวมใจ อยู่สันโดษด้วยความมีเพียงอาหารและผ้าปิดกาย ยินดียิ่งในความสงัด
ท่านจะประพาศกับเขาเช่นทาสอีกหรือไม่ พระเจ้าอชาตศัตรูทูลว่า “จะเป็นเช่นนั้นไม่ได้เลย
พระเจ้าข้า อันที่จริงข้าพระองค์เสียอีก ควรจะไหว้เขา ควรจะลุกกราบเขา ควรจะเชื่อเชิญให้นั่ง
ควรจะทำนุด้วยจีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และปัจจัยเภสัชบริวาร ควรจะจัดการรักษาป้องกัน
คุ้มครองเขาอย่างเป็นธรรม”

ในพระพุทธศาสนา การบวชเป็นหนทางหนึ่งในการเปลี่ยนสถานภาพและบทบาท
หน้าที่ของตน แต่ทาสที่จะบวชได้ต้องได้รับการปลดปล่อยให้พ้นจากหนี้เสียก่อน เพราะในพระวินัย
ปิฎกได้บัญญัติไว้เลยว่า ห้ามบวชคนมีหนี้¹⁰⁰ ทาสจึงเปลี่ยนสถานะจากผู้ทำงานรับใช้ผู้ปกครอง
ทาส มาเป็นสมณะหรือพรณนาศรม ทำงานรับใช้พระพุทธศาสนา นอกจากเป็นการบริจาคชีวิต
แล้วยังเป็นอีกวิธีหนึ่งในการสืบทอดพระพุทธศาสนา

จากจารึกพบการบวชให้พ้นจากหนี้เพียง 5 หลัก น้อยมากเมื่อเทียบกับการปล่อยทาส
แบบธรรมดา ด้วยเพราะการบวชต้องทำพิธีทางศาสนา ตามจารึกผู้ที่ได้บวชให้พ้นหนี้ นั้น น่าจะเป็น
ผู้ทำงานใกล้ชิด มีคุณความดี กับเจ้าของทาสอย่างมาก ที่ปรากฏชัดเจน ใน IMA 9 ออกญาสมร
คิติกัตถัญญบวชนักสมณะอริยะพ้นจากหนี้ และใน IMA 26 ซีนมีคุณ เมื่อครั้งที่สามีของนางเหียม
คือ พระเสนานายกป่วยเป็นโรคทารุณ จึงให้บวชพ้นจากหนี้

จากจารึกนครวัดสมัยหลังพระนคร พบการให้ทาสบวชเป็นพรณนาศรม ให้พ้นจากหนี้
จำนวน 6 หลัก ได้แก่ IMA 4 , 17 , 18 , 23 , 26 และ 37

IMA 4 ความว่า

“...ข้างฝ่ายโยมทั้งหมดนี้ ซึ่งถวายเป็นโยมพระพุทธรูป สำหรับอยู่ที่วิหารนี้ (23-26) ข้างฝ่ายซึ่ง
3 รูปนี้ เขายกเป็นหลานตั้งแต่ยังเป็นคฤหัสถ์ มาให้บวชเป็นพรณนาศรมสำหรับให้อยู่ที่พระ
วิหารนี้”

IMA 9 ความว่า

(ออกญาสมรปลดปล่อยทาส)”(25-31). . บันดาลใจคิติกัตถัญญเวทীবวชนักสมณะอริยะ ให้ได้
อุปสมบทเป็นภิกษุบริบูรณ์พ้นจากหนี้”

¹⁰⁰วิ.ม.4 (1) / 108 / 254

IMA 17 ความว่า

“เจ้าเซษฐาซึ่งนางสุสมิ์จิตศรัทธา นำอาสุสนี้ มา ณ พระพิษณุโลก . . . ควรที่เรา (จะ) **บวชนักสุสนี้ให้พ้น** (จากการเป็นไพร่ให้) **เป็นพรณาสรม** เสร็จแล้วถวายเป็นกุลบุตรพระศรีสาทยมนี้ พระศรีรัตนตรัยบรมบพิตร”

IMA 18 ความว่า

“คนทั้งหมดนั้นมา มีจิตพร้อมกันเป็นอันหนึ่งอันเดียว มาอธิษฐาน (ให้) **แม่โมกษนี้รอด** (จากความ เป็นทาส) **ไปเป็นพรณาสรม** ผ่องแผ้วหมดหนี้”

IMA 23 ความว่า

“เสร็จแล้วคนทั้ง 6 นี้มีเมตตากุณา พร้อมกันมา **บวชชีอุนี้ให้รอดเป็นพรณาสรม** สะอาดผ่องแผ้ว ปราศจากหนี้ ฝ่ายแม่แก้ว นี้ ยกชีอุเป็นลูกเกิดในอุทรดุจเจ้าปราบ แม่ท่านเอง”

IMA 26 ความว่า

“นางเหี่ยมมาประกาศว่าพระเสนานายกผู้เป็นสามีนาง (ขณะ) มีโรคทารุณนั้น พุดสั่งนางเหี่ยมผู้ เป็นภรรยาว่า ชีโนนี้มีคุณและใจบุญมาก **ให้บวชและรอดเป็นไพร่หมดมลทินสิ้นหนี้ . . .**”

IMA 37 ความว่า

(ออกญาเสนาประเทศ และชุมท้าวศรีภักฎญาเกษตร) “. . . **ให้บวชข้า 5 คน ให้รอดเป็นไพร่ปราศจาก ข้อได้แย้งเลย**”

2.4 **ปล่อยทาส** นอกจากการปล่อยทาสด้วยการบวชแล้ว ยังได้เปลี่ยนสถานะภาพของทาสเป็น อย่างอื่นได้อีก เช่น

เมื่อปล่อยทาสแล้วถวายให้เป็น **โยมพระพุทธรูป** พบใน IMA 4

IMA 4 ความว่า

“... ศรัทธายกทาสาทาสี **เข้ารับใช้หญิง** **เข้ารับใช้ชาย** ชื่อ อาจัน แม่สุด แม่อัน 1 แม่ในย 1 แม่ศร 1 แม่รส แม่สม แม่หง 1 แม่คาม 1 อาโนก 1 อาคน 1 อาแสน 1 อาศรี 1 อาโชติ 1 **ข้างฝ่ายโยม ทั้งหมดนี้** ซึ่งถวายเป็น **โยมพระพุทธรูป** สำหรับอยู่ที่วิหารนี้”

ปล่อยทาสแล้วให้มารักษาพระ พบใน IMA 15 , 22 และ 35

IMA 15 ความว่า

“ที่นักพระอริยสุธรรมปล่อย อาสูส นี้ให้รอดเป็นไพร่ของพระอย่างเดิม (ให้) รอดพ้นปราศจากหนี้ . . (14-17) ข้างแม่ทงนี้เหตุเพราะเอาเงินถวายพระไป จึงไม่ให้ปลดปล่อย ท่าน(อริยสุธรรมจึง)เอาเงินเพิ่มให้แม่(ทง)นี้ พัน (จากความเป็นทาส) มารักษาพระ”

IMA 22 ความว่า

“ออกหลวงมโนอุเทน มีจิตศรัทธายกทาสีทาสา ข้าหญิงข้าชาย 4 คน ชื่ออาพรหม 1 แม่นาง 1 แม่อุมา 1 แม่ลาว 1 ทั้งสี่นี้ปล่อยให้เป็น(ข้าพระ) สำหรับพระนครอินทรวรณบุรี”

IMA 35 ความว่า

“คนทั้งหมดนี้เป็นลูกพี่พยานของนางแป้น นางโงว (ผู้) มีจิตใจศรัทธาปลดปล่อยข้าหญิง 1 คน ชื่อแม่ ณ นางนี้ให้ดูแลพระศรีรัตนตรัยสิ้นมลทินโดยไม่มีข้อโต้แย้งเลย”

ปล่อยทาสให้เป็นคนปกติธรรมดาหรือเป็นไพร่สามัญซึ่งในจารึกใช้คำว่า **นักชา (คนดี)** ก็มี ใช้ว่า **ไพร่** ก็มี การปล่อยทาสให้เป็น นักชา พบใน IMA 11 และ 20 ส่วนการใช้คำว่า ไพร่ พบใน พบใน IMA 9, 14, 16(a), 19, 21, 24, 25, 28, 30, 32, 33 และ 37 ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

IMA 11 ความว่า

“เจ้าอุทัยสมัตถ์ และนางมาศ . . . โปรดทาส 2 คน คนหนึ่งชื่อนักเจ้าเกสรสุร คนหนึ่งชื่อแม่นง แม่ นงนี้ (ให้) เป็นคนดี”

IMA 20 ความว่า

“ณ กาลนั้นเจ้าสูส เจ้าพระ นางแก้ว นักมหาเถรบรรพชิติน มาชุมนุมด้วยกัน โปรดทาสนี้ ชื่อชิติน 1 คน ชื่อแม่ทาว 1 คน ให้รอดเป็นนักชา(=คนดี)”

ปล่อยทาสไปเป็นไพร่¹⁰¹พบใน IMA 9 , 14 , 16 (a) , 19 , 21 , 24 , 25 , 28 , 30 , 32 , 33 , 37 , 8 และ 13

¹⁰¹ในกฎหมายเก่าของกรุงกัมพูชา ลักษณะทาส กรรมกร (กรุงเทพฯ : หนังสือพิมพ์ไทย, 2462), 23 พบคำว่า ไพร่หลวง หมายความว่า เป็นผู้มิอิสระแก่ตน.

IMA 9 ความว่า

“ออกญาสมรมีจิตศรัทธาสร้างกุศลกรรม ผลบุญปลดปล่อยลูกแม่โดย อาสุข ชื่อแม่อบ แม่ติย์ 1 คน ให้พ้นไปเป็นไพร่ ให้รักษาจ้งหัน นักสมเด็จโมกเทอญ . . (25-31) . . บันดาลใจคิดกตัญญู เวทีบวชนักสมณะอริยะ ให้ได้อุปสมบทเป็นภิกษุบริบูรณ์พ้นจากหนี้ นอกจากนี้ยังโปรดแม่เกน ลูกสาวนักสมณะอริยะ ลูกชายแม่เกน 1 คน ชื่ออาธุนให้พ้นจากความเป็นทาสไปเป็นไพร่ ปราศจากหนี้สิน”

IMA 14 ความว่า

“เหตุด้วยตายศราชให้ชัชชัยนี้พ้นไป เป็นไพร่. .”

IMA 16(a) ความว่า

“เมื่อนาง(พระยศ) จะสิ้นชีวิตไปนางสั่งว่าให้อาคุง ชีศร เจ้าฉม นางนง แม่สุส อารอด คนทั้ง 5 นี้ มีจิตศรัทธาให้อาคุงน้ำมันรอด (จากความเป็นทาส) ปราศจากหนี้”

IMA 19 ความว่า

“คนทั้ง 5 นี้ พร้อมกันเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันมา อธิษฐาน(ให้)แม่สุสนี้รอด (จากความเป็นทาส ไป)เป็นไพร่ ผ่องแผ้ว สะอาด ปราศจากหนี้ และเป็นเสมอลูกแท้ๆ(ดัง)เจ้าพรหมเอง”

IMA 21 ความว่า

“กาลเมื่อเขามีโรคหารุนนั้น(หลวงอภิกพงศา)มาสั่ง เจ้าคนผู้เป็นลูกเขาให้ปล่อยอาถรรพ์นี้เป็นไพร่ ถือราชการต่างพอ อย่าให้เจ้ายกเอาไปเป็นข้าเลย ฝ่ายลูกอาถรรพ์ ชื่ออาสุร นางโงน ปล่อยเป็นไพร่ผ่องแผ้วบริสุทธิ์ไปทั่ว 8 ทิศ ปราศจากหนี้”

IMA 24

“ตามพุทธปฏิภาณของนักพระธรรมเขต มหาสังฆราชบพิตร พระองค์ให้ปล่อย (นางมาส ลูก และ นางรัตน์) รอดเป็นไพร่ ลีนมลทิน หมดหนี้”

IMA 25 ความว่า

“คนทั้งหมดนี้มาปล่อย แม่แอบ แม่โมกซ์ แม่กับลูกนี้ให้รอดเป็นไพร่ ปลอดจากมลทิน”

IMA 28 ความว่า

“กล่าวคือ มีการชุมนุมเนื่องจากนางเหี่ยมมีจิตศรัทธา **ปลดปล่อยอาสิงเป็นไพร่** ลีนมลทิน”

IMA 30 ความว่า

“...เร่งให้ข้า 5 คน พันไป นักสี 1 นักโมกซ์ 1 แมร์ตัน 1 แม่แก้ว 1 แม่ปุก 1 **คนทั้งนี้ ซึ่งรอดพ้น มลทินทั้ง 8 ทิศ**”

IMA 32 ความว่า

“คนทั้งหมดนี้ซึ่งเป็นสักขีพยานของนางแป้น มีจิตใจศรัทธามา**ปลดปล่อยข้า 1 คน ให้รอดเป็น ไพร่ทั่ว 8 ทิศ**”

IMA 33 ความว่า

“...แล้ว**ปลดปล่อยแม่บูนนี้ให้รอดเป็นนาบุญทั่วทั้ง 8 ทิศ** ไม่ให้มีข้อโต้แย้งเลย”

IMA 37 ความว่า

“...เร่ง**ปลดปล่อยข้า 11 คน** (คือ) อาโน แม่สูง 1 อาโน แม่มล 1 อาสุช แม่ไทย 1 อาเพา 1 อาเอก 1 แม่เพ็ญ 1 อาวิด แม่ไชย 1 คนทั้งนี้เป็นนาบุญให้รักษาชุมท้าวภักฎญาเกษตรจนกระทั่งสิ้นชีวิต และเมื่อชุมท้าวสิ้นไปแล้ว**ให้รอดเป็นไพร่ลีนมลทินไปทั่ว 8 ทิศ** ปราศจากข้อโต้แย้งเลย”

ถึงแม้ใน IMA 16(a) , 30, 32 และ 33 จะไม่ได้บอกชัดเจนว่าปลดปล่อยทาสไปเป็นอะไร แต่จากลักษณะของการปล่อยทาสส่วนมาก คือ ปล่อยทาสให้เป็นไพร่ และจากเนื้อหาที่บอกว่า “ให้รอดพ้นมลทินทั้ง 8 ทิศ” มักใช้กับการปล่อยให้เป็นไพร่ และในทั้ง 3 หลัก คือ IMA 30 , 32 และ 33 พบเนื้อหาแบบเดียวกันนี้ ดังนั้นการปลดปล่อยทาสใน 3 หลักนี้ อาจเป็นการปล่อยให้เป็นไพร่เช่นกัน

ส่วน IMA 8 และ 13 ไม่ระบุว่าปล่อยเป็นอะไรเช่นกัน โดยพื้นฐานแล้วน่าจะเป็นไพร่ แต่ทั้ง 2 หลักนี้ได้บอกถึงลักษณะการปลดปล่อย คือ ใน IMA 8 เป็นการปล่อยทั้งครอบครัว และใน IMA 13 ปล่อยทาสด้วยการซื้อทาสมาจากเจ้าของทาส ดังมีรายละเอียดดังนี้

IMA 8 ความว่า

“เหตุด้วยออกหลวงราชเดชะ พื่อออกหลวงจักรีอินแสง ปล่อยทาสทั้งครัว คือ ลูก 3 คน คนหนึ่ง เกิดในขณะที่มีการปลดปล่อยทาส พื่อซื้อขุนบัญญัติ ภรรยาชื่อแม่แอบ ลูกชายชื่อกักร 1 คน ชื่อ . . . 1 คน หญิง 1 คน ชื่อแม่ . . .”

IMA 13 ความว่า

“โปรดข้าทาส 1 คน ชื่อขุนราม ขุนรามนี้โสด (11-27) เจ้าโสม นางทุง และแม่แพก แม่พุ่ม คนทั้งสี่นี้ ตกลงซื้อขุนรามนี้จากเจ้าหลวงธิเบศ แม่อินและแม่จัน คนทั้ง 3 นี้ เอาเงินค่า(ตัว)ขุนรามนี้ จากนางทุง เจ้าโสม แม่แพก แม่พุ่ม คนทั้ง 4 นี้ ให้ค่าตัวขุนรามเป็นเงิน 2 ชั่ง 2 ตำลึง เป็นเสร็จ แล้วเจ้าหลวงธิเบศให้เงิน 1 ตำลึง มาช่วยนางทุงและเจ้าโสมทำกุศลบุญนี้”

บุญกิริยาวัตถุข้อที่ 2 ปัตติทานมัย บุญเกิดจากการให้ส่วนบุญ

ปัตติทานมัย บุญสำเร็จด้วยการให้ส่วนบุญ “ปัตติ” มี 2 ความหมาย เป็นทั้งความดีที่บุคคล (ผู้กระทำ) พึงถึง (พึงได้) และความดีที่บุคคลอื่นให้ถึง (อุทิศให้) สามารถขยายออกไปสู่บุคคลอื่นได้ โดยที่บุคคลกระทำบุญสามารถอุทิศส่วนบุญที่ตนได้กระทำแก่บุคคลอื่นได้¹⁰² ปัตติทานมัย ยังหมายถึง บุญสำเร็จด้วยการแบ่งให้คนอื่นมีส่วนแห่งความดีที่ตนทำ¹⁰³ จากความหมายดังกล่าว บุญที่บุคคลกระทำแล้วสามารถอุทิศหรือแบ่งให้แก่บุคคลอื่นได้

ในพระไตรปิฎก พบเรื่องการอุทิศส่วนบุญให้กับเปรตและญาติที่เสียชีวิตไปแล้ว ในติโรกฐนเปตวัตถุ เมื่อพระเจ้าพิมพิสารได้ทำบุญถวาย ข้าว น้ำ ของกิน และของบริโภคต่าง ๆ แต่เปรตที่มาสู่เรือน ภายนอกเรือน และทาง 3 แพร่ง ไม่ได้รับสิ่งบริโภคเหล่านั้นเลย พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสบอกพระเจ้าพิมพิสาร ให้กล่าวอุทิศว่า “ขอทานนี้แลจงสำเร็จผลแก่ญาติทั้งหลายของเรา ขอญาติทั้งหลายของเราจงเป็นสุขเถิด” เมื่อเปรตผู้เป็นญาติได้รับข้าวและน้ำจึงกล่าวอนุโมทนา

¹⁰² พระสังฆมณฑล, มหาอภินิหารสังคหะ ปรัชญาที่ 5 (กรุงเทพฯ : มูลนิธิสังฆมณฑล, 2517), 231 - 232, อ้างถึงใน พระมหาสุพจน์ คำน้อย, “การศึกษาวิเคราะห์คำสอนเรื่องการอุทิศส่วนบุญในพระพุทธศาสนาเถรวาท” (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพุทธศาสนศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2547), 35 - 36.

¹⁰³ อภิธรรมมุตตงสงค-ฎีกา 29,171 อ้างถึงใน กรมการศาสนา. กองศาสนศึกษา. ฝ่ายวิชาการ, คู่มือการศึกษานักธรรมชั้นตรี (กรุงเทพฯ : กรม, 2536), 20.

และให้พร เหตุที่เราต้องอุทิศส่วนบุญให้กับเปรตและญาติที่ล่วงลับไปแล้ว เพราะผู้ล่วงลับไปแล้วไม่สามารถทำกสิกรรม ค้าขาย หรือซื้อขายด้วยเงิน

“... สัตว์ผู้ทำกาละจะไปในปิตติวิสัยนั้นย่อมยังอัตภาพให้เป็นไปด้วยทานที่ญาติหรือมิตรให้แล้วแต่มนุษยโลกนี้ น้ำฝนอันตกลงในที่ดอนย่อมไหลไปสู่ที่ลุ่มฉันใด ทานอันญาติหรือมิตรให้แล้วจากมนุษยโลกนี้ ย่อมสำเร็จผลแก่เปรตทั้งหลายฉันนั้นเหมือนกัน . . . ด้วยว่าความร้องไห้ก็ดี ความเศร้าโศกก็ดี ความรำไรอย่างอื่นก็ดี ไม่ควรทำเลย เพราะความร้องไห้เป็นต้นนั้น ไม่เป็นประโยชน์แก่เปรตทั้งหลาย ญาติทั้งหลายย่อมดำรงอยู่อย่างนั้น อันทักษิณานี้แลที่ให้แล้ว เข้าไปตั้งไว้ดีแล้วในสงฆ์ ย่อมสำเร็จประโยชน์แก่เปรตนั้นโดยพลัน . . .”¹⁰⁴

จากเนื้อหาดังกล่าว พบว่า ทานที่ผู้มีชีวิตอยู่ให้แก่ผู้ล่วงลับแล้ว เปรียบดั่งน้ำฝนอันตกจากที่ดอนไหลไปสู่ที่ลุ่ม น้ำจึงถูกนำมาเป็นสัญลักษณ์แทนการส่งส่วนบุญด้วยการกรวดน้ำให้แก่ผู้ล่วงลับ และการถวายทักษิณาแก่พระสงฆ์ ผู้ล่วงลับย่อมได้รับประโยชน์นั้นด้วย การอุทิศส่วนบุญนี้อาจมาจากธรรมเนียมของพราหมณ์ที่เชนและทำทักษิณาอุทิศบุรพิตร์ของพวกเขา เรียกว่า “ศราทธะ” หรือ “ศราถ์” อันแสดงออกถึงความปรารถนาให้ญาติผู้ล่วงลับไปมีอาหารกิน เพื่อขจัดความหิวกระหาย มีเสื้อผ้าอุ่นห่ม ไม่ต้องเปลือยกายและเที่ยวเร่ร่อนอีกต่อไป¹⁰⁵

การให้ส่วนบุญนั้นจัดเป็นการให้ทานในอีกรูปแบบหนึ่งแก่ผู้ล่วงลับไปแล้ว จากจาริกนครวัดสมัยหลังพระนครพบการให้ส่วนบุญใน IMA 3 (A) , 4(B) , 4(C) , 6 , 6(B) , 10 , 13 , 16(C) , 17 , 20 , 22 , 30 , 37 , 38 และ 39 รวม 15 หลัก จารึกเหล่านี้กล่าวถึงบุญต่าง ๆ ที่ได้ทำแล้วและลงท้ายด้วยการอุทิศส่วนบุญนั้น

การอุทิศส่วนบุญที่พบมี 2 รูปแบบ ได้แก่ การอุทิศส่วนบุญให้โดยไม่ระบุชื่อ พบใน IMA 3 (A) , 4(B) , 4(C) , 6 , 17 , 22 , 39 และการอุทิศส่วนบุญให้โดยการระบุชื่อ พบใน IMA 6(B) , 13 , 16(C) , 20 , 30 , 37 , 38 ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

1. การอุทิศส่วนบุญให้โดยไม่ระบุชื่อ พบในจารึก

IMA 3 (A) กล่าวถึงการให้ส่วนบุญแก่บุพการี ญาติ และสรรพสัตว์ทั้งผอง ดังข้อความว่า

¹⁰⁴ ชุ.เปต. 2 (1) / 90 / 37-39

¹⁰⁵ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, “ศราถ์,” สารานุกรม

“(22-27) . . . จลองจำเริญพระราชกุศลนี้กลับนา ถวายไปยังสมเด็จพระนุพการี 4 พระองค์และสมเด็จพระวชิราภราช สนองคุณพระราชนุพการีที่ทรงล่วงลับไปแล้วเป็นอาทิ พร้อมทั้งพระญาติทั้งผองใน 7 ชั่วคน อันมีอยู่เป็นจำนวนมาก ให้รุ่งเรืองในตรีพิธสมบัติเทอญ”

“(67-72)เสร็จแล้วพระองค์โปรดให้ลำดับกระยาบูชาสำหรับเทศกาลสารท . . . (72-78) เพื่อส่งส่วนกุศลไปยังพระญาติบิดรทั้งผองใน 7 ชั่ว และสรรพสัตว์ทั้งผองอันตกใหม่อยู่ในจตุรกายภูมิ ทางด้านบนจนถึงอกนิษฐพรหม ทางเบื้องล่างจนถึงอเวจี ด้านข้างจนถึงทศทิศจักรวาล ขอผลานิสงส์ในสมเด็จพระมหาอุบาสมหาราชบพิตร ผู้ทรงมีกตัญญูทเวที ทรงปรารภนาส่งกุศลผลบุญนี้จำเริญแก่คนทั้งผองนี้ (78-81) ถ้าคนทั้งผองนี้ไปตกใหม่ในจตุรกายภูมิ ขอเดชผลานิสงส์นี้อาจปลดปล่อยให้รอดภัยจตุรกายไปรุ่งเรืองในตรีพิธสมบัติสมบุรณ์อีก ถ้าคนทั้งผองนี้ปรารภนาไปเสวยทิพยสมบัติสมบุรณ์แล้ว ด้วยเดชผลานิสงส์นี้ ขอไปจำเริญด้วยทิพยสมบัติสมบุรณ์พิพัฒน์เทอญ จนกระทั่งได้เข้าบพโมกษ มหานครนิพพานเป็นที่สุดเทอญ”

IMA 4(B) กล่าวถึงการให้ส่วนบุญแก่เทวดาทั้งผอง กษัตริย์ ราชวงศ์ มนตรี เสนาบดี พ่อ แม่ พี่น้อง และลูก ดังข้อความว่า

“ออกหลวงอภัยราช และนักออกกรรม . . . ด้วยเดชผลานิสงส์นี้ จงจำเริญยังพวกเทวดาทั้งผอง เบื้องบนถึงอกนิษฐพรหม ขอจงจำเริญไปยังกษัตริราช ราชวงศ์ ราชมนตรี จตุรงค์ เสนาบดี และแม่พ่อ พี่น้อง ลูก”

IMA 4(C) กล่าวถึงการให้ส่วนบุญแก่สัตว์นรกทั้งหลาย ดังข้อความว่า

“(3-10) . . . ถ้าคนทั้งหมดนี้ลงไปอยู่ในจตุรกายภูมิ ให้คนทั้งนี้รอดจากภัยจตุรกาย ให้รุ่งเรืองด้วยตรีพิธสมบัติ สมบุรณ์เทอญ (10-14) ด้วยเดชผลานิสงส์นี้ จงส่งผลไปยังสัตว์นรกทั้งหลาย จนกระทั่งถึง อเวจีนรกภูมิ ด้วยเดชผลานิสงส์นี้ส่งไปยังสัตว์นรกทั้งหลายจนถึงทศทิศจักรวาลเทอญ”

IMA 6 กล่าวถึงการให้ส่วนบุญแก่ญาติและสรรพสัตว์ทั้งผอง ดังข้อความว่า

“(11-19)เสร็จแล้วข้าจึงแต่งกระยาบูชา สำหรับนิมนต์พระสงฆ์ทั้งผอง 8 องค์ อันทรงบริสุทธิ์ศีลมาทำมงคล . . . เพื่อให้ (ผลบุญ) บรรลุไปยังพระญาติบิดรทั้งผองใน 7 ชั่วอายุคนและสรรพสัตว์ทั้งผองอันตกลงไปในจตุรกายภูมิ ทางเบื้องบนจนถึงอกนิษฐพรหม ทางเบื้องล่างจนถึงอเวจี ทางด้านข้างจนถึงทศทิศจักรวาล (19-25) นี่คือผลานิสงส์แห่งออกหลวงอภัยราช ผู้มีกตัญญูทเวที

ส่งกุศลผลบุญนี้จำเริญไปยังผู้คนที่ผมอง ถ้าคนเหล่านี้หลงไปตกในจตุรบาบยภูมิ ขอเดชผลานิสงส์นี้จึงปลดปล่อยให้พ้นจากภัยจตุรบาบย ไปรุ่งเรืองในไตรพิภพสมบัติสมบุรณ์อีก (25-30) ถ้าคนทั้งผองนี้ได้ตั้งใจจำเพาะเจาะจงไปเสวยทิพยสมบัติสมบุรณ์แล้ว ขอเดชผลานิสงส์นี้ ขอไปจำเริญด้วยทิพยสมบัติสมบุรณ์ พิพัฒน์แต่ประการเดียว จนได้เข้าบทโมกษ มหานครนิพพานเป็นที่สุดเทอญ”

IMA 10 กล่าวถึงการให้ส่วนบุญแก่ญาติ ดังข้อความว่า

“นี่เป็นการจัดของถวาย (8-11) สำหรับกุศลผลบุญ ขอทั้งหมดนี้ให้มีจิตลูตริพิภพสมบัติ อย่าหลงไปเกิดในจตุรบาบยนรก แม้กระทั่งหนเดียว ขอพ้นจากภัยจตุรบาบยภูมินรกนั้น ขอไปเกิด ณ โสฬสภวัคคพรหมโพ้นเทอญ (11-13) ขอได้เสวยผลอานิสงส์นี้อย่างมากเทอญ **จำเริญไปยังญาติกาทั้ง 7 ชั่วคน** มีทรัพย์ (หรือ) ปราศจากทรัพย์ (ก็ตาม) ให้ได้สมบัติวิมานไตรตริงษ์โพ้นเทอญ”

IMA 17 กล่าวถึงการให้ส่วนบุญแก่พระมหากษัตริย์ เทวดาทั้งผอง สัตว์ทั้งหลาย และญาติ ดังข้อความว่า

“(43-49)บพิตร! ด้วยแรงแห่งผลกุศลกายอันมากมายแห่งเรา นี้ เราจัดกลั่นมาให้**จำเริญยศศักดิ์การแห่งพระมหากษัตริย์ส่วนหนึ่ง เราส่งไปยังเทวดาทั้งผอง**ในเบื้องบน(สวรรค์) ตลอดถึงพรหมโลก เบื้องล่างตลอดถึงบาดาล ด้านข้างตลอดไปจนถึงทศสหัสจักรวาล ปราภวนา ให้สัตว์ทั้งหลายคลายจากทุกขวิบากนั้น ๆ ให้รอดพ้นจากกังวล บรรลุวิมานสถานภิรมย์ สมบัติพิภพทุกตัวคนเทอญ (49-53) ส่วนหนึ่งเราส่งไปยังพระญาติ มีอาทิ เช่น ชนนี้ชนก ตลอดชนมาพิธิ เมื่อเวลาหลงไปยังจตุรบาบย จงคลายจากทุกขนั้น ๆ ให้ตรงไปเสวยสุขทั่วทุกตัวคนเทอญ”

IMA 22 กล่าวถึงการให้ส่วนบุญแก่ญาติมิตร ดังข้อความว่า

“เดชกุศลผลบุญออกหลวงมโนอุเทน**ส่งไปยังพระญาติมิตรใน 7 ชั่วคนและสัตว์ผอง**อันตกอยู่ในจตุรบาบยภูมิ โดยข้างบนตลอดถึงอกนิษฐพรหม โดยข้างล่างตลอดถึงอเวจี โดยด้านข้างตลอดถึงทศสหัสจักรวาลนี้”

IMA 39 ให้ส่วนบุญแก่มารดา บิดา และญาติ

“ออกญาวงศาจักรราช และชุมท้าวศรีรัตนเกษตรและนักหิง นักพรหม นักคง มีจิตใส่ศรัทธาสร้างกุศล **ทั้งนี้ส่งไปยังมารดาบิดา และญาติกาทั้ง 7 ชั่วคน ผู้มีธรรมสัปปุรุษ**”

2. การอุทิศส่วนบุญให้โดยระบุชื่อ พบในจารึก

IMA 6 (B) ให้ส่วนบุญแก่ท่านออกธรร

“(14-15) จะสมโภชบวชพระ (ประดับ) ธง ฉัตร กุศลทั้งหมดทั้งหลายนี้ส่งไปยังท่านออกธรร”

IMA 13 ให้ส่วนบุญแก่นักมหาเถรวินัย

“แล้วเจ้าหลวงธิเบศให้เงิน 1 ตำลึง มาช่วยนางทงและเจ้าโสมทำกุศลผลบุญนี้ ส่งไปยังสำนักมหาเถรวินัย คือเป็นเสร็จ”

IMA 16(C) ให้ส่วนบุญแก่เจ้านาง นางจัน

“ข้างฝ่ายคฤหัสถ์โสด . . . มาสร้างพระพุทธรูปและองค์พระแก้ว 1 องค์ พระทอง 2 องค์ พระเงิน 1 องค์ (8-10) สร้างจำเริญ ส่งไปยังเจ้านาง นางจัน ผลานิสงส์นี้อย่าให้หลงพลัดไป . . .”

IMA 20 ให้ส่วนบุญแก่นางดี

“ชุมนุมเจ้าสุธ เจ้าพระ เจ้าแก้ว นักมหาเถรวรทักษิณ (ผู้) มีจิตศรัทธา อาจทำการกุศลผลบุญนี้ ส่งไปยังผีนางดี”

IMA 30 ให้ส่วนบุญแก่พระราชธิดาผู้เป็นสวามี

“(10-13) คนทั้งนี้ซึ่งเป็นสักขีพยานแก่นางคนธผู้มิจิตศรัทธาสร้าง พระพุทธรูป . . .ทั้งนี้เป็นเครื่องหลักซึ่งเป็นทาน ทั้งหมดนี้จำเริญไปยังพระราชธิดาผู้เป็นสวามี”

IMA 37 ให้ส่วนบุญแก่ออกญาเสนาบริเทศ

“คนทั้งหมดนี้เป็นสักขีพยานของชุมท้าวภักฎญาเกสร ผู้มิจิตใจศรัทธา ทำกิจกุศลผลบุญ เพื่อส่งไปยังออกญาเสนาบริเทศ (นาง) สร้างพระทอง 1 องค์ น้ำหนัก 10 ตำลึง พระเงิน 1 องค์ น้ำหนัก 6 ตำลึง 6 สลึง เพดาน 5 ผืน ธง 2 ผืน สดับปกรณ์ 8 ผืน . . .”

IMA 38 ให้ส่วนบุญแก่นักอิม อุง โน ผู้เป็นภรรยาและลูก

“32. เมื่อปราศจากซึ่งภรรยา โศกเหลือล้นอ่อนอินทรีย์
จึงก่อพระเจดีย์ บรรจุธาตุรวมกับกระดูกลูก
ฝ่ายลูกทั้งสองคน พ่อผจงทำบุญให้

ทำรวมกันแม่และลูก

คือนักกิม อุง โน ไว้ในสถานที่เดียวกัน”

จากจารึกทั้ง 15 หลัก พบการให้ส่วนบุญแก่

1. พ่อ แม่ ภรรยา และลูก
2. พี่น้อง ญาติมิตร
3. กษัตริย์ ราชวงศ์ มนตรี เสนาบดี
4. เทวดา
5. สรรพสัตว์ทั้งผอง
6. บุคคลที่ระบุชื่อ

ใน IMA 3(a) , 4 (c) , 6 และ 22 ได้ให้ส่วนบุญแก่ญาติและสรรพสัตว์ทั้งผองอันตกใหม่อยู่ในจุติราบายภูมิ ทางด้านบนจนถึงอกนิษฐพรหม ทางเบื้องล่างจนถึงอเวจี ด้านข้างจนถึงทศหัสจักรวาล ใน IMA 17 ส่งส่วนบุญไปถึงเบื้องบน(สวรรค์) ตลอดถึงพรหมโลก เบื้องล่างตลอดถึงบาดาล ด้านข้างตลอดไปจนถึงทศหัสจักรวาล

และใน IMA 10 ขอให้ผู้ที่มาทำบุญนี้ อย่าหลงไปเกิดในจุติราบายนรก ได้พ้นจากภัยจุติราบายภูมินรกนั้น ขอไปเกิด ณ โสฬสภวัคคพรหม

จากเนื้อหาดังกล่าว แสดงให้เห็นว่าคนเขมรโบราณมีความเชื่อเรื่องโลกมนุษย์ โลกสวรรค์ และโลกอื่น ๆ ด้วย ซึ่งคัมภีร์ที่กล่าวถึงภพภูมิต่าง ๆ มีมากมายหลายคัมภีร์ แต่คัมภีร์ที่อธิบายภาพ ภพภูมิ นรก สวรรค์ ชัดเจนที่สุด คือ หนังสือไตรภูมิพระร่วง ที่พระมหากษัตริย์ราชาลิไท ทรงรวบรวมข้อความต่าง ๆ ในคัมภีร์พระพุทธศาสนา มีทั้งพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา และปกรณ์พิเศษต่าง ๆ¹⁰⁶ ซึ่งนักปราชญ์ส่วนหนึ่งเชื่อว่าไตรภูมิเป็นวรรณกรรมทางพุทธศาสนาเรื่องหนึ่งที่เขมรที่ได้รับถ่ายทอดมาจากไทย¹⁰⁷ อาจเป็นไปได้ว่าเนื้อหาจากไตรภูมินี้ส่งผลถึงความเชื่อเกี่ยวกับโลกนรก สวรรค์ของคนเขมร แต่อย่างไรก็ตาม การเชื่อเรื่องโลกมนุษย์ สวรรค์ นรก คงมีอยู่ในสังคมเขมรมาตั้งแต่สมัยพระนครซึ่งได้รับอิทธิพลความเชื่อจากพุทธศาสนา มหายาน โดยมีหลักฐานเป็นภาพสลักนรก 33 ชุม ที่ระเบียงภาพสลักปราสาทนครวัดด้านทิศใต้

¹⁰⁶ นิยะดา เหล่าสุนทร, ไตรภูมิพระร่วง การศึกษาที่มา (กรุงเทพฯ : ภาพพิมพ์, 2538) ,11. และยังมีคัมภีร์ที่อธิบายเกี่ยวกับโลกศาสตร์เช่นเดียวกันไตรภูมิพระร่วง ได้แก่ โลกบัญญัติ, โลกปฏิกปการ และจักรกภาพที่ปนี.

¹⁰⁷ ยืนบุกยี่, ธัญญาธ ฐเฮา โส ษกุญ ษาญญเฮา (ลักษณะทั่วไปของอักษรศาสตร์เขมร), 34.

คำศัพท์ที่เกี่ยวข้องกับภูมิจักรวาลที่ปรากฏในจารึกนครวัดสมัยหลังพระนครซึ่งจะนำมาอธิบายเพื่อให้ข้อความในจารึกกระจ่างขึ้นมีดังนี้

จตุรบายภูมิ หมายถึง อบายภูมิ 4 คือ แดนอันเป็นทุกข์เดือดร้อนมาก ได้แก่ นรกภูมิ ติรัจฉานภูมิ เปตวิสัยภูมิ และอสุรกายภูมิ ¹⁰⁸ **อเวจี** อยู่ในนรกภูมิเป็นชั้นนรกชั้นหนึ่งใน 8 ชั้น และกล่าวว่าเป็นชั้นที่ลึกที่สุดสำหรับลงอาชญาแก่สัตว์ที่มีบาปหนักที่สุด ¹⁰⁹ **อกนิษฐพรหม** หมายถึง มหาพรหมชั้นอกนิษฐา , มหาพรหมชั้นพรหมโลกภูมิที่ 5 ซึ่งเป็นภูมิสูงสุดในสุทธาวาส ¹¹⁰ **โสฬสรูปพรหม** คือ ชื่อภูมิเป็นที่อยู่ของพรหมที่มีรูปร่างมีทั้งหมด 16 ชั้น ¹¹¹ ในไตรภูมิ แยกเป็น 3 ภูมิ ได้แก่ กามภูมิ รูปภูมิ และอรุณภูมิ อบายภูมิเป็นภูมิหนึ่งในกามภูมิ อกนิษฐพรหมเป็นภูมิหนึ่งของโสฬสรูปพรหม อยู่ในรูปภูมิ **ทศทิศจักรวาล** หมายถึง ห้าจักรวาล ในอรรถกถาญาณวิวงศ์ กล่าวว่า เขตมี 3 เขต คือ ชาติเขต อาณาเขต วิสัยเขต โลกธาตุ (จักรวาล) ห้าหนึ่ง ชื่อว่าชาติเขต จักรวาลแสนโกฏี ชื่อว่า อาณาเขต ส่วนวิสัยเขตไม่มีประมาณ ¹¹²

การทำบังสุกุล เป็นการให้ส่วนบุญในอีกรูปแบบหนึ่งที่พบในจารึกนครวัดสมัยพระนคร คำว่า บังสุกุล (บังสุกุล) ตามพจนานุกรมภาษาเขมร หมายถึง กองขี้ดิน กองขี้ฝุ่น หรือสิ่งสกปรก , ที่หมองด้วยขี้ดิน ขี้ฝุ่น , ผ้าที่เขาทิ้งไว้ในกองขยะ เปื้อนหมองจากขี้ดิน ขี้ฝุ่น ซึ่งบรรพชิตในพุทธศาสนาถือว่าเป็นผ้าที่ไม่มีเจ้าของ ทิ้งแล้ว รวบรวมมาทำจีวรใช้ตามพุทธาณุญาต (โดยเฉพาะผ้าสีขาวหรือเหลือง) ที่เหมาะจะนำมาข้อมสีก , ทุกวันนี้ ใช้เป็นผ้าที่วางไว้บนโลงศพ โดยนิมนต์ให้บรรพชิตยกเอาไปต่อหน้า ก็เรียกว่าผ้าบังสุกุลด้วย , ใช้เรียกการนิมนต์ภิกษุสามเณรให้มาถือผ้าที่เชื่อมต่อมาจากซากศพหรืออัฐิธาตุมาสวดธรรม “อนิจจา วต สังขารา . . . “ ก็เรียกบังสุกุล บังสุกุล ถ้าใช้ในพระบรมมหาราชวัง ใช้คำว่า “นิมนต์พระสดับปกรณ์” เป็นการเรียกสั้น ๆ มาจากคำเต็มว่า “นิมนต์พระสงฆ์สวดสดับปกรณ์าภิธรรม” คือ นิมนต์พระสงฆ์มาสวดพระอภิธรรม 7 คัมภีร์

¹⁰⁸ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมศัพท์วรรณคดีไทย สมัยสุโขทัย ไตรภูมิภค

(กรุงเทพฯ : ราชบัณฑิตยสถาน , 2544), 317, 683.

¹⁰⁹ เรื่องเดียวกัน, 618.

¹¹⁰ เรื่องเดียวกัน, 603.

¹¹¹ เรื่องเดียวกัน, 582.

¹¹² หอสมุดแห่งชาติ เรียบเรียง, จักรวาลที่ป็น (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2523),

(โดยสังเขป)¹¹³ การทำบังสกุล เป็นการทำบุญอุทิศให้แก่ผู้ตายในงานศพ และทำบุญกระตุก (อัฐิธาตุ) เพื่อแสดงถึงความกตัญญูต่อผู้ที่ล่วงลับไปแล้ว ในจารึกนครวัดสมัยหลังพระนคร พบการทำบังสกุลอยู่ 3 หลัก คือ IMA 27 , 37 และ 39 จากจารึกการทำบังสกุลไม่เพียงแต่ทำอุทิศให้แก่ผู้ตายเท่านั้น แต่คนที่มีชีวิตอยู่ ทำบังสกุลเพื่อระลึกความไม่เที่ยง ความไม่ยั่งยืนของสังขาร พบใน IMA 27 และ 39 ดังมีรายละเอียดดังนี้

IMA 27 ความว่า

“ด้วยพระทัยอันสดใสแห่งนักสมเด็จพระมุนิคุศลบพิตร พระองค์มาถวายบังคมพระนครวัด . . . ภายหลังพระองค์มาคิดถึงอนิจจังว่า ตนนี้มาจากวัดอันสูงตโดกโพ้น **ได้เห็นว่าสังขารนี้ไม่เที่ยงเลย (จึง) มาอาราธนานิมนต์มหาสังฆราชพระราชสุเมธคณาจารย์บพิตร และพระสงฆ์ทั้งหลายจำนวน 55 องค์ มาทรงบังสกุลแก่พระองค์บนระเบียงพระพนัน**”

IMA 37 ความว่า

“(24-29) เมื่อออกญาสิ้นชีวิตไปแล้ว ชุมท้าวภักฎญาเกษตร คิดกตัญญูกตเวที ขมิขมันมาจัดงานศพ ออกญา ณ เมืองอินทรวัง ฐ มีสังเค็ด 4 ไตร 4 ลำรับ เสือ 4 หมอน 4 ลำรับข้าว 4 ถูหมาก 4 หม่อนน้ำ 4 กลด 2 ให้ทานเมื่อนิมนต์พระสงฆ์ ทรงบังสกุลนั้นเป็นเสร็จ”

IMA 39 ความว่า

“ . . . ทำบุญหนึ่งวัน นิมนต์นักพระสังฆราชทรงบังสกุล (ปลง) อนิจจัง (ถึง) ชุมท้าวรัตนภักฎญา ผู้เป็นป้า (นิมนต์สงฆ์) 2 ทรวง สังฆราช 5 องค์ ภิกษุ 11 องค์ แล้วนิมนต์ นักพระสังฆราชทรงบังสกุลปลงอนิจจังให้ออกญาวงศาจักรราชเอง 1 ทรวง สังฆราช 1 ภิกษุ 7 องค์ แล้วนิมนต์ทรงบังสกุลปลงอนิจจังแก่ชุมท้าวศรีรัตนเกษตร ผู้เป็นภริยา 1 ทรวง สังฆราช 2 องค์ ภิกษุ 6 องค์ (57-60) สำหรับเงิน (दान) ที่ประเคนสังฆราชทั้งหมด 1 ทรวง 1 องค์ 1 ตำลึง ส่วนภิกษุ 1 องค์ประเคน 8 สลึง ทั้ง . . . ครบทุกองค์”

จัดงาน "ดาร" ถือเป็นการให้ส่วนบุญในอีกรูปแบบหนึ่ง พบในจารึกเพียง 1 หลัก คือ **IMA 39** มีข้อความในจารึกดังนี้

“ . . . แล้วในงาน “ดาร” ฉลองนั้น นิมนต์นักพระสงฆ์ 2 ทรวง สังฆราช 3 องค์ ซึ่งประเคนองค์ละ 1 ตำลึง ส่วนภิกษุ นั้นแต่ละองค์ประเคน 2 บาท (61-69) นิมนต์สามเณรสวดธรรม นิมนต์ 2 องค์

¹¹³ ฤๅษาสถาปนิก. วิชาสุทธานุสส. ภาคที่ ๑, ๒, 531.

ประเคน 1 บาท ฝ่ายสามเณรทั้งหมดทั้งที่มาบังสุกุลอนิจจัง ทั้ง (ที่มา) งาน “दार” นั้น เป็นสามเณร 70 ซึ่งประเคนองค์ละ 1 สลึง แล้วนิมนต์มหาสังฆราชาศีลาจารย์ เทศนาพระมหาชาติ 1 กัณฑ์ ยก นักคงลูกชายอายุ 8 ปี บุษยาพระธรรม แล้วบุษยาดำเนิน 3 บาท จึงซื้อตัวนักคงลูกชาย 7 ตำลึง แล้วนิมนต์มหาสังฆราชาปัญญาธิชิต เทศนาอานิสงส์พระ และอานิสงส์ผนวชบุษยาดำเนิน 3 ตำลึง 3 สลึง และถุกปัก ? สักหลาด 1 ถุก ล้ม 1 ประเคนผ้าขาว 1 และสไบผ้าขาวบาง ทั้งพลู 1 ให้ค่าจ้างคนเล่นดนตรี 7 บาท คิดบวกทั้งหมดต้องเป็นเงิน 3 ชั่ง. .”

दार ภาษาเขมร มีรูปเป็น ฝักร ในพจนานุกรมภาษาเขมร อธิบายไว้ว่า เป็นคำบาลีสันสกฤต แปลว่า การเดินข้าม , การข้าม เป็นชื่องานบุญเล็กอย่างหนึ่งในพุทธศาสนา เป็นบุญทักษิณานุประทาน (ทานที่อุทิศให้ผู้ตาย) ทายก (ผู้ให้ทาน) นิมนต์พระภิกษุสงฆ์มาสวดสดับปกรณ์ ภิธรรม และติโรกฐทสูตร (ชื่อพระสูตรหนึ่งในพระสุตตันตปิฎก เรียกสั้น ๆ ว่า ติโรก เป็นธรรมสำหรับสวดอุทิศส่วนบุญ) เมื่อ ภาตฺตฤ คือ การตัดข้าวใส่บาตรที่เรียง ๆ กันให้ข้าวพอดีกับจำนวนบาตรแล้วจึงอุทิศส่วนบุญให้แก่บุพเพตบุคคฺล ซึ่งล่วงลับไปแล้ว¹¹⁴ นอกจากทำบุญอุทิศให้แก่ผู้ล่วงลับไปแล้ว จากจารึกยังได้นิมนต์พระสังฆราชาเทศน์มหาชาติ และอานิสงส์ต่าง ๆ มีการยกลูกให้เป็นทาน ถวายเงินและสิ่งของเป็นถุก ผ้าขาว และพลู และมีการจ้างดนตรีมาเล่นในงานด้วย

บุญกิริยาวัตถุข้อที่ 3 ปัตตานโมทนามัย บุญเกิดจากการอนุโมทนาส่วนบุญของผู้อื่น

ปัตตานโมทนามัย บุญสำเร็จด้วยอนุโมทนาส่วนบุญที่เขาให้, คำว่า ปัตติ มีหลายความหมาย ความหมายหนึ่ง คือ ส่วนบุญ¹¹⁵ อนุโมทนา คือ ทำใจให้ยินดีไปตาม , ความชื่นชม¹¹⁶ สนธิกันเป็น “ปัตตานโมทนา” ยินดีไปตามส่วนบุญที่เขาให้ หรือเขาไม่ให้ก็ยินดีไปตาม เช่น เห็นเขาทำดีทำชอบ เห็นเขาทำบุญ ก็ทำใจให้เบิกบานยินดีไปตาม การอนุโมทนาบุญของเรา เป็นเครื่องกำจัดความริษยาความดีของเขา ได้จัดเข้าในทานมัย. ปัตตานโมทนามัย ยังหมายถึง ความ

¹¹⁴ ฤๅสสาธบณฺฑิตฺต . วัชรสุทฺถยไญฺร ภาตฺติ ๑ , ๒, 305.

¹¹⁵ มูลนิธิภูมิพลโลกิขุ, พจนานุกรม บาลี-ไทย-อังกฤษ ฉบับภูมิพลโลกิขุ เล่ม 5 (กรุงเทพฯ : มูลนิธิภูมิพลโลกิขุ, 2531), 2125.

¹¹⁶ มูลนิธิภูมิพลโลกิขุ, พจนานุกรม บาลี-ไทย-อังกฤษ ฉบับภูมิพลโลกิขุ เล่ม 1 (กรุงเทพฯ : มูลนิธิภูมิพลโลกิขุ, 2530), 217.

พลอยยินดี ได้รับความดีงามของผู้อื่น¹¹⁷ การอนุโมทนายังเป็นการอุทิศส่วนบุญต่อหน้า เมื่อเราได้กระทำบุญในส่วนของท่าน ศีล ภาวนาแล้ว หากมีญาติมิตรหรือคนใกล้ชิดได้ร่วมอนุโมทนาเพื่อมีส่วนในบุญนั้น เขาจะได้รับส่วนบุญนั้น¹¹⁸

รูปแบบการอนุโมทนาส่วนบุญที่พบในจารึกนครวัดสมัยหลังพระนครมีทั้งที่มีการกล่าวอนุโมทนา และการมาเป็นพยานในการทำบุญ ดังมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

1.การอนุโมทนาส่วนบุญของผู้อื่น ที่พบในจารึกมีจำนวน 10 หลัก ได้แก่ IMA 1 , 2 , 4 (A) , 4 (C) , 9 , 10 , 16(B) , 17 , 25 และ 29 ใน IMA 10 ได้พบการช่วยอนุโมทนาเป็นเงินในลักษณะการบริจาคร่วม ดังมีรายละเอียดดังนี้

IMA 1 ความว่า

“คนทั้งหลายที่มีจิตใจเลื่อมใส แล้วย่อมยังประโยชน์ให้สำเร็จ (ดังนั้น) สาธุชนทั้งหลาย **พวกท่านทั้งหลาย จงร่วมอนุโมทนาเถิด**”

IMA 2 ความว่า

“ข้าเจ้าได้เห็นสมเด็จพระราชบุตร . . . ปฏิสังขรณ์ . . . **ข้าเจ้ายินดีอนุโมทนาด้วยสมเด็จพระราชบุตรเป็นล้นพ้น**”

IMA 4 (A) ความว่า

“นักมหาสังฆราชพระธรรมเขต **ช่วยอนุโมทนาเป็นพยาน** นักมหาสังฆราช พระสุเมธช่วยอนุโมทนา”

¹¹⁷ อภิธรรมมตฺตสํกฺขणीกา 29, 171 อ้างถึงในกรมการศาสนา. กองศาสนศึกษา. ฝ่ายวิชาการ, คู่มือการศึกษานักธรรมชั้นตรี, 20.

¹¹⁸ พระมหาสุพจน์ คำน้อย, “การศึกษาวิเคราะห์คำสอนเรื่องการอุทิศส่วนบุญในพระพุทธศาสนาเถรวาท” (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพุทธศาสนศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2547), 40.

IMA 4 (C) ความว่า

“นักเจ้าภิกษุ อำ นักสิทธิ์เป็นสักขีพยานอันสูงส่ง ช่วยอนุโมทนา หลานทั้ง 7 ชั่วคน
กัลยาณมิตร เพื่อนรักและคนผู้มีคุณ สัปบุรุษ (ผู้เคย) บำเพ็ญ เลี้ยงดู ถ้าคนทั้งหมดนี้หลงไปอยู่ใน
จตุราบายภูมิ ให้คนทั้งนี้รอดจากภัยจตุราบาย ให้รู้เรื่องด้วยตรีพิทธสมบัติ สมบูรณ์เทอญ”

IMA 9 ความว่า

“ถ้าผู้ยิ่งใหญ่คนใดช่วยอนุโมทนา และขัดขวางไม่ให้มีผู้เอาคนไปเป็นทาส ให้ผู้ใหญ่นั้นได้ไป
เสวยตรีพิทธสมบัติตราบนิพพานเทอญ”

IMA 10 ความว่า

“นักอุทัยปัญญาเจ้าโสม ช่วยอนุโมทนาเป็นเงินสลึง 1 แม่อบช่วย 1 สลึง แม่สุก 1 สลึง นักใน 3
สลึง แม่สุช 2 สลึง แม่มา 2 สลึง อารวรร 1 เพ็อง แม่พระ 2 สลึง นักปัญญาสุธรรม 1 บาท นักอุทัย
ปัญญา 3 บาท 3 สลึง”

IMA 16 (B) ความว่า

“เจ้าพรหม เจ้าพา เจ้ารัตน์ เจ้าตรง และคนทั้ง 4 นี้ มีจิตยินดีศรัทธา มาอนุโมทนาพร้อมกัน ณ
ที่เดียวกันนี้ กับนัคนางศร และนางมลนั้น”

IMA 17 ความว่า

“ข้างฝ่ายญาติทั้งหมดนี้ ช่วยอนุโมทนากับเจ้าเชษฐ และนางสุส ผู้มีจิตศรัทธาในอาสูสนี้รอด
พ้นไปเป็นไพร่ฟองแผ้ว สะอาด ปราศจากหนี้เลย”

IMA 25 ความว่า

“...ยังมีเจ้าพา แม่อำ ผู้เป็นน้อง และเจ้าพรหม แม่แป้น เจ้าสุข แม่สวส เจ้าธน เจ้ารส แม่พา เจ้า
พรหมโสด แม่โมกข์ เจ้าพรหมนัย แม่โอ แม่มูล แม่เนา ซึ่งเป็นหลาน ผู้มีจิตศรัทธาสมโภชอนุญาติ
พร้อมกับอนุโมทนาเป็นกุศล ร่วมกับมหาสังฆราชาผู้ถึงอนิจกรรมไปแล้ว”

IMA 29 ความว่า

“เจ้าพญามโนเนตร 1 นักโน 1 ตลอดทั้งญาติกา พี่น้อง ลูกหลาน ซึ่งมาช่วยสร้างกุศลอนุโมทนา **พร้อมกัน** เป็นอันหนึ่งอันเดียวกับพระมนตรีสงคราม ที่วัดพระองค์มหาสังฆราชพระราชาศิลาจารย์”

ในพระไตรปิฎก กล่าวถึงเรื่องการอนุโมทนาไว้ว่า “ผู้มีปัญญา ได้รับความประสงค์ ปราศจากความตระหนี่ ย่อมให้ทานในกาลที่ควรให้ เพราะผู้ให้ทานตามกาล ในพระอริยเจ้าทั้งหลาย ผู้ปฏิบัติชอบตรง ผู้มีใจคงที่เป็นผู้มีใจผ่องใส ทักขินาทานจึงจะมีผลไพบูรณ์ ชนเหล่าใด ย่อมอนุโมทนา หรือช่วยเหลือในทักขินาทานนั้น ทักขินาทานนั้นย่อมไม่มีผลบกพร่อง เพราะการอนุโมทนาหรือการช่วยเหลือนั้น แม้พวกที่อนุโมทนาหรือช่วยเหลือย่อมเป็นผู้มีส่วนแบ่งบุญ เพราะฉะนั้นผู้มีจิตไม่ทอดทิ้ง จึงควรให้ทานในเขตที่มีผลมาก บุญทั้งหลายย่อมเป็นที่พึงของสัตว์ทั้งหลายในโลก”¹¹⁹

2.การมาเป็นพยานในการทำบุญ เป็นวิธีหนึ่งในการมาช่วยเหลือและอนุโมทนา พบในจารึกนครวัดสมัยหลังพระนคร จำนวน 23 หลัก ได้แก่ IMA 6 , 9 , 11 , 14 , 15 , 16(A) , 16(B) , 16(C) , 17 , 18 , 19 , 20 , 21 , 23 , 24 , 25 , 26 , 28 , 30 32 , 33 , 35 และ 37 จารึกส่วนใหญ่ จะกล่าวถึงผู้มาเป็นพยานซึ่งมีจำนวนมาก มาร่วมในการทำบุญ เนื้อหาของจารึกเริ่มต้นด้วยวันเวลาที่มาทำบุญ ตามมาด้วยผู้เป็นประธานหรือผู้นำทำบุญ สิ่งที่น่าสนใจทำบุญ และที่ขาดไม่ได้ คือ รายชื่อคนทั้งหมดที่มาเป็นพยานในการทำบุญซึ่งมีส่วนร่วมในบุญนั้นด้วย มีทั้งผู้มียศถาบรรดาศักดิ์ พระสงฆ์ ภิกษุ สามเณร และสามัญชน ในจารึกส่วนใหญ่ได้แยกพยานออกเป็นฝ่าย คือ ฝ่ายสงฆ์และฆราวาส การมาเป็นพยานในการทำบุญที่ปรากฏในจารึกนครวัดสมัยหลังพระนครนี้ ส่วนใหญ่เป็นการมาเป็นพยานในการปล่อยทาส ดังรายละเอียดดังนี้

IMA 6 ความว่า

“(ออกหลวงราชเดชะ)ให้ออกหลวงจักรีอินแสงถือคำสั่งการปล่อยทาสทั้งผองนั้นให้มัน ขณะนั้นมี **เจ้ากุศล 1 เจ้าอน ลูกเขาเอง 1 พงศาบรเทศ 1 ออกหลวงราชอุปการ 1 นักสังวรสถิตา 1 ออกหลวงพงศานุกุล 1 เจ้า . . . 1 เจ้าจันทร์ 1 นักเสด็จพระยศธร 1 นักมหาเถรศร 1 เจ้านอก 1 เจ้าชัย 1 เจ้าอน 1 เจ้าโนก 1 คนทั้งหมดทั้งหลายนั้นเป็นสักขี**”

“(30-42) **เมื่อครั้งนักสมเด็จพระมหามงคลบพิตร นักสมเด็จพระราชโรจิสุมหะ นักสมเด็จพระมหาอดุลย์ นักสมเด็จพระธรรมบารมี นักสมเด็จพระอินทวิทพจักขุ นักสมเด็จเมิก**

¹¹⁹ อ.ปญจก.ฉก. 3 / 36 / 83 - 84

นักมหาเถระพระธรรมอริยะ นักปัญญาสุทธ นักสมเด็จปราชญ์นันท์ นักสมเด็จพระปัญญาเขมร นักบวรปัญญาทั้ง 2 องค์ นักเสด็จสุเมธปัญญา นักเสด็จพระอินทร์ไกลาส นักเสด็จพระราชาวี นักมหาเถระอริยพิกฐาน นักมหาเถระวิริยปารมี นักพระมุนิสธรรม นักมหาเถระบวรคาถามหาบาลี นักมหาเถรบรรพตทักขิณ สมเด็จพระครูทั้งหมด เถรานุเถระ ภิกษุสงฆ์สามเณรทั้งผองเป็นสักขีพยาน เจ้านก เจ้านุก เจ้าโมกรับรู้ทั้งหมด (42-48) (ให้นักออกหลวงจักรีอินแสง)

IMA 9 ความว่า

“ศุภมัสดุ 1539 มะเส็ง นักษัตร์ ทูติยาสาธ ขึ้น 2 ค่ำ วันอังคาร มีการชุมนุมนักพระธรรมเขต มหาสังฆราชบพิตร และ นักพระสุคนธ์มหาบพิตร นักพระมหามงคล นักพระราชจิสมุหะ นักพระอดุลยเขมร นักพระพรหมรัตน์ นักพระธรรมกาย นักพุทธานาม นักสมเด็จโมก นักพระธรรมอริยะ เถรานุเถระภิกษุสงฆ์ทั้งผอง เป็นสักขีพยาน”

“(20-22) ข้างฝ่ายญาติออกญามีพญาชัย 1 พระมุนิสมัต 1 อาตุล 1 แม่สร 1 แม่่ง 1 ญาติทั้งหลายนี้ ช่วยรับรู้ด้วยเทอญ”

“(31-32) ฝ่ายผู้เป็นพยาน มีสมเด็จพระศรีสรรเพชญ์อาจารย์เราเป็นประธานสูงสุด ฝ่ายพระสงฆ์มีนักสมเด็จพระมหามงคลบพิตร นักสมเด็จโมกบพิตร นักสมเด็จพระธรรมอริยะบพิตร นักสมเด็จพระบรมมณิบพิตร นักสมเด็จอุทัยปัญญาบพิตร นักพระอริยบพิตร นักพระมหาเถรพรหมบพิตร นักพระสมณธรรมบพิตร และเถรานุเถระภิกษุสงฆ์เป็นจำนวนมาก ข้างฝ่ายฆราวาส มีเจ้าหลวงมนตรีพิราภา เจ้าราช พระวิชาสมัต และลูกหลานเผ่าพันธุ์มหาสัปบุรุษเป็นจำนวนมากซึ่งเป็นสักขีพยาน”

IMA 14 ความว่า

“ศุภมัสดุ ชาติแรก 1553 นักษัตร์ ปีมะแม เดือนเชษฐ ขึ้น 3 ค่ำ วันจันทร์ ชุมนุมพระสงฆ์ทั้งหลาย มีนักเถิง นักสมเด็จพระมหามงคลบพิตร และนักสมเด็จพระบวรสัตถา นักสมเด็จโมคคัลลา ทั้งสมเด็จเถรานุเถระภิกษุสงฆ์ทั้งผอง (ให้ตายศราช)

(12-21) ข้างฝ่ายคฤหัสถ์ที่เป็นพยานโสด : ออกหลวงภานุบรรณราช ออกหลวงธิเบศวงศา นักตายศราช ยายมาส ยายชัย แม่เกศ แม่่ง เจ้าอิน เจ้าจำเรณู พี่น้องทั้งหมดนี้ ถ้าเอาชีชั้ยนี้ไปเป็นข้าวรับใช้อีก ให้สายฟ้าที่ฟาดต้นไม้ทุก ๆ ทิศก็ตีอย่างถูกเลย ให้ทุกคนทั้งหมดนี้เท่านั้น

IMA 16 (A) ความว่า

“ศุภมัสดุ ชาติดิเรก เอก (ศก) 1553 นักษัตริ ปีมะแม เดือนกฤตিকা ข้างขึ้น วันอาทิตย์ การชุมนุมมี
 นักเริง นักสมเด็จพะระมหลมคล มหาสังฆราชบพิตร นักพระมหาสมุหรัจิบพิตร นักพระ
 ปราชญานันทบพิตร นักพระราชศีลาจารย์ มหาสังฆราชบพิตร นักสมเด็จสุเมธปัญญา
 บพิตร สมเด็จพระครูเถรานุเถระ ภิกษุสงฆ์ทั้งผอง (ที่) เป็นประธาน เป็นพยาน ข้างฝ่ายคน
 ที่มาในพิธีศพนั้นมีนักสมเด็จพรหม 1 นักมหาเถรอดุลยเขตปัญญา 1 นักสมณวิวร 1 และคนทั้ง 3
 นี้มายกศพนางพระยศ . . .”

IMA 16 (B) ความว่า

“ศุภมัสดุ มังคลาดิเรก 1554 ศก วอก นักษัตริ เดือนภัทรบท แรม 15 ค่ำ วันจันทร์ การชุมนุมมีนัก
 พระมหลมคลบพิตร นักพระราชศีลาจารย์ มหาสังฆราชบพิตร ทั้งสมเด็จเถรานุเถระ ภิกษุ
 สงฆ์ทั้งผองอันเป็นสักขีพยานประธาน (ให้นักนางศร)”

IMA 16 (C) ความว่า

“...เถร นาง ผู้เป็นพยาน ข้างฝ่ายคฤหัสถ์โสดมีเจ้ามะ เจ้าสุส นางนง เจ้าโสม นางเนา เจ้า
 นง เจ้าปัญญา เจ้าโน แม่ศรีและแม่ แม่รส แม่อุ คนทั้งนี้มีจิตศรัทธา มาสร้าง . . .”

IMA 20 ความว่า

“ประการหนึ่งฝ่ายสงฆ์มีนักเริง นักมหาสังฆราช พระธรรม เขตบพิตร มีนัก นักเริง นัก
 สมเด็จปราชญานันทบพิตร มีนักสมเด็จพะระอินทรโกลาสบพิตร มีนักสมเด็จจุฑายะษฐ
 บพิตร มีนักเริง นักมหาสังฆราช พระราชศีลาจารย์บพิตร นักสมเด็จสุเมธปัญญาบพิตร
 นักสมเด็จสุเมธบารมบพิตร นักสมเด็จพรหมบพิตร นักสมเด็จพรหมรัตนบพิตร นัก
 สมเด็จบรรคาถาบพิตร ทั้งสมเด็จพะระครูเถรานุเถระผอง ซึ่งเป็นสักขีพยาน . . . (15-19)
 ประการหนึ่งฝ่ายคฤหัสถ์ มีเจ้าโสม นางโดย นางอบ นางอน เจ้านง นางศรี เจ้าโน นาง
 เกศ เจ้าบุก นางบาย นางสุส เจ้าผล แม่กับลูก และพญาเทพราช เจ้านงเจ้ามาส เจ้าชาล
 ซึ่งเป็นพยาน”

IMA 21 ความว่า

“ผู้ใดเป็นสักขีพยานนั้นมีสมเด็จองค์สรเพญชดาญาณเป็นสักขีพยานแลฝ่ายสงฆ์โสด มี
 นักเริง นักพระธรรมเขต มหาสังฆราชบพิตร มีนักสมเด็จพะระอินทรโกลาสบพิตร นัก

สมเด็จพระบรมมุนีปิตร นักสมเด็จสุเมธปิตร นักพระมหาเถรบรรพตักขิณ นักพระมหาเถรอรียะเชษฐ นักมหาเถรอุทัยปัญญา นักมหาเถรสมณปัญญา ชุมนุมสมเด็จพระครูเถรานุเถระ ภิกษุสงฆ์ผองทั้งหลาย ฝ่ายคฤหัสถ์ มีมหาสมุท พระธรรมมาภิการ เจ้าหลวงสุพรรณชัย เจ้าตรีราชา เจ้าภิม มหาสัปบุรุษทั้งผอง เป็นจำนวนมากเป็นสักขีพยาน”

IMA 23 ความว่า

“ศุภมัสดุ สวัสดิ์ ศรี ศรีทศาติเรก 1561 ศก เกาะ นักษัตร เดือนผลคูณ แรม 7 ค่ำ วันอังคาร ชุมนุม นักมหาสังฆราช พระธรรมเขต มหาบพิตร นักสมเด็จปราชญานันท์ นักอดุลยธรรม นักมหาเถรเมธีเชษฐ นักสมเด็จสุเมธปัญญาปิตร ทั้งเถรานุเถระผอง ซึ่งเป็นสักขีพยาน (ของ) นางแก้ว เจ้าอุ เจ้าพรหม เจ้าปราบ แม่ธาน แม่สอ . . . (12-15) ข้างพยานฝ่ายคฤหัสถ์โสศ มีพระภาบรรณราช 1 ออกหลวงอธิเบศวงศา 1 พระมณีนราช 1 พระสุเรนทร์ เจ้าภา เจ้าสวด เจ้าปราบ 1 เจ้าอิน 1 เจ้าจัน 1 เจ้านง 1 เจ้าทาง 1 เจ้าอุ เจ้าอน แม่พระ 1”

IMA 25 ความว่า

“ศุภมัสดุ มงคล พหุลเจษฎา ชัยยาติเรก 1584 ศก นักษัตร ปีมะเส็ง แรม 8 ค่ำ บุษยมาศ วันพฤหัสบดี ชุมนุมมหาสังฆราช พระราชสมุทคลศิลาบพิตร นักเยิง นักสมเด็จบรรพตักขิณ นักสมเด็จอุทัยปัญญาปิตร นักสมเด็จสถิตาวิวรรณ์ปิตร นักสมเด็จคาถาบาร์มปิตร ทั้งสมเด็จพระครูเถรานุเถระ สามเณรผอง ฝ่ายคฤหัสถ์มีนักพระอินทรเยิง นักพระสูตรพระองค์ 1 นักพระอภัยราชา 1 นักแหว 1 นักนุ 1 นักนง 1 นักพรหม 1 (11-12) คนทั้งหมดนี้ซึ่งเป็นสักขีพยาน”

IMA 28 ความว่า

“(3-11) ครานั้นมีสมเด็จพระราชมงคลมหาสังฆราชบพิตร สมเด็จพระราชศิลาจารย์ มหาสังฆราชบพิตร สมเด็จพระมหาปทุมมหาสังฆราชบพิตร สมเด็จพระธรรมสถิตาบพิตร ตลอดจนภิกษุเถระสามเณรจำนวนมาก ซึ่งเป็นสักขีพยาน ฝ่ายคฤหัสถ์มีนางมาน เจ้าลิก นางบุษย์ พระวงศานายก นางมาน พระรามเสนา นางชราม เจ้าโน นางสี คนทั้งหมดนี้เป็นสักขีพยาน มีจิตศรัทธาช่วยร่วมอนุโมทนากับนางเหียมในการปลดปล่อยอาสิงให้เป็นอิสระสิ้นมลทิน”

IMA 30 ความว่า

“ศุภมัสดุ สวัสดิ์ ศรีศุภมมงคล พหุลเจษฎา ชัยยาติเรก 1606 ศก ชวด นักษัตร แรม 1 ค่ำ เดือน
กรรติก วันอังคาร กล่าวคือ มีชุมนุมมหาสังฆราชพระสุมงคลบพิตร มหาสังฆราชพระราช
ศิลาจารย์บพิตร สมเด็จพระสุรปัญญาบพิตร สมเด็จพระบรมวินัยบพิตร สมเด็จพระเชษฐ
ศิลาพันธ์ สมเด็จพระเชษฐสัตถา สมเด็จพระปรวิทู สมเด็จพระปัญญาวิสัย พระปัญญา
พิฑูร พระมหาเถรสมณเกียรติ นักบวรโพธิ ฝ่ายคฤหัสถ์มีเจ้าพญารามเดโช พระมนตรีอติ
เบศ พระชิตกษัตริย์ พระมโนอินทรชิต นางทา นางศร เจ้ามม เจ้านวด นางศรี นางสุข
นางไข แม่สิก (10-13) คนทั้งนี้ซึ่งเป็นสักขีพยานแก่นางคนผู้มิจิตศรัทธาสร้าง . . .”

IMA 32 ความว่า

“ศุภมัสดุ สวัสดิ์ ศรีศุภมมงคล พหุลเจษฎา ชัยยาติเรก 1609 นักษัตร ปีกะเถ เดือนมาฆะ แรม 7 ค่ำ
วันที่ 2 (=จันทร์) ชุมนุมนักสมเด็จพระมหาสังฆกรรมบพิตร นักสมเด็จพระบวรปัญญาบพิตร
นักทวบพิตร นักไตร ฝ่ายคฤหัสถ์มีเจ้าจาง พระไชย นางรัตน เจ้าจันทร์ นางโจว นาง
นันท์ นางแนว ซินิม (6-9) คนทั้งหมดนี้ซึ่งเป็นสักขีพยานของนางแป้น”

IMA 33 ความว่า

“ศุภมัสดุ สวัสดิ์ ศรี ศุภมมงคล พหุลเจษฎา ชัยยาติเรก 1612 ศก มะแม นักษัตร ขึ้น 14 ค่ำ เดือน
เจตร วันเสาร์ กล่าวคือ มีชุมนุมสมเด็จพระสุมงคลมหาสังฆราชบพิตร สมเด็จพระวรเชษฐ
สัตถามมหาสังฆราชบพิตร สมเด็จพระอริยปัญญา พระมหาเถรมนุสสุธรรม พระมหาเถรบวร
ขันติ พระอริยปทุม พระปัญญาพิฑูร พระบวรบาลี นักผุร นักทรง นักลีย์ ฝ่ายคฤหัสถ์มี
พระสุภาเทพดาสวส นักพระเสนาสมบัติ ชิดิก นักชี นักออกหมื่นอัย ฝ่ายสตรีมียายนาง
นางเพา นางปุก นางคำ นางแป้น นางไกร นางแป้น นางชาติ (11-16) คนทั้งหลายเหล่านี้
เป็นสักขีพยานของนักอวด นักหมื่นเชียม นางมาน”

IMA 35 ความว่า

“ศุภมัสดุ สวัสดิ์ ศรีศุภมมงคล พหุลเจษฎา ชัยยาติเรก 1620 นักษัตร ศก ขาล แรม 1 ค่ำ เดือน
วิสาขะ วันอาทิตย์ กล่าวคือ มีชุมนุมสมเด็จพระสุมงคลมหาสังฆราชบพิตร และสมเด็จพระราช
ลาจารย์ มหาสังฆราชบพิตร สมเด็จพระปัญญาพิฑูรมหาสังฆราชบพิตร สมเด็จพระเชษฐสัตถา
บพิตร สมเด็จพระคาถาบาร์มบพิตร สมเด็จพระปัญญาวินัยบพิตร สมเด็จพระอริยวงศาบพิตร
สมเด็จพระสมณวินัย สมเด็จพระพรหมรัตนบพิตร สมเด็จพระวรอุทัยบพิตร สมเด็จพระอุทัย

ปัญญาบพิตร สมเด็จพระไตรบาลี ฝ่ายคฤหัสถ์มีนักเจ้าพญาเสนาธิบดี นักเจ้าพญาไชยพระองค์ ชีเด็ก นางเนี่ยว ชีตูก นางดุดะ ชีอินทร์ นางนีย์ พระอภิกเสนา นางคอง ดูนคำ ดูนขำ นางโอง นางโงว ชีศรี เจ้าดุนแป้นเอง นางเขจิน (11-14) คนทั้งหมดนี้เป็นสักขีพยานของนางแป้น นางโงว”

IMA 37 ความว่า

“(29-40) . . . ถึง ศุภมัสดุ สวัสดิ์ ศรีศุภมงคล พหุลเจษฎา ชัยยาติเรก 1622 นักษัตร ปีมะโรง เดือนมาฆะ ขึ้น 8 ค่ำ วัน 1 (=วันอาทิตย์) กล่าวคือ มีชุมนุมสมเด็จพระสุเมงคัล มหาสังฆราชบพิตร สมเด็จพระวรเชษฐ มหาสังฆราชบพิตร สมเด็จพระเชษฐสัตถา มหาสังฆราชบพิตร สมเด็จพระราชสัตถา มหาสังฆราชบพิตร สมเด็จพระองค์ทิพจักขุ มหาสังฆราชบพิตร สมเด็จพระปัญญาพิฑูร มหาสังฆราชบพิตร สมเด็จพระธรรมศีลาบารมี มหาสังฆราชบพิตร สมเด็จพระสัตถาวงศ์ มหาสังฆราชบพิตร สมเด็จพระพุทธวงศา มหาสังฆราชบพิตร สมเด็จพระปัญญาวินัย พระสังวรบาลีบพิตร พระสัตถาบาลีบพิตร พระไตรบาลีบพิตร ทั้งภิกษุเถระสามเณรเป็นจำนวนมาก ฝ่ายคฤหัสถ์มีออกญาเสนาธิบดี ออกญาเทศนายก เจ้าโอง ออกหมื่นเสน่หังรัก ชีหุด ทั้งลูกภรรยาออกญาเอง (40-43) คนทั้งหมดนี้เป็นสักขีพยานของชุมท้าวภักฎญาเกสร”

ผู้มาเป็นพยานแบ่งออกเป็นฝ่ายสงฆ์และฝ่ายคฤหัสถ์ ในฝ่ายคฤหัสถ์ได้แยกเป็นชาย-หญิง พบใน

IMA 18 ความว่า

“ศุภมัสดุ สวัสดิ์ ศรี อภิมงคล พหุลเจษฎา ชัยยาติเรก 1555 ศก ระกา นักษัตร เดือนวิสาขะ แรม 2 ค่ำ วันศุกร์ ชุมนุมนักฎนโมกข์ แม่สุส แม่องค์ เจ้าญาณ เจ้าพรหมพิจิตร เจ้าพระ เจ้าแก้ว เจ้าโตง แม่อำ แม่ดี แม่ชัย แม่รส แม่สร คนทั้งหมดนี้มาสร้างกุศลผลบุญ . . . (12-17) ฝ่ายพยานนักฎนโมกข์มีเหล่าอริยสงฆ์ มีนักเียง นักสมเด็จพระมุณีสัตถาบพิตร นักเียง นักสมเด็จพระมุณีเชษฐบพิตร นักเียง นักสมเด็จพระปัญญาอุทัย นักบวรมุณีบพิตร ทั้งกมรเตงภิกษุ เถรานเถระสามเณร เป็นจำนวนมาก คือ เป็นประธาน (ให้) นักฎนโมกข์นี้ (17-19)ฝ่ายคฤหัสถ์มีออกหลวงอธิเบศ เจ้ามณีวร เจ้าสมณี เจ้าโอง เจ้าอน เจ้าพระ (19-21) ฝ่ายสตรีมีแม่ดี แม่แกน แม่ยศ แม่แก้ว แม่สุร คนทั้งหมดนี้เป็นพยาน”

IMA 19 ความว่า

“. . . (12-19) (ในการนี้) มีชุมนุมสงฆ์ มีนักเียง นักสมเด็จพระมุณีสัตถาบพิตรและนักสมเด็จพระบวรคาตาบพิตร นักสมเด็จพระมุณีเชษฐบพิตร นักสมเด็จพระปัญญาอุทัยบพิตร ทั้งสมเด็จพระ

เถรานุเถระ สามเณรผอง ซึ่งเป็นพยาน ฝ่ายคฤหัสถ์มีออกหลวงราชอินทราสามิภรรยา
เจ้าฐานสามิภรรยา เจ้าสมณี เจ้ามโหสถ เจ้ามณีวรร เจ้าพรหม เจ้าพระ ฝ่ายสตรีมี
โหมกข์ 1 ฐานแอบ 1 แม่สูส 1 แม่อำ 1 แม่ดี 1 แม่สูส 1 แม่สูร 1 คนทั้งหมดนั้นเป็นพยาน
(ให้) แม่สูสนี้”

ในจารึกบางหลักระบุว่ามีความเป็นสักขีพยาน พบใน

IMA 9 ความว่า

“ศุภมัสดุ 1539 มะเส็ง นักษัตร ทูติยาสาธ ขึ้น 2 ค่ำ วันอังคาร มีการชุมนุมนักพระธรรมเขต
มหาสังฆราชบพิตร และ นักพระสุคนธ์มหาบพิตร นักพระมหามงคล นักพระราชจิสมุหะ
นักพระอดุลยเชษฐา นักพระพรหมรัตน์ นักพระธรรมกาย นักพุทธานาม นักสมเด็จโหมก นัก
พระธรรมอริยะ เถรานุเถระภิกษุสงฆ์ทั้งผอง เป็นสักขีพยาน”

“(20-22) ข้างฝ่ายญาติออกญาติพญาชัย 1 พระมนิสมัต 1 อาตุล 1 แม่สร 1 แม่แง 1 ญาติ
ทั้งหลายนี้ ช่วยรับรู้ด้วยเทอญ”

IMA 24 ความว่า

“... (11-22) มีชุมนุมนักเถิง นักสมเด็จปราชญ์นันทบพิตร นักพระราชศิลาจารย์ มหา
สังฆราชบพิตร นักวินัยธรบพิตร นักพระสังฆราชา มหาสังฆราชบพิตร นักสมเด็จพระ
ธรรมสารีริกบุตรบพิตร นักมหาเถรบรรทักชินบพิตร สมเด็จสุเมธบพิตร ทั้งสมเด็จพระ
ครูเถรานุเถระ สามเณร เป็นจำนวนมาก ฝ่ายศิษย์ของพระองค์โสดมินักมหาเถรเมณิเชษฐ
บพิตร นักสมเด็จบรรทักชินบพิตร นักสมเด็จพระวรเชษฐบพิตร นักแก้ว นักสุข นักไน
นักธรรมเมณิ นักธรรมสุต นักสมณปัญญาพร้อมทั้งสามเณรน้อยใหญ่ เป็นจำนวนมาก ซึ่ง
เป็นสักขีพยาน ฝ่ายพระวาสโสดมินักพระมนิ พระองค์ นักพระมหาสมัตถ์ พระสังฆการี
ทั้งกรรมการเป็นจำนวนมาก ฝ่ายญาติของท่านมี ตายศ พระเมณิราชา พระสุรินทร์เจ้า และ
บัณฑิตอินทร์ เจ้าสารมนตรี พระเจ้าจักรี แม่แกน เจ้าโนก พระอินทรจักรี เจ้าสูร ฝ่ายสตรี
มีนางนง นางอำ (27-33) กรรมการทั้งหมดนี้ซึ่งเป็นสักขีพยานรับรู้ธรรมดาดี...”

บางครั้งแม้ในจารึกจะไม่ได้ใช้คำว่า สักขีพยาน แต่เนื้อความก็บอกลักษณะการเข้ามา
ชุมนุมในฐานะพยาน มาช่วยอนุโมทนา พบใน

IMA 17 ความว่า

“ (22-28) ... ลุ 1554 ศก วอก นักษัตร อาสาธ บุรณมี พุทฺธิสบัติ ชุมนุมสงฆ์ นักพระราชศิลา
จารย์ มหาสังฆราชบพิตร นักสมเด็จพระมหามงคลบพิตร นักพระมหาสมุหะ นักสมเด็จ

ปราชญ์นันท์ นักสมเด็จพะโมคคัลลา นักสมเด็จสุเมธ นักสมเด็จพะบรมุณี นักมหาเถรอุทัยปัญญา (28-30) ชุมนุมฝ่ายคฤหัสถ์โสด มีเจ้าสุคนธราช เจ้าปัญญาเทวราช นักรธรรม นักเจ้าภิกษุอินทร์ นักเจ้าภิกษุสมัน เจ้ายศ เจ้าสมัน นางสุส (30-32) ข้างฝ่ายญาติทั้งหมดนี้ ช่วยอนุโมทนากับเจ้าเชษฐ และนางสุส ผู้มีจิตศรัทธาให้อาสุสนี้รอดพ้นไปเป็นไพร่ฟองแผ้ว สะอาด ปราศจากหนี้เลย”

สักขีพยานที่มีเพียงพระสงฆ์ สามเณร พบใน

IMA 11 ความว่า

“ศุภมัสดุ ชาติดิเรก 1550 สัมฤทธิศก มะโรง นักษัตร เดือนวิสาขะ ขึ้น 13 ค่ำ วันจันทร์ มีชุมนุมนักพระธรรมเขตรมหาสังฆราชบพิตร และนักปราชญ์ และนักสมเด็จ พระปัญญาเชษฐ นักอำ นักปัญญาทัสสี คนทั้งหมดนี้เป็นสักขีพยาน (ให้เจ้าอุทัยสมัตถ์ และนางมาศ)

IMA 15 ความว่า

(นักสมเด็จจริยสุธรรม) “. . .อาราธนาณิมนต์กมรแดงสงฆ์ทั้งผอง มีนักสมเด็จพะปถมมุณี บพิตร นักพระมหามงคล นักพระราชจุ นักอินทรไกลาส นักพระบวรสัตถา นักพระมหาโมคคัลลาและนักพระราชศีลาจารย์ มหาสังฆราชบพิตร ทั้งสมเด็จพะครูเถรานุเถระ ภิกษุสงฆ์ เป็นประธาน เป็นพยาน”

IMA 26 ความว่า

“. . . สมเด็จจริยสงฆ์ทั้งหลาย เป็นอาทิ ที่สำคัญที่สุด คือ สมเด็จมหาสังฆราช สุ่มงคลศีลาจารย์ มหาสังฆราชบพิตร และนักสมเด็จพะปราชญ์ นักสมเด็จอุทัยปัญญา นักสมเด็จบวรธรรมา นักสมเด็จจริยวงศา นักสมเด็จพะราชกวี นักสมเด็จมหาบาลี นักอดุลญาณ นักปัญญาภิน สมเด็จเถรานุเถระ ซึ่งเป็นพยานรับรู้ เมื่อเวลาที่นางเหี่ยมมาจัด ฉลองพระ ณ บนลานพระพินัน”

บุญกิริยาวัตถุข้อที่ 4 สิลัมัย บุญเกิดจากการรักษาศีล

ศีล ตรงกับภาษาบาลีว่า สิล ตามศัพท์แปลว่า ปกติ หมายความว่า คนที่มีกาย วาจา ใจเป็นปกติ ไม่ถูก โลภะ โทสะ โมหะ ครอบงำ และชักไปทำชั่วทำผิด ศีล คือ ความประพฤติดีทางกายและวาจา การรักษากายและวาจาให้เรียบร้อย , ข้อปฏิบัติสำหรับควบคุมกาย

และวาจาให้ตั้งอยู่ในความดีงาม , การรักษาปกติตามระเบียบวินัย , ปกติมารยาทที่ปราศจากโทษ , ข้อปฏิบัติในการฝึกหัดกายวาจาให้ดียิ่งขึ้น , ความสุจริตทางกาย วาจาและอาชีพ¹²⁰. ในพระวิสุทธิมรรค ได้กล่าวถึง ศิล ว่าเป็นการทรงไว้ซึ่งกุศลกรรมทั้ง 3 คือ กายกรรม วจีกรรม และมโนกรรม และได้บอกถึงอานิสงส์การรักษา ศิล 5 ประการ

อานิสงส์ที่ 1 บุคคลนั้นย่อมจะได้กองสมบัติอันมาก บังเกิดขึ้นแก่ตน เพราะมิได้ประมาท

อานิสงส์ที่ 2 ย่อมมีกิตติศัพท์กิตติคุณพึงเฟื่องไปในทิศานุทิศทั้งปวง

อานิสงส์ที่ 3 จะได้สู่ท่ามกลางบริษัท คือ ชัตติยบริษัท คือ พรหมณบริษัท คฤหบดีบริษัท และสมณบริษัท ย่อมองอาจ แก้วกล้า เหตุเพราะปราศจากโทษ มิควรมีบุคคลจะพึงตีเตียนตน

อานิสงส์ที่ 4 ย่อมประกอบด้วยความเลื่อมใส มิได้หลงลืมสติ

อานิสงส์ที่ 5 เมื่อสู่มรณะ จะได้ไปบังเกิดในมนุษย์สุคติ และสวรรค์สักคเทวโลก¹²¹

การรักษา ศิล ที่พบในจารีกนครวัดสมัยหลังพระนครมีเพียง 1 หลักเท่านั้น คือ IMA 2

IMA 2 ความว่า

“อนึ่งโสด (สมเด็จพระราชมารตามหากัลยาณวดีศรีสุชาดา) มีสัจจาธิฐานจะเป็นอุบาสกรัตนถือเบญจศิล พยายามรักษาศิลแปด ณ วันขึ้น 8 ค่ำ และแรม 8 ค่ำ เป็นปกติ จนกระทั่งถึงอายุขัย อันเป็นที่สุด”

ในจารีกกล่าวถึง เบญจศิล หรือ ศิล 5 เป็นศิลสำหรับทายก ทายิกา หรือคนสามัญทั่วไปต้องยึดถือปฏิบัติ และศิลอีกประเภทหนึ่งที่จารีกกล่าวถึง คือ ศิล 8 หรือ เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า อุโบสถศิล สำหรับอุบาสกอุบาสิกายึดถือปฏิบัติในวันอุโบสถ หรือวันธัมมัสสวนะ หรือวันพระ ศิลทั้ง 2 ประเภทนี้มีดังนี้

เบญจศิล หรือ ศิล 5 ได้แก่

1. ปาณาติปาตา เวรมณี (เว้นจากการปลงชีวิต , เว้นจากการฆ่าการประทุษร้ายกัน)
2. อทินนาทานา เวรมณี (เว้นจากการถือเอาของที่เขาไม่ได้ให้ , เว้นจากการลักโกงละเมิดกรรมสิทธิ์ ทำลายทรัพย์สิน)

¹²⁰ พระธรรมปิฎก, พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์ , 245.

¹²¹ วงศ์ ชาญบาลี, พระวิสุทธิมรรค (พระนคร : เลียงเชียง, 2499), 45-47.

3. กาเมสุมิจุฉาจารา เวมณี (เว้นจากการประพาศติผิดในกาม , เว้นจากการล่วงละเมิดสิ่งที่ผู้อื่นรักใคร่หวงแหน)
4. มุสวาทา เวมณี (เว้นจากการพูดเท็จ โกหก หลอกลวง)
5. สุราเมรยมชฺชปมาทฏฐานา เวมณี (เว้นจากน้ำเมา คือ สุราและเมรัยอันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท , เว้นจากสิ่งเสพติดให้โทษ)

ศีล 5 ข้อนี ในบาลีชั้นเดิมส่วนมากเรียกว่า ลิกขาบท 5 (ข้อปฏิบัติในการฝึกตน) บ้าง ธรรม 5 บ้าง คำว่า “เบญจศีล” ที่มาในพระไตรปิฎก ปรากฏในคัมภีร์ชั้นอปทาน และพุทธวงศ์ ต่อมาในสมัยหลัง มีชื่อเรียกเพิ่มขึ้นว่า เป็นนิจศีล (ศีลที่คฤหัสถ์ควรรักษาเป็นประจำ) บ้าง ว่าเป็นมนุษยธรรม (ธรรมของมนุษย์หรือธรรมที่ทำให้เป็นมนุษย์) บ้าง¹²²

ศีล 8 หรือ อัฐศีล (การรักษาระเบียบทางกาย วาจา , ข้อปฏิบัติในการฝึกหัดกาย วาจาให้ยิ่งขึ้นไป) ได้แก่

1. ปาณาติปาตา เวมณี (เว้นจากการทำชีวิตสัตว์ให้ตกลงไป)
2. อทินนาทานา เวมณี (เว้นจากการถือเอาของที่เขาไม่ได้ให้ด้วยอาการแห่งขโมย)
3. อพฺรหมจฺริยา เวมณี (เว้นจากกรรมอันมิใช่พรหมจรรย์ , เว้นจากการประพาศติผิดพรหมจรรย์ คือ ร่วมประเวณี)
4. มุสวาทา เวมณี (เว้นจากการพูดเท็จ)
5. สุราเมรยมชฺชปมาทฏฐานา เวมณี (เว้นจากน้ำเมา คือ สุราและเมรัยอันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท)
6. วิกาลโภชนา เวมณี (เว้นจากการบริโภคอาหารในเวลาวิกาล คือ ตั้งแต่เที่ยงแล้วไปจนถึงรุ่งอรุณของวันใหม่)
7. นจฺจุคฺคิวดาติวิสุทฺถสฺสณมาลาคนฺธุวิเลปนธารณมณฺฑนวิภูสณฏฐานา เวมณี (เว้นจากการฟ้อนรำ ขับร้อง บรรเลงดนตรี ดูการละเล่นอันเป็นข้าศึกต่อพรหมจรรย์ การตัดทรงดอกไม้ ของหอม และเครื่องลูบไล้ ซึ่งใช้เป็นเครื่องประดับตกแต่ง)
8. อุจฺจาสยณมหาสยนา เวมณี (เว้นจากที่นอนอันสูงใหญ่หรูหราฟุ่มเฟือย)

¹²² พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ 10 (กรุงเทพฯ : สือตะวัน, 2545), 175.

ศีล 8 นี้ สมาทานรักษาพิเศษในวันอุโบสถ เรียกว่า อุโบสถ หรือ อุโบสถศีล¹²³ อุบาสก อุบาสิกาสมาทานรักษาเป็นการจำศีลในวันพระ คือ ขึ้นและแรม 8 ค่ำ 15 ค่ำ (แรม 14 ค่ำในเดือนขาด)¹²⁴

ในจารีกกล่าวถึงการรักษาศีลน้อยมาก แต่ก็ไม่ได้สะท้อนว่าคนเขมรในสมัยนั้นจะถือศีลกันน้อย เพราะในเวลาทำบุญหรือทำทานต่าง ๆ หลังจากสวดมนต์ไหว้พระแล้ว ก่อนประกอบพิธีอื่น ๆ ต่อไปก็ต้องอาราธนาศีล 5 และรับศีล 5 ก่อนอยู่แล้ว จึงอาจไม่จำเป็นต้องกล่าวไว้ในจารีกอีก

บุญกิริยาวัตถุข้อที่ 5 อปจายนมัย บุญเกิดจากการประพฤติถ่อมตนต่อผู้ใหญ่

การประพฤติถ่อมตัวไม่เย่อหยิ่งกระด้าง เป็นอาการที่แสดงออกทางกาย วาจา อปจายนมัย จึงจัดอยู่ในศีล ในภาษาเขมร มีรูปเป็น អបថាយ (อปจายน) เป็นคำบาลีสันสกฤต หมายถึง ความเคารพ , ยำเกรง , การบูชา , การทำสักการะ , การเคารพต่อบุคคลที่ควรเคารพ¹²⁵ การบูชา มี 2 อย่าง ได้แก่ อามิสบูชาและปฏิบัติบูชา อามิสบูชา เป็นการสักการะด้วยสิ่งของ การประพฤติถ่อมตนจัดเป็นการปฏิบัติบูชา คือ การบูชาด้วยการทำสักการะ เคารพ นบนอบ และไหว้¹²⁶

การประพฤติถ่อมตน ที่พบในจารีกนครวัดสมัยหลังพระนคร ได้แก่ การน้อมไหว้หรือการเคารพ นบนอบ พบในจารีกนครวัดสมัยหลังพระนคร จำนวน 7 หลัก ได้แก่ IMA 2 , 3 , 17 , 27 , 31 , 32 และ 38 มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

IMA 2 ความว่า

“นี่คือ ตรีพิธสุจิริตศรัทธา แห่งข้าเจ้า สมเด็จพระราชมารตามหากัลยาณวัตติศรีสุชาดาอุดมชาติ กษัตริย์ พระมหาอุบาสิการัตนบพิตร (4-8) ถวายบังคมประนมแทบพระวรบาทารพินธุแห่ง สมเด็จพระมหาศรีรัตนตรัยเจ้าชีวิตของเรา”

¹²³ เรื่องเดียวกัน, 176.

¹²⁴ เรื่องเดียวกัน, 364.

¹²⁵ ฤๅณาสถบดินทิฏฐ. วิชาสุภะโยธ ภาควิชา ๑, ๒, 1643.

¹²⁶ มหามกุฏราชวิทยาลัย คณะกรรมการแผนกตำรา, มังคลัตถที่ปนี แปล เล่ม 1, พิมพ์ครั้งที่ 6 (กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2511), 85.

IMA 3 ความว่า

“(13-16) สมเด็จพระมหาราชาธิบดี ถวายบังคมประนมแทบพระวรบาทพิณธุ ในสมเด็จพระมหาศรีรัตนตรัยบรมบพิตร”

IMA 17 ความว่า

“นี่คือ สัตยาธิษฐานปรณิธานแห่งเจ้าเชษฐีและนางสุธ พ้อมด้วยพี่น้อง ลูก หลาน วงศ์วานสรรพสันดาน มีอาทิ รวมทั้งพรรคพวกและเพื่อน (7-16) (มี) ความจำนงบันดาลจิต ศรัทธา สาทร บวรอนุกุล . . . พร้อมกันด้วยความโสมนัส นมัสการถวายบังคมประนมวรบาท พระศาสตราจารย์อรพินท์ แห่งพระบาทกมรเตงเียงบรมศรีรัตนตรัยบพิตร ผู้เป็นที่พึ่งทั้งสามเป็นประธาน”

“(38-39) แล้วเราให้จัดผลไม้ เครื่องหอมกระยาสรวพพัญชนะ อาหาร (39-40) ควรที่เราจะอาราธนานิมนต์สงฆ์ อันทรงจตุบริสุทธิศีลมานั่งเหนืออาสน์อันประเสริฐ (40-42) ควรเราจะถวายบูชาพระศาสตราจารย์กมรเตงเียง พระศรีรัตนตรัยบพิตรผู้มีปัญญาอันกว้างขวางเป็นหลักชัยแห่งเรา”

IMA 27 ความว่า

“...อันเป็นวันและคืนที่มิโฬารด้วยมงคล ด้วยพระทัยอันสดใสแห่งนักสมเด็จพระมุนิกุศลบพิตร พระองค์ถวายบังคมพระนครวัด”

IMA 31 ความว่า

“สุจริตจากสัตยาธิษฐานปรณิธานในสมเด็จพระปรีวิทูบพิตร (7-15) กราบถวายบังคมประนมทูลละอองธุลีพระศรีวรบาทยุค วิมลไตรในสมเด็จพระศรีสากยมุนีศรีโคดม บรมบพิตรกมรเตงเียง เสด็จเถลิงด้วยมงคล 108 ประการ . . .”

IMA 32 ความว่า

“จากสัตยาธิษฐาน ปรณิธานในนางแปน (14-19) กราบถวายบังคมประนมทูลละอองธุลีพระศรีวรบาทยุค วิมลอภิจินตย์ ในสมเด็จพระศรีสากยมุนี พระศรีโคดม พระกมรเตงเียง พระองค์รุ่งเรืองด้วยมงคล 108 ประการ”

“(28-30) ข้าพชนมัสการถวายบังคมประนมกัมศิระ (ทูลพระบาทพระพุทธรองค์) เหนือเศียรทุกวัน”

IMA 38 ความว่า

- “ 5. ปทุมกระพุ่มสะอาด ถวายพระบาทสรพรเพชญ์ทรงค่า
 คุกเข่ายกทศกรไกร บรรจงประไพบนศีรษา
 6. ข้ากราบใต้พระบาท อภิวาทรวรวันที่
 คึดถวายไปยังพระศรี รัตนตรัยศรีกัลลา ?

 10. ข้ากราบใต้พระบาท อภิวาทรวรวันทา
 ประนมพระเศศา ปัญจพุทธรัตนตรัย
 11. เดชะอัญชยมถวาย ทศกรายหมดเหตุภัย
 ประชุมบรรจงกระพุ่มมืออันทรงค่า จิตรมูลไม? แห่งปรารณา

 15. เดชะอัญชยมถวาย สُبงกชกายกับหัตถา
 ลดเล็กทั้งองคา ถวายวันทาเสร็จเทอญ”

จากจารึก 6 ใน 7 หลัก ได้กล่าวคำถวายบังคมแทบพระบาทสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระศาสดาแห่งพุทธศาสนา มีเพียง 1 หลัก คือ IMA 27 ที่ถวายบังคมต่อพระนครวัด ในพระไตรปิฎกได้กล่าวถึงอานิสงส์ในการถวายบังคมพระบาท ในจันฑาลิวิมาน ว่าด้วยจันฑาลิมานว่า พระมหาโมคคัลลานะเถระ ได้ถามเทพธิดาผู้สวยงามว่าทำไมถึงมีรัศมีดังทองคำมั่งมีรุ่งโรจน์ มีเกียรติยศมาก งามตระการ แวดล้อมด้วยหมู่อัปสร พวกกันลงมาจกวิมานแล้วไหว้ท่าน (โมคคัลลานะ) เทพธิดา ตอบว่า เมื่อครั้งเกิดเป็นมนุษย์ เธอเป็นหญิงจันฑาล ถูกท่านผู้เป็นวีรบุรุษ (คือ ท่านโมคคัลลานะในตอนนั้น) ส่งไปเพื่อถวายบังคมพระบาทของพระพุทธเจ้า ตัวเธอได้ถวายบังคมพระบาทของพระโคตมผู้เป็นพระอรหันต์ มีพระเกียรติยศอันงาม ครั้งได้ถวายบังคมแล้ว จูติจากกำเนิดหญิงจันฑาลก็เข้าถึงวิมานอันจำเริญโดยประการทั้งปวง ในเทวอุทยานมีนามว่า นันทวัน เทพอัปสรประมาณพันหนึ่งพากันมายืนห้อมล้อมเธอเป็นผู้ประเสริฐกว่าเทพอัปสรนั้นโดยรัศมีเกียรติยศ และอายุ เธอได้กระทำกัลยาณกรรมไว้มาก มีสติสัมปชัญญะ และเธอมาในโลกนี้ก็เพื่อนมัสการท่านโมคคัลลานะที่ได้กรุณาเธอ เมื่อไหว้ทำทั้งสองของพระโมคคัลลานะแล้วอันตรธานไป¹²⁷

¹²⁷ พ.ว. 2 (2) / 21 / 177 - 179

บุญกิริยาวัตถุข้อที่ 6 เวຍยาวัจจมัย บุญเกิดจากการช่วยขวนขวายในกิจที่ชอบ

เวียยาวัจจมัย บุญสำเร็จด้วยการขวนขวาย, เวียยาวัจจะ ขวนขวาย หมายถึงช่วยทำกิจการงานให้ผู้อื่น. อาจเป็นการให้ทานวัตถุ วัตถุที่จะพึงให้, ให้กำลังกาย คือ ช่วยขวนขวายทำกิจการของเขาให้สำเร็จ หรือกำลังความคิด คือ ช่วยคิดการงานให้เขาอย่างหนึ่ง, บอกความรู้ให้เขา เป็นกำลังปัญญาอีกอย่างหนึ่ง (โอ. ๑/๖๓-๖๖). ในภาษาเขมร มีรูปเป็น **វេយ្យាវច្ឆ** (เวียยาวัจ) หมายถึง การขวนขวาย, ความขยันขันแข็ง, การไม่ดูดาย, การเอาใจใส่¹²⁸

ข้อความในจารึกสมัยหลังพระนครกล่าวถึงการกระทำที่แสดงออกถึงการขวนขวายในกิจที่ชอบจะเกี่ยวกับบุญพิธีต่าง ๆ ได้แก่

1. บรรจุพระธาตุ, ประดิษฐานพระมหาสารริกธาตุ จากจารึกพบการบรรจุพระธาตุและประดิษฐานพระมหาสารริกธาตุที่นครวัด 2 หลัก คือ IMA 3 และ 4 โดยสมเด็จพระชัยเชษฐาธิราชและออกหลวงอภัยราช

IMA 3 ความว่า

“(สมเด็จพระชัยเชษฐาธิราช) พระองค์ทรงมีพระราชประสงค์ปรารถนาจะทรงยกพระศาสนาพระตถาคตให้ปรากฏ จึงทรงปฏิสังขรณ์มหาปราสาทพระพิฆเณศวร ยกหินก่อยอดนพคุณของปราสาท ตบแต่งให้วิจิตร ปิดทอง (22-27) เสร็จแล้ว**ประดิษฐานพระมหาสารริกธาตุ**”

IMA 4 (B) ความว่า

“(14-24) . . .ออกหลวงอภัยราชมีจิตศรัทธา สร้าง (ปราสาทหิน พระพุทธรูป) พระบฏ 1 **บรรจุพระธาตุ** ให้ทาน ตัดธง . . .”

ในพระไตรปิฎกพบผลของการบูชาพระธาตุโดยพระธาตุบุชกเถระเป็นผู้กล่าวว่า เมื่อพระพุทธรูปเจ้า พระนามว่า สิทธิตตะปรินิพพานแล้ว ท่านได้นำญาติมาทำการบูชาพระธาตุ ด้วยการบูชา นั้น ทำให้ท่านไม่รู้จักทุกข์ สามารถเผากิเลสทั้งหลาย เข้าถึงคำสอนของพระพุทธรูปเจ้า¹²⁹

¹²⁸ ฤๅษาสาสถบัณฑิต. วัชราศุภกฤษเฐว ภาตธี ๑, ๒, 1216.

¹²⁹ ชุ.อป. 9 / 76 / 131

2. อาราธนาพระสงฆ์มาฉลองพระพุทธรูป การทำบุญที่นครวัดส่วนมาก คือ การสร้างพระพุทธรูป แต่ไม่ได้ระบุว่าได้ฉลองพระพุทธรูป มีเพียงใน IMA 9 เท่านั้นที่ได้จารึกไว้อย่างชัดเจน โดยนิมนต์พระสงฆ์มาฉลอง ดังข้อความว่า

“(22-25) ศุภมัสดุ 1549 ศก เถาะ นักษัตร ขึ้น 1 ค่ำ ทูติยาสาธม ยังอยู่ในปฐมสาธมเลย วันอังคาร คือ ออกญาสมรและนางแอบเตรียมการอันเป็นกุศล อาราธนานิมนต์พระสงฆ์ทั้งผองมา**ฉลองพระพุทธรูป**มา”

การสร้างพระพุทธรูปมานั้นเพื่อเป็นสิ่งแทนองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า เพื่อให้เป็นที่เคารพสักการบูชาทั้งของตน และคนทั้งปวงที่เลื่อมใส การสร้างพระพุทธรูปหรือพระพุทธรูปมานั้นนับว่าเป็นมหากุศล เพราะมีผลเตือนให้เกิดพุทธานุสสติ ระลึกถึงคุณพระพุทธรูปอยู่เนือง ๆ เมื่อได้พบเห็นนมัสการกราบไหว้ในเวลาใด ก็บังเกิดความเลื่อมใสในพระคุณของสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าในเวลานั้น พระพุทธรูปมานั้นยังเป็นที่เจริญใจ เจริญตา สำเร็จเป็นทัสสนานุตตรียะ คือ ความได้เห็นอันเยี่ยมยอดประการหนึ่ง¹³⁰

3. ทำพิธีมูรธาภิเศก พบเพียง 1 หลัก คือ IMA 2

IMA 2

“(18-20) ว่าแล้ว ข้าเจ้าก็เปลื้องมวยผมวางลง ณ ที่นั้น ตั้งใจ**ทำพิธีมูรธาภิเศก ณ สถานพระพิษณุโลก** (20-24) เสร็จแล้ว เผามวยผมเป็นสมุก สร้างเป็นพระพุทธรูปไว้ยังสถานบากานนี้ หนึ่งโสด มีสัจจาธิษฐานจะเป็นอุบาสกรัตนือเบญจศีล พยายามรักษาศีลแปด. . .”

มูรธาภิเศก ในภาษาเขมรปัจจุบัน คือ **มูรธาภิเษก** หมายถึง การรดน้ำพระเศียร คือ การรดน้ำสังข์บนพระเศียรของกษัตริย์ให้เสด็จครองราชย์อย่างสมบูรณ์¹³¹ จากจารึกพระนางมหากัลยาณวดีศรีสุชาดา สันนิษฐานว่าเป็นสมเด็จพระราชมารดาของกษัตริย์ คือ ชัยเชษฐาที่ 1 ตั้งใจมา**ทำพิธีมูรธาภิเศก** ถ้าพิธีนี้หมายถึงการรดน้ำพระเศียรของกษัตริย์ พิธีนี้จึงเป็นพระราชพิธีที่สำคัญ พระราชมารดาองค์นี้ทำการบวช เพราะมีข้อความถัดมาว่า “มีสัจจาธิษฐานจะเป็นอุบาสกรัตน . . .” เมื่อเปลื้องมวยผมแล้ว นำมวยผมมาเป็นสมุกผสมสร้างเป็นพระพุทธรูป

¹³⁰ ลูก ส.ธรรมภักดี [นามแฝง] ผู้รวบรวม, ยอดอานิสงส์ 108 ฉบับ 4 สมเด็จ (พระนคร : ลูก ส.ธรรมภักดี, 2511), 174, 182.

¹³¹ กฤษณาสอบณัติ. รัชกาลสุโขทัย ภาตที่ ๑, ๒, 898.

4. บวชลูก , บวชพระ, บวชสามเณร,ฉลองผนวช,สมโภชบวชพระ พบในจารึก 8 หลัก ได้แก่ IMA 4(A), 6, 10, 12, 32, 37, 38, 39 ดังรายละเอียดดังนี้

IMA 4 (A) ความว่า

“ถ้าพระมหาเถรอุทัยกถา**บวชสามเณรทั้ง 3** นี้โสด ถ้าสามเณรทั้ง 3 นี้ รูปใดรูปหนึ่ง บวชบริบูรณ์ จนได้อุปสมบท ให้ปกครองญาติทั้งหมดแทน พระมหาเถรอุทัยกถา”

IMA 6 ความว่า

“(14-15)(นักออกหลวงอภัยราช) จะ**สมโภชบวชพระ** (ประดับ) ธง ฉัตร กุศลทั้งหมดทั้งหลายนี้ ส่งไปยังท่านออกธรร”

IMA 10 ความว่า

“นักอุทัยปัญญามีจิตศรัทธา นำพ่อแม่พี่น้องลูกหลานมาจากเมืองขจรลง มาตัดธงสัปตปกรณทั้ง 7 แล้ว**ฉลองผนวช**”

IMA 12 ความว่า

“คนทั้งหมดนี้มีจิตศรัทธาสร้างพระพุทธรูป . . . **บวชลูก 2 คน**”

IMA 32 ความว่า

“(นางแป้นนักจันเป็นกุศลผลบุญแต่ก่อน) สร้างพระพุทธรูป . . . สร้างภูเข่า 1000 ลูก 2 ครั้ง ภูเข่า 5 ลูก 2 ครั้ง **ให้ลูกบวช 9 ครั้ง** สร้างคัมภีร์ 5 ผูก . . .”

IMA 37 ความว่า

“เมื่อ (ออกญาเสนาประเทศ) ได้เป็นโกษา บวช 2 คน **ให้บวชลูกหลาน ให้บวชเขย ลูกบุญธรรมเป็นสามเณร 7 องค์ แล้วอุปสมบทเป็นภิกษุ 10 องค์ . . .** นี้คราเมื่อเป็นโกษา (20-24) ครั้นทรงพระกรุณาชุบเลี้ยงเป็นกลาโหม **บวชครั้งหนึ่ง ให้ลูกคนโต ๆ บวช 6 คน ให้บวชลูกคนกลาง 4 คน ให้บวชลูกคนถัดไป 1 คน** นี่เป็นการนับภิกษุกุศลผลบุญของออกญาเสนาประเทศ”

IMA 2 ผู้ทำบุญคือ พระราชมารดาของกษัตริย์องค์หนึ่ง ทรงได้เห็นพระราชบุตรศรัทธาปฏิสังขรณ์พระพิษณุโลก จากช่วงเวลาดังกล่าวกษัตริย์องค์นั้นตามพงศาวดาร คือ ชัยเชษฐาที่ 1 และในอีก 2 ปีต่อมา จาก IMA 3 ยังปรากฏชื่อของพระองค์เป็นผู้ทำบุญ คือ ทรงปฏิสังขรณ์พระพิษณุโลกเมื่อแล้วเสร็จจึงประดิษฐานพระมหาสารีริกธาตุไว้ ณ ที่นั้นด้วย ดังมีรายละเอียดดังนี้

IMA 2 ความว่า

“(11-18) ข้าเจ้าได้เห็นสมเด็จพระราชบุตร ทรงมีศรัทธาปฏิสังขรณ์พระพิษณุโลกแห่งกัมพูชา โบราณนี้ให้บริบูรณ์ดังเดิมดุจโบราณ”

IMA 3 ความว่า

“(16-22) กล่าวคือ เมื่อกาลอันเป็นปฐม สมเด็จพระมหาอุบาสิก(สมเด็จพระชัยเชษฐาธิราช) ได้เสด็จขึ้นเสวยราชสมบัติ รักษาราชประเพณีนั้น พระองค์ทรงมีพระราชประสงค์ปรารถนาจะทรงยกพระศาสนาพระตถาคตให้ปรากฏ จึงทรงปฏิสังขรณ์มหาปราสาทพระพิษณุโลกปรากฏ ยกหินก่อยอดนพศูลของปราสาท ตกแต่งให้วิจิตร ปิดทองเสร็จ แล้วประดิษฐานพระมหาสารีริกธาตุ”

6. **ซ่อมพระพุทธรูป** ปรากฏในจารึกเพียง 1 หลัก คือ IMA 38 ซึ่งเป็นจารึกในรุ่นหลังของจารึกนครวัดสมัยหลังพระนคร ผู้มาทำบุญ ชื่อ ชัยนัน เป็นจารึกหลักเดียวที่แต่งเป็นร้อยกรอง เนื้อหาส่วนหนึ่งได้กล่าวว่า มีพระพุทธรูปแตกหัก กร่อน กระจัดกระจาย บางองค์แตกเป็นท่อน ๆ จึงได้นำมารวมแล้วประกอบขึ้นเป็นองค์ใหม่ การซ่อมแซมพระพุทธรูปถือเป็นบุญอย่างหนึ่ง เพราะพระพุทธรูปเปรียบได้เป็นตัวแทนขององค์สัมมาสัมพุทธเจ้า

IMA 38 ความว่า

“ 34. แล้วซ่อมพระที่หักพัง	หักกร่อนแตกทั้งองค์
กระจัดกระจายอันตรธาน	แตกทั้งองค์เป็นท่อน ๆ
35. บางท่อนหักตรงคอ	พระเศวตทั้งหมดตกหายไป
พระบาทแตกเป็นท่อน ๆ	พระหัตถ์หายขาดกระจัดกระจาย
36. พยายามเลือกหามารวมกัน	ซ่อมให้ติดกันเข้าเป็นรูปกาย
ปิดทองรูปทั้งหลาย	ให้ดีพรรณรายล้อมมีทรง
37. ฝ่ายรูปทั้งหลายมี	ร้อยสามสิบกว่าองค์
สร้างพระบฏสองชั้นงดงาม	นับแล้วครบทั้งองค์เล็กองค์ใหญ่
38. แล้วบวชฉลองพระเจดีย์	พระสร้างใหม่นั้นฉลองรวมกัน

ฉลองแล้วทั้งเล็กใหญ่

เป็นอุดมมณฑลเสร็จเทอญ”

7. ถวายตัวเป็นอุบาสก-อุบาสิกา **อุปัฏฐาก** ที่จารึกไว้อย่างชัดเจน มีเพียง 1 หลัก คือ **IMA 3** เป็นจารึกของสมเด็จพระชัยเชษฐาธิราชที่ปรารภนาถวายนุตรให้เป็นอุบาสก อุบาสิกา อุปัฏฐาก ช่วยเหลือ ส่งเสริมพระศาสนาให้คงอยู่สืบต่อไป ดังข้อความในจารึกว่า

“สมเด็จพระมหาอุบาสมหาราชบพิตร (สมเด็จพระชัยเชษฐาธิราช) ทรงมีพระราชดำริปรารภนาถวายนุตรนี้ แม้เป็นบุรุษก็ตาม แม้เป็นสตรีก็ตาม ทรงมีพระราชอริษฐานจะถวายเป็น **อุบาสก อุบาสิกา อุปัฏฐาก**ของสมเด็จพระมหาศรีรัตนตรัยบรมบพิตร ขอภักดีอย่างแน่นแฟ้นต่อพระศาสนาพระตถาคตเทอญ ออกจากพื้นพระศาสนาเลย”

เรื่องของการส่งเสริม ช่วยเหลือพระพุทธศาสนานี้ ในพระไตรปิฎก ได้กล่าวถึงอุบาสิกา ท่านหนึ่ง คือ นางวิสาขา มิครมาตา ที่ได้รับยกย่องจากพระพุทธเจ้าว่า เลิศกว่าพวกอุบาสิกาสาวิกาด้านการถวายทาน เหตุเพราะนางได้ปรารภนาถ**ผ้าวัสสิกกุฏ** (ผ้าอาบน้ำฝน) แก่พระสงฆ์ตลอดชีพ ถวาย**อาคันตุกภัตร** (อาหารที่เขาถวายเฉพาะภิกษุอาคันตุกะ คือ ผู้จรมาจากต่างถิ่น) แก่พระสงฆ์ตลอดชีพ ถวาย**คัมภีภัตร** (ภัตเพื่อผู้ไป, อาหารที่เขาถวายเฉพาะภิกษุผู้จะเดินทางไปอยู่ที่อื่น) แก่พระสงฆ์จนตลอดชีพ ปรารภนาถจะถวาย**คิลานภัตร** (อาหารที่เขาถวายเฉพาะภิกษุอาพาธ) แก่สงฆ์จนตลอดชีพ ถวาย**คิลานุปัฏฐากภัตร** (อาหารที่เขาถวายเฉพาะภิกษุผู้พยาบาลไข้) แก่พระสงฆ์จนตลอดชีพ ถวาย**คิลานเภสัช** (ยารักษาโรค) แก่พระสงฆ์จนตลอดชีพ ถวาย**ยาคุ** (ข้าวต้ม , เป็นอาหารเบาสำหรับฉันรองท้องก่อนถึงเวลาฉันอาหารหนักเป็นของเหลว ต้มได้ ชดได้ ไม่ใช่ของฉันให้อิ่ม) ประจำแก่สงฆ์จนตลอดชีพ และปรารภนาถถวาย**ผ้าอุทกสาฎก** (ผ้าอาบ , เป็นจีวรอย่างหนึ่งในจีวร 5 อย่างของภิกษุณี) แก่ภิกษุณีสงฆ์จนตลอดชีพ ซึ่งพระพุทธเจ้าอนุญาตให้นางกระทำการดังกล่าว และกล่าวคาถาอนุโมทนาว่า “สตรีใด ให้ข้าวและน้ำ มีใจเบิกบานแล้ว สมบูรณ์ด้วยศีล เป็นสาวิกาชของพระสุคต ครบองค์ความตระหนี่แล้ว บริจาคทานอันเป็นเหตุแห่งสวรรค์ เป็นเครื่องบรรเทาความโศก นำมาซึ่งความสุข สตรีนั้น อาศัยมรรคปฏิบัติ ปราศจากธุลี ไม่มีกิเลสเครื่องยั่วใจ ย่อมได้กำลังและอายุเป็นทิพย์ สตรีผู้ประสงคฺบุญนั้น เป็นคนมีสุข สมบูรณ์ด้วยอนามัย ย่อมปลื้มใจในสวรรค์สืบกาลนาน”¹³³

8. **ทำสังคายนา** พบในจารึก 2 หลัก คือ **IMA 34** และ **37** สำหรับการทำสังคายนา กล่าวถึงแล้วใน “ของประเคนสำหรับทำสังคายนา” การทำสังคายนานี้เป็นงานใหญ่ ต้องนิมนต์พระสงฆ์ คือ

¹³³วิ.มหา. 5 (2) / 153 / 281 - 288

พระสังฆราชผู้มีความเชี่ยวชาญในพระธรรมวินัย ต้องเตรียมทั้งเครื่องไทยธรรมสำหรับพระสงฆ์ และของใช้สำหรับการทำสังคายนาด้วยการจารลงในใบลาน ผู้ทำบุญด้วยการสนับสนุนการทำสังคายนานั้นต้องเป็นผู้กำลังทรัพย์มาก จากจารึกนครวัดสมัยหลังพระนครมีการทำสังคายนาเพียง 2 ครั้ง และแต่ละครั้งนั้นเป็นการทำบุญครั้งใหญ่ ผู้มาทำบุญเป็นผู้มียศศักดิ์เป็นข้าราชการชั้นสูงในระดับออกญา ดังมีรายละเอียดดังนี้

IMA 34 ความว่า

“(4-7) ทั้งสอง (ออกญายมราชและขุมท้าวเทพสุพรรณ) มีจิตคิดถึงอนิจจัง กราบลาพระบาทผู้เป็นเจ้า พระองค์ตรัสใช้มาสร้างศรีสุลคางควาย ถวายแด่พระศรีรัตนตรัยทั้ง 3 (8-9) (ทั้งสอง) มีจิตศรัทธาจัดสังคายนา สร้างศาลาบำเรอ ด้วยจิตใจกว้างใหญ่ไพศาล เสร็จแล้วจึงสมทาน (9-12) กาลเมื่อ (มี) สังคายนานั้นนิมนต์พระสงฆ์ 16 องค์ คือ มหาสังฆราชทั้ง 16 องค์ สมเด็จพระเถระสามเณรมองเป็นจำนวนมาก เครื่องใช้สำหรับสร้างพระทองน้ำหนัก 4 ตำลึง 1 องค์ พระสีหิงค์ 1 องค์ . . . ส่วนของพระเคนสมทานพระสังคายนา (มี) ไตรจีวร จรามขาน 1 สำหรับ บาตร 16 ใบ สลกบาตร 16 ชิ้น เครื่องหมากทำด้วยงา 16 สำหรับ ไม้ท้าว 16 อัน มิดโกน 16 เล่ม มิดวินัย 16 เล่ม เหล็กไฟ 16 เหล็กจาร 16 แท่น 16 คัมภีร์ 16 บรรทัด 16 ใบลาน 16 ผูก แปรง 16 ถูหมาก 16 จอบ 16 ขวานใหญ่ 16 ขวานเล็ก 16 เหล็กบั้ง 16 กรรไกรไม้ 16 เครื่องสำหรับทุบ 16 เครื่องกรอง 16 สายระเดียง 16 พระสงฆ์ที่มาทำสังคายนา คิดเงินสมทานเป็นเงิน 4 ชั่ง”

IMA 37 ความว่า

“สัตยาธิษฐานปรณิธานในออกญาเสนาประเทศ และขุมท้าวศรีภักญญาเกษตร . . . (49-58) ขณะทีปลดปล่อยข้าทั้ง 11 คน ครบแล้ว เวลาเดียวกันทำบุญที่สำคัญที่สุด คือ ขุนนุมาทำสังคายนา ปุจฉาวิสัยนา พระอธิธรรม พระสูตร พระวินัย สามวันเป็นเสร็จ ทรัพย์สำหรับบูชาธรรม เทศนาแก่กรมตงสงฆ์ทั้งหมด ที่ทรงสังคายนานี้ มีสังเค็ด 8 สำหรับ พร้อมด้วยไตรจีวร เป็นต้น ผ้าปูนั่ง สลกบาตร พร้อมด้วยไม้เท้าเหล็ก . . . มิดโกน ที่ตั้งคัมภีร์ คัมภีร์ ที่กรองน้ำ ถ้วยน้ำ (กระบวย?) ด้วยศรัทธา มีทั้งมิดพรา ขวานใหญ่ ค้อน ที่หันหมาก กรรไกรตัดหมาก กรรไกรเล็กๆ . . . ที่ขุด แปรง ที่สำหรับขุด เหล็กไฟ ซึ่งตั้งเป็นสมทาน มีทั้งเสื้อ 8 สำหรับ ประดับด้วยทรัพย์ทั้งหมดนี้ ซึ่งรวมเป็น 8 สำหรับแต่ละองค์”

6.9 สร้างศรีสุลคางควาย พบในจารึกเพียงหลักเดียวคือ IMA 34 ออกญายมราชและขุมท้าวเทพสุพรรณได้รับมอบหมายจากกษัตริย์ ในช่วงเวลาที่จารจารึกนั้นคือ พ.ศ.2239 ผู้ครองกัมพูชาตาม

พงศาวดาร คือ พระบาทชัยเชษฐาที่ 4¹³⁴ให้มาสร้างตรีศูลคางควาย ตรีศูล ภาษาเขมร **ไถ้ญ์** หรือ **ไถ้ญ์** คือ ชื่ออาวุธของพระอิศวร เป็นอาวุธที่มี 3 ด้านหรือ 3 ยอด¹³⁵ คางควาย ภาษาเขมร **คางบាយ** เป็นชื่อเครื่องสักการะที่ใช้ประดับตกแต่งปราสาทแต่ครั้งโบราณ มีลักษณะคล้ายคางของควาย¹³⁶ ตรีศูลคางควาย จึงเป็นเครื่องสักการะ จากข้อความในจารึก สร้างขึ้นเพื่อถวายแด่ พระศรีรัตนตรัย ใช้ประดับอยู่บนยอดสุดของปราสาท ดังมีข้อความในจารึกดังนี้

“(4-7) ทั้งสอง (ออกญายมราชและซุมทาวเทพสุพรรณ) มีจิตคิดถึงอนิจจัง กราบลาพระบาทผู้เป็น เจ้า พระองค์ตรัสให้มาสร้างตรีศูลคางควาย ถวายแด่พระศรีรัตนตรัยทั้ง 3”

บุญกิริยาวัตถุข้อที่ 7 ภาวนามัย บุญเกิดจากการเจริญภาวนา

ภาวนามยบุญ บุญสำเร็จด้วยภาวนา บุญสำเร็จด้วยการอบรมและเจริญกัมมัฏฐาน แยกออกเป็น ๒ ประเภท คือ **สมถภาวนา** ทำจิตให้สงบด้วยมุ่งอยู่ในอารมณ์อันเดียว, ที่เรียกว่า สมถะ เพราะทำจิตให้สงบ แต่ไม่มีความรู้. **วิปัสสนาภาวนา** ทำวิปัสสนาให้เกิด, วิปัสสนาก็คือ ปัญญาที่พิจารณาให้เห็นแจ้ง; ทำปัญญาที่เห็นแจ้งให้เกิดเรียกว่า วิปัสสนาภาวนา.¹³⁷ จาก พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม ให้ความหมายของ ภาวนา คือ การเจริญ , การทำให้ เป็นให้มีขึ้น , การฝึกอบรม , การพัฒนา) ภาวนา 4 มี **กายภาวนา** (การเจริญกาย , พัฒนากาย , การฝึกอบรมกาย ให้รู้จักติดต่อกับสิ่งทั้งหลายภายนอกทางอินทรีย์ทั้ง 5 ด้วยดี) **ศีลภาวนา** (การเจริญศีล , พัฒนาความประพฤติ , การฝึกอบรมศีล ให้ตั้งอยู่ในระเบียบวินัย ไม่ เบียดเบียน) **จิตภาวนา** (การเจริญจิต , พัฒนาจิต , การฝึกอบรมจิตใจ ให้เข้มแข็ง มั่นคง เจริญ งอกงามด้วยคุณธรรมทั้งหลาย) และ **ปัญญาภาวนา** (การเจริญปัญญา , พัฒนาปัญญา , การ ฝึกอบรมปัญญา ให้รู้เข้าใจสิ่งทั้งหลายตามเป็นจริง)¹³⁸

¹³⁴อุไรศรี วรสระริน, จารึกนครวัดสมัยหลังพระนคร ค.ศ.1566-ค.ศ.1747, 16.

¹³⁵ กุญฺยาสถาบันนิกาย . วัชรานุกรม ภาควิชา ๑ , ๒, 374.

¹³⁶เรื่องเดียวกัน, 132.

¹³⁷อภิธรรมตถสัทท - ฎีกา 29,171 อ้างถึงใน กรมการศาสนา. กองศาสนศึกษา.

ฝ่ายวิชาการ, คู่มือการศึกษานักธรรมชั้นตรี, 43.

¹³⁸พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, 70 -

จากจารึกไม่ได้กล่าวถึงเรื่องการเจริญภาวนาอย่างตรง ๆ แต่จากความหมายของภาวนา และลักษณะแต่ละประเภทของการเจริญภาวนา คือ การพัฒนากาย ศีล จิต และปัญญา เป็นหลักปฏิบัติหนึ่งของผู้บวชในพระพุทธศาสนา ในข้อนี้จะเลือกเฉพาะการบวชตนเอง

การบวชเป็นภิกษุ พบในจารึก 4 หลัก ได้แก่ IMA 4 , 29 ,37 และ 38 ดังนี้

IMA 4 ความว่า

“(ออกหลวงอภัยราช) . . . จบเสด็จจึงบรรจุเสมาบวชตนเอง”

IMA 29 ความว่า

“(พระมนตรีสงคราม) **ได้อุปสมบทเป็นภิกษุ** จำเริญไปยังมารดาในโลกนี้”

IMA 37 ความว่า

“สัตยาธิษฐานปรณิธานในออกญาเสนาประเทศ และชุมท้าวศรีภักญญาเกษร (ผู้) มีจิตใสศรัทธาปรารถนาพร้อมกันลาภรรยา**ออกบวช** ยกผลอานิสงส์ดำรงสติ . . . (14-16) แล้วทรงพระกรุณาให้ยศศักดิ์ ขึ้นเป็นพระคลัง ครั้นนั้นบวช 2 หน . . . เมื่อได้เป็นโกษา **บวช 2 หน**”

IMA 38 ความว่า

“ 39. เล่าแต่เท่านั้น	ไม่ได้เรียบเรียงตั้งแต่ต้นทั้งหมด
ทำบุญนั้นมากมาย	บวชห้าครั้ง ดังนี้ . . . ”
“ 113. ข้าถวายปทุมมา	สมเด็จพระภักควา
โสรจสรงโปรดปราน	ข้าถือนูปผา
วันทาเสร็จได้	อุปัชฌาย์โปรดได้
สวดกัมมัชวาตแล	
114. ข้าบวช นี้ใน	สำนักพระไตร
สรณคมผอง	ข้าขอให้รู้
กำเนิดสัตว์ผอง	ตามโดยครรรลง
แห่งพระพุทธรัศ . . . ”	

บุญกิริยาวัตถุข้อที่ 8 ธัมมัสสวนมัย บุญเกิดจากการฟังธรรม

สวณะ หมายถึง ฟัง ธรรมสวณะ หมายถึง การฟังธรรม¹³⁹ ธัมมัสสวนมัย บุญสำเร็จด้วยการฟังธรรม การฟังธรรม หมายถึง การฟังคำสั่งสอนหรือการแสดงข้อธรรมคำสอนจากคนอื่น รวมทั้งการฟังเทศน์ด้วย การที่พระพุทธเจ้าทรงสอนให้พุทธบริษัทฟังธรรมนั้น เพื่อให้เป็นการฝึกอบรมจิต ประโยชน์ของการฟังธรรม เรียกว่า ธรรมสวานานิสงส์ มี 5 อย่าง คือ

1. จะรู้สิ่งที่ยังไม่รู้ (ได้ความรู้เพิ่มเติม)
2. จะได้รับความเข้าใจในข้อที่รู้อยู่แล้วยิ่งขึ้น
3. จะแก้ความสงสัยเสียได้
4. จะปรับความเห็นให้ถูกต้อง
5. จะทำให้จิตบริสุทธิ์สะอาด (ได้บุญ)¹⁴⁰

สดับพระอภิธรรม มหาชาติ การฟังธรรมที่ปรากฏในจารึก พบเพียง 1 หลัก คือ **IMA 37** เป็นจารึกของชุมท้าวภักตยาเกสรที่มาทำบุญอุทิศให้ออกญา. . . สามีของเธอนี้เสียชีวิตไปแล้ว แล้วศรัทธาฟังพระอภิธรรมและมหาชาติ ดังข้อความในจารึกว่า

“(ชุมท้าวภักตยาเกสร มาทำบุญ ณ สถานที่ออกญาสิ้นชีวิตที่สุรูกแกก). . . ครั้งนั้นให้ข้าบวช 5 คน ในสำนักพระศาสนา เป็นผลานิสงส์ดำรงไปยังออกญา แล้วศรัทธาสดับพระอภิธรรม มหาชาติ รับบาตรสามวัน สร้างดอกไม้ไฟ . . .”

ถึงแม้ว่าในจารึกไม่ได้กล่าวถึงการฟังธรรมมากนัก แต่ก็พอจะอนุมานว่าน่าจะมีมากกว่านี้ เพราะในจารึกหลักอื่น ๆ พูดถึงการแสดงธรรมเทศนาดังจะได้ชี้แจงในหัวข้อถัดไปซึ่งเมื่อมีการแสดงธรรมก็ย่อมต้องมีผู้ฟังควบคู่กันไปด้วย

ในพระไตรปิฎกได้กล่าวถึงผลแห่งการฟังธรรม ในเอกธัมมสนนิยเถราปทานที่ 7 ว่าด้วยผลแห่งการฟังธรรมครั้งเดียว เป็นคาถาที่กล่าวโดยท่านพระเอกธัมมสนนิยเถระ ในสมัยที่ท่านเป็นชฎิลมีตบะใหญ่ สลัดผ้าเปลือกไม้เหาะไปยังท้องฟ้า แต่ไม่สามารถเหาะไปเหนือพระพุทธเจ้านามว่า ปทุมุตตระ ไปได้ จึงลงมาเพื่อสดับพระสุรเสียงของพระศาสดา พระศาสดา ตรัสถึงว่า สังฆารมเทียง ด้วยพระสุรเสียงที่น่ายินดี น่าฟัง แล้วชฎิลผู้นั้นได้ไปสู่อาศรมของตน จนสิ้นอายุ ก่อนสิ้นอายุ

¹³⁹ มุลนิธิภูมิพโลภิกขุ, พจนานุกรม บาลี-ไทย-อังกฤษ ฉบับภูมิพโลภิกขุ เล่ม 4

(กรุงเทพฯ : มุลนิธิภูมิพโลภิกขุ , 2530), 1774.

¹⁴⁰ ปิ่น มุทุกันต์, ประมวลศัพท์ศาสนา (พระนคร : รุ่งเรืองธรรม, 2505), 211.

ได้ระลึกถึงการฟังธรรม ด้วยกรรมที่ได้ทำไว้จึงได้ไปสู่ดาวดึงส์ ไปเสวยราชย์ในเทวโลก ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ได้เป็นพระเจ้าประเทศราช ด้วยผลของการฟังธรรมทำให้บรรลุอรหัตผล เห็นแจ้งในคำสอนของพระพุทธเจ้า¹⁴¹

บุญกิริยาวัตถุข้อที่ 9 ธัมมเทศนามัย บุญเกิดจากการแสดงธรรม

เทศนา หมายถึง การเทศน์ , การสั่งสอน , บทเรียน ธัมมเทศนา หมายถึง การสั่งสอนธรรม , การแสดงธรรม , การเทศน์ , คำเทศน์หรือสั่งสอน¹⁴² การแสดงธรรม. แสดงธรรมให้แก่ผู้อื่นเป็นไปด้วยเมตตาปรารถนาสุขให้เขา หรือ กรุณาปรารถนาให้พ้นทุกข์คือให้เขาได้ความรู้ขึ้น เขาจะได้พ้นจากความไม่รู้ที่เป็นทุกข์นั้นเป็นบุญอีกอย่างหนึ่ง

แสดงธรรมเทศนา พบในจารึก 3 หลัก คือ IMA 12 , 37 และ 39 การแสดงธรรมเทศนาที่พบมีเรื่องเกี่ยวกับพระอภิธรรม , มหาชาติ , มาตุคุณ (คุณของมารดา) , พระมัลลย์ , ทศชาติ , มหาชาติ และอานิสงส์ต่าง ๆ ได้แก่ อานิสงส์ตัดตรง , สร้างพระ , ผนวช และส่งส่วนบุญ ส่วนใน IMA 37 มีชุมนุมทำสังคายนา ถาม-ตอบ พระอภิธรรม พระสูตร พระวินัย ในจารึกเรียกว่า เป็นธรรมเทศนาเช่นกัน

IMA 12 ความว่า

“(11-16) แล้วจึงเจ้าพาให้อารธนานิมนต์พระอริยสงฆ์ (อัน) ทรงจตุบริสุทธศีล มีอิริยาบถมาสดทิพยมนต์พระปริตร ณ พระคัน (แห่ง) กัมพูช โปราณ มีนักพระธรรมเขตมหาสังฆราชบพิตรพระองค์เอง**สั่งแสดงธรรมเทศนา พระอภิธรรม 3 กัณฑ์ มหาชาติ 2 กัณฑ์ แสดงผลอานิสงส์ในการตัดตรงสร้างพระ อานิสงส์ผนวช การส่งส่วนบุญ**”

IMA 37 ความว่า

¹⁴¹ ฐ.อป. 9 / 17 / 41 - 44

¹⁴² มูลนิธิภูมิพลโลกิย, พจนานุกรม บาลี-ไทย-อังกฤษ ฉบับภูมิพลโลกิย เล่ม 4, 1734.

“(49-58) ขณะที่ปลดปล่อยข้าทั้ง 11 คน ครบแล้ว เวลาเดียวกันทำบุญที่สำคัญที่สุด คือ **ชุมนุมทำสังคายนา ปุจฉาวิสัชนา พระอภิธรรม พระสูตร พระวินัย** สามวันเป็นเสร็จ ทรัพย์สำหรับบูชา **ธรรมเทศนา** แก่กมรเตงสงฆ์ทั้งหมด ที่ทรงสังคายนา มี . . .”

“(58-60) ประการหนึ่ง เมื่อเวลาทำบุญฉลองพระกลางเดือนนั้น ซึ่ง**สวดมาติกาเทศนา เป็นต้น (คือมี) ธรรมะครบ จบทั้งมาตุคุณ พระมาลัย** ณ วันที่สวดมนต์นั้น (60-64) ครั้นล่วงไปจากวันนั้นถึงวันฤกษ์ดี ตอนเช้าตรู่ เวลาอรุโณทัยงามยิ่ง จึง**มาเทศนาทั้งทศชาติ** จบคำรบ และมีสังคายนา ศรัทธาเหลือคณนา ครานั้นเงินสมาทานทั้งหมด มีทั้งรัตนสีชมพู (=ทับทิม) ส่วนเงินมี 34 ชั่ง 10 สลึง ครบ ณ เวลาทำบุญฉลองพระกลางเดือนนั้นเทอญ (64-71) แล้วภายหลังนั้นจึงสวดมนต์ พระสงฆ์ขึ้นไปทำบุญก่อพนมทวาย สำเร็จบนพนมพาน”

IMA 39

“(ในงานคาร) นิมนต์นักพระสงฆ์ 2 ทรวงุ์ สังฆราช 3 องค์ . . . (61-69)นิมนต์สามเณรสวดธรรม . . . แล้วนิมนต์มหาสังฆราชศิลาจารย์ **เทศนาพระมหาชาติ 1 กัณฑ์** . . . แล้วนิมนต์มหาสังฆราชปัญญาลิขิต **เทศนาอานิสงส์พระ และอานิสงส์ผนวช**”

ในการเทศนาธรรมของพระสงฆ์นั้นนอกจากจะเทศนาเรื่องธรรมะทั่วไปแล้วยังมีการแสดงเกี่ยวกับ ชาตก คือ เรื่องราวในอดีตชาติของพระพุทธเจ้า โดยเฉพาะอย่างยิ่ง **ทศชาติ** คือ เรื่องของพระพุทธเจ้าในสมัยที่เป็นพระโพธิสัตว์ 10 ชาติสุดท้าย เป็นการสั่งสมบำเพ็ญบารมีก่อนจะได้เป็นพระพุทธเจ้า ได้แก่ 1.เรื่องพระเตมีย์โพธิสัตว์ ผู้ทรงบำเพ็ญเนกขัมมบารมี มีความตั้งใจในการออกบวชอย่างแน่วแน่ 2. เรื่องพระมหาชนกโพธิสัตว์ ผู้ทรงบำเพ็ญวิริยบารมี 3.เรื่องพระสุวรรณสามโพธิสัตว์ ผู้ทรงบำเพ็ญเมตตาบารมี 4.เรื่องพระเจ้าเนมิราชโพธิสัตว์ ผู้ทรงบำเพ็ญอธิษฐานบารมี ทรงตั้งจิตอธิษฐานที่จะกระทำความดีด้วยพระองค์เองเพื่อประโยชน์แก่ชาวโลก 5. เรื่องพระมหาสถ ผู้ทรงบำเพ็ญปัญญาบารมี 6.เรื่องพระภูริทัตตนาถ ผู้ทรงบำเพ็ญศีลบารมี 7.เรื่องพระจันทกุมาร ผู้ทรงบำเพ็ญขันติบารมี 8.เรื่องพระนารทโพธิสัตว์ ผู้ทรงบำเพ็ญอุเบกขาบารมี 9. เรื่องพระวิฑูรบัณฑิตโพธิสัตว์ ผู้ทรงบำเพ็ญสัจจบารมี 10.เรื่องพระเวสสันดรโพธิสัตว์ ผู้ทรงบำเพ็ญทานบารมี

ส่วน**มหาชาติ** คือ เรื่องพระโพธิสัตว์สมัยที่เสวยพระชาติเป็นพระเวสสันดร บำเพ็ญบารมีในพระชาติสุดท้ายเป็นการถวาทานอันยิ่งใหญ่ที่ประทับใจและสะท้อนใจสำหรับผู้ที่ได้รับรู้ มีคติความเชื่อว่าการฟังเทศน์มหาชาติจบภายในวันเดียวเป็นอานิสงส์ให้ได้พบพระศรีอารียเมตไตรย และอานิสงส์ให้ได้พบพระศรีอารียเมตไตรยนี้ มาจากเรื่องพระมาลัย ที่พระมาลัย

เทวเถระได้ขึ้นไปพบพระอินทร์และพระอริยเมตไตรยโพธิสัตว์บนดาวดึงส์ ตามคติในเรื่องพระมาลัย มีหลักใหญ่ 2 ประการ คือ ฟังมหาชาติทั้ง 1,000 คาถาให้จบภายในวันเดียว และบูชาด้วยสิ่งของต่าง ๆ มีดอกบัวปทุม บัวเผื่อน อินทนิล มณฑา ประทีป เทียน ธง อย่างละพัน ดังนั้นการเทศน์มหาชาติจึงมีอีกชื่อหนึ่งว่า เทศน์คาถาพัน

การสวด**พระมาลัย** เดิมสวดในงานแต่งงาน เรียกว่า มาลัยกล่อมหมอก และในงานศพ มีจุดมุ่งหมายเพื่อสั่งสอนให้รู้จักบาปบุญคุณโทษ เพราะในเรื่องได้กล่าวถึงผลแห่งการทำชั่ว ในตอนที่พระมาลัยเดินทางไปนรก และกล่าวถึงผลแห่งการทำความดีประกอบกรกุศลต่าง ๆ ในพระศาสนา ในตอนที่พระมาลัยเดินทางไปดาวดึงส์¹⁴³

มาติกา (ยัติกา) ตามคัมภีร์บาลี มาติกา มี 2 ประเภท คือ อภิธรรมมาติกา (อภิธัมมยัติกา) คือ หลักสั้น ๆ ของธรรมฝ่ายอภิธรรม และ สุตตันตมาติกา (สุตฺตยัติกา) มาติกาแห่งสุตตันต คือ หลักโดยสังเขปของธัมมะฝ่ายพระสูตร¹⁴⁴

ในพระไตรปิฎกได้กล่าวถึงผลแห่งการแสดงธรรม ในปุณณมันตานีปุตตเถราปทานที่ 7 โดยท่านพระปุณณมันตานีบุตรเถระ กล่าวว่า เมื่อครั้งที่ท่านเป็นพราหมณ์ ได้เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า พระนามว่า ปทุมุตตระ ได้ฟังธรรมแล้วมีความเลื่อมใส จากนั้นจึงมุ่งหน้าไปทางทิศทักษิณ ได้แสดงธรรมโดยละเอียด ท่านเป็นผู้ฉลาดในนัยแห่งพระอภิธรรม ทำให้ท่านเป็นเลิศแห่งภิกษุสาวกทั้งหลาย เป็นธรรมกถึก¹⁴⁵

บุญกิริยาวัตถุข้อที่ 10 ทิฏฐุชุกัมม บุญเกิดจากการทำความเห็นให้ถูกต้องตรงตามความเป็นจริง

ทิฏฐุชุกัมม คือ การทำทิฏฐิ (ความเห็น) ให้ตรง ทรรศนะทางศาสนาว่า เหตุการณ์ประจำวันในชีวิตของเราอยู่รอบอาจจูงใจให้เราปฏิบัติวิปลาสไปได้ (ความเห็นคลาดเคลื่อน) ควรจะพยายามปรับความเห็นให้ตรง โดยการสอบความคิดเห็นกับหลักธรรมะ วิธีสอบความคิดเห็นกับ

¹⁴³ สุภาพรรณ ณ บางช้าง, ขนบธรรมเนียมประเพณีความเชื่อและแนวการปฏิบัติในสมัยสุโขทัยถึงสมัยอยุธยาตอนกลาง (กรุงเทพฯ : สถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2535), 205 - 215 .

¹⁴⁴ ฤๅณสาสน์บัณฑิต. โรธาสถกฤษเฐว ภาตติ ๑, ๒, 879.

¹⁴⁵ ช.อ.ป. 8 (1) / 7 / 556 - 562

หลักธรรมะนั้น เรียกว่า ทิฏฐุชุกกรรม มี 3 วิธี คือ ธัมมานุสสธนะ การระลึกถึงหลักธรรมด้วยตนเอง ธัมมสนนะ การฟังธรรมะที่มีผู้แสดง และธัมมสากัจฉา การสนทนาธรรมะ¹⁴⁶

บุญที่เกิดจากการทำความเห็นให้ถูกต้องตรงตามความเป็นจริงนั้น เป็นผลอันเกิดจากการศึกษา การรับฟัง การประมวลข้อปฏิบัติ หลักธรรมต่าง ๆ ของพุทธศาสนาให้เป็นไปในทางที่ถูกต้อง บุญข้อนี้ค่อนข้างเป็นนามธรรม จากจารึกสิ่งที่จะจัดเข้าในข้อนี้ได้ คือ เรื่องการระลึกถึงบุญกุศลที่ได้ทำมา และความเห็นถึงอนิจจังความไม่เที่ยง

1.การระลึกถึงกิจกุศลผลบุญที่ทำตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน พบในจารึก 3 หลัก ได้แก่ IMA 31 , 32 และ 38 ซึ่งเป็นจารึกในรุ่นหลังของจารึกนครวัดสมัยหลังพระนคร ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 23 เนื้อหาที่ระลึกถึงบุญกุศลนี้มีลักษณะคล้ายกันคือ บอกถึงอายุที่ได้เริ่มทำบุญ จนกระทั่งถึงอายุปัจจุบัน จากนั้นถึงบอกบุญกุศลต่าง ๆ มากมายที่ตนได้ทำไว้

IMA 31 ความว่า

“(สมเด็จพระปรีวิฑู) มีจิตศรัทธาจำเดิม แต่ 16 ปี ลุจนกระทั่งถึงปัจจุบันนี้ พระชนม์ได้ 57 ปีแล้ว พระองค์ตัดความผูกพันศรัทธามานับสิ่งก่อสร้าง ที่สร้างเป็นกิจกุศลผลบุญแต่ปางก่อน . . .”

IMA 32 ความว่า

“(20-27) นางแปน (เป็นผู้) มีจิตใสศรัทธา จำเดิมตั้งแต่อายุได้ 16 ปี ได้จดจำการสร้างกิจอันเป็น กุศลผลบุญแต่ก่อนจนกระทั่งถึงปีที่อายุ 44 แล้ว นับได้ว่า . . .”

IMA 38 ความว่า

“ 41. ทำบุญแต่ก่อนนา	สร้างศาลาวิหารเทอญ
บวชอุกครบทุกคน	โปรดทาสบรรจूसีมา
42. และคิดตามสมาทาน	จำเท่าไร ๆ ไม่ได้ทุกอย่างมากนัก
ให้ทานบ้างจำได้	โดยนับคิดจนจบ
43. เสาโดยสรูปสิ้น ๆ	ไม่ได้เรียบเรียงจากเดิมอย่างดี
ถ้าคิดให้ทานสงฆ์	นั้นมากนักจำไม่ได้
44. โดยคิดทำบุญนั้น	เหลือคณนามากมายหลายสถาน
จึงจำไม่ได้	หลายอย่างตามสถานที่ต่าง ๆ หลายครั้ง”

¹⁴⁶ ปัน มุกกันต์, ประมวลศัพท์ศาสนา, 186 - 187.

2.เห็นถึงอนิจจังความไม่เที่ยง ในภาษาบาลีใช้คำว่า “อนิจจตา” คือ ความเป็นของไม่เที่ยง สังขารทั้งหลายไม่เที่ยง มีความเกิดขึ้นและเสื่อมสิ้นเป็นธรรมดา สังขาร คือ สิ่งที่ปัจจัยแต่ขึ้น ทั้งที่เป็นรูปธรรม และนามธรรม ได้แก่ ปัญจันท์ 5 คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ¹⁴⁷ สังขารนี้ แม้มีประเภทต่างกันด้วยอำนาจกรรม แต่คงมีลักษณะเสมอกัน 2 อย่าง คือ อนิจจตา ความไม่เที่ยง ทุกขตา ความเป็นทุกข์ อนัตตตา ความเป็นอนัตตา คือ ความเป็นของไม่ใช่ตน¹⁴⁸ ในจารึกที่กล่าวถึง อนิจจังความไม่เที่ยง ปรากฏในจารึกหลายหลักตั้งแต่ช่วงต้นที่มีจารจารึกช่วง สมัยหลังพระนคร ปรากฏเรื่อยมาจนถึงช่วงท้ายที่มีการจารจารึก พบในจารึก 9 หลัก ได้แก่ IMA 2 , 9 , 16(B) , 17 , 19 , 27 , 31 , 37 และ 39

IMA 2 ความว่า

“ข้าเจ้ามีความสุจริตศรัทธาในพระศาสนาพระตถาคต จึงรำพึงถึงอนิจธรรมนี้ว่ารูปธรรมนี้ไม่เที่ยงซึ่งไม่เชิดชูตนเลย”

IMA 9 ความว่า

“(25-31)จึงออกญาสมรและนางแอบมีความยินดี ศรัทธา รำพึงถึงอนิจธรรมนี้ว่าไม่เที่ยงเลย เห็นว่าเป็นเวลาปัจฉิมวัย”

¹⁴⁷ รูป ร่างกายอันสงเคราะห์ด้วยธาตุ 4 ดิน น้ำ ไฟ ลม

เวทนา ความเสวยอารมณ์ สุข ทุกข์ อูเบกขา

สัญญา ความหมายรู้ ความจำ

สังขาร อารมณ์อันเกิดขึ้นกับจิตอื่นจากเวทนาและสัญญา แต่น่าจะหมายเอา เจตนาความคิดอ่านเป็นที่ตั้ง

วิญญาณ ความรู้แจ้งทางทวาร 6 อันธรรมดาแต่คุณกันเข้าเป็นกายคุณคุณ เครื่องจักรกล

¹⁴⁸ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, “สังขาร,” สารานุกรมพระพุทธศาสนา (2529) : 503 - 504.

IMA 16 (B) ความว่า

“(5-8) นักนางศรมีจิตสาทรยีนดีศรัทธา (มี) ความแจ่มใสในดวงจิต คิดเข้าใจถึงอนิจจังนี้ว่าไม่เที่ยง จึงสร้างพระพุทธรูป . . .”

IMA 17 ความว่า

“(16-18) บพิตร ! เราคิดถึงอนาคตอันไม่เที่ยง และ ณ ปัจจุบันนี้ ครุ่นคิดโดยถ่องแท้ถึงสรีระนี้ มีมลทินกันดารและสากนัยด้วยทุกข์ขมขื่น เป็นล้นพ้น ไม่มีที่ใดเย็นสบายเลยในตัวเรา”

IMA 19 ความว่า

“(3-7) ด้วยเวลานั้นเจ้าพรหมพิจิตร นางสร มีความคิดใคร่ครวญรำพึงถึงอนิจจา ว่าสังขารนี้ไม่เที่ยงเลย”

IMA 27 ความว่า

“(8-13) ภายหลังพระองค์มาคิดถึงอนิจจังว่า ตนนี้มาจากวัดอันสูงตโดกโพ้น ได้เห็นว่าสังขารนี้ไม่เที่ยงเลย”

IMA 31 ความว่า

“(15-19) สมเด็จพระปรวิทูเกรงว่าได้ทำอกุศลกรรม อันประกอบด้วยทวาสุณีย์ทิฏฐิ 62 มีดมนด้วย จตุตศเจตสิก (จึง) ระลึกว่ารูปกายสถิตอยู่ในสังสาร ไม่มีแก่น ไม่มีสาระ ตกอยู่ใต้ความชรา และพยาธิซึ่งเบียดเบียน (19-23) จึงสมเด็จพระปรวิทูมาคิดตั้งใจ รำพึงถึงความไม่เที่ยง ถึงอนิจจังแห่งอายุขัย ตลอดชนมาพิถีไปถึงปรโลกโพ้น”

IMA 37 ความว่า

“. . . ครบ ณ เวลาทำบุญฉลองพระกลางเดือนนั้นเทอญ (64-71) แล้วภายหลังนั้นจึงสวดมนต์ พระสงฆ์ขึ้นไปทำบุญก่อพนมทราย สำเร็จบนพนมพระพัน ทั้งลูกภรรยา ขวนขวายปรารภนาถึงอนิจจา พร้อมกันเห็นว่าชาติกำเนิดนี้ไม่เที่ยง จึงชวนกันศรัทธาทำบุญ นิมนต์พระสงฆ์ 4 องค์ มารับจังหัน . . .”

IMA 39 ความว่า

“(49-52) แล้วออกญากราบลาพระบาทสมเด็จพระบรมนาถพระบาทบรมบพิตร ออกมาทำบุญที่ พระพัน บวชทำวรัตนกัญญา . . . (52-57) ทำบุญหนึ่งวัน **นิมนต์นักพระสังฆราชทรงบังสกุล (ปลง) อนิจจัง (ถึง) ชุมทำวรัตนกัญญาผู้เป็นป่า** (นิมนต์สงฆ์) 2 ทรวง สังฆราช 5 องค์ ภิกษุ 11 องค์ **แล้วนิมนต์ นักพระสังฆราช ทรงบังสกุลปลงอนิจจังให้ออกญาวงศาัครราชเอง** 1 ทรวง สังฆราช 1 ภิกษุ 7 องค์ **แล้วนิมนต์ทรงบังสกุลปลงอนิจจังแก่ชุมทำวศรีรัตนเกษตร . . .**”

เรื่องการทำบุญในพุทธศาสนาของคนเขมรสมัยกลางหรือสมัยหลังพระนครนั้นได้ปรากฏในจารึกนครวัดสมัยหลังพระนคร รูปแบบการทำบุญที่ได้จารไว้ในจารึกที่พบมากจะเป็นรูปแบบการทำบุญที่เป็นรูปธรรมซึ่งสามารถระบุชื่อ สิ่งของ หรือขั้นตอนการกระทำที่เห็นได้ชัดเจน ดังนั้นจึงพบรูปแบบการทำบุญโดยการให้ทานมากที่สุดด้วยการบริจาคสิ่งของและบริจาคสิ่งมีชีวิต รูปแบบการทำบุญที่พบมากรองลงมา คือ การให้ส่วนบุญ โดยระบุถึงผู้ที่ต้องการให้ได้รับบุญจากการอุทิศให้มีทั้งเทวดา กษัตริย์ บิดา มารดา และญาติมิตรที่ล่วงลับไปแล้ว และอีกส่วนหนึ่งได้ระบุชื่อไว้ด้วย การอนุโมทนาบุญและการมาเป็นพยานในการทำบุญ ได้มีการระบุชื่อของผู้มาเป็นพยาน และร่วมอนุโมทนาบุญได้อย่างชัดเจนเช่นกัน ส่วนรูปแบบการทำบุญที่ค่อนข้างเป็นนามธรรมนั้น เช่น เรื่องของการรักษาศีล ภาวนา จะพบในจารึกน้อย แต่ถึงแม้จะพบน้อยก็ไม่ได้หมายความว่าพวกเขาจะไม่กระทำสิ่งนั้นแต่อาจจะกระทำจนเป็นเรื่องปกติจึงไม่ต้องจารไว้ในจารึก การทำบุญที่พบในจารึกนครวัดสมัยหลังพระนครนั้นมีหลายรูปแบบแตกต่างกันไป แต่เมื่อนำหลักบุญกิริยาวัตถุ มาใช้พิจารณาจะทำให้เห็นถึงรูปแบบการทำบุญของคนเขมรในช่วงสมัยหลังพระนครได้ชัดเจนมากยิ่งขึ้น

บทที่ 4

สรุปและข้อเสนอแนะ

จากข้อความในจารึกนครวัดสมัยหลังพระนครที่กล่าวถึงเรื่องการทำบุญนั้น เมื่อนำหลักบุญกิริยาวัตถุ 10 ประการ มาใช้พิจารณาทำให้พบรูปแบบการทำบุญที่เกิดขึ้นในช่วงเวลาสมัยหลังพระนคร ดังนี้

1. **ทานมัย บุญเกิดจากการให้** ข้อความในจารึกแสดงให้เห็นชัดเจนว่าได้แบ่งการให้ทานเป็น 2 ประเภท ได้แก่ การให้ทานด้วยการบริจาคสิ่งของ และการให้ทานด้วยการบริจาคสิ่งมีชีวิต

1.1 **การให้ทานด้วยการบริจาคสิ่งของ** ในจารึกนครวัดสมัยหลังพระนครพบสิ่งของที่นำมาให้ทานซึ่งสามารถแบ่งออกเป็น 3 ประเภทใหญ่ ได้แก่

ศาสนวัตถุ คือ วัตถุที่เนื่องทางศาสนาซึ่งเป็นสิ่งที่เคารพบูชา ในจารึกนครวัดสมัยหลังพระนครนี้พบการถวายศาสนวัตถุ 13 ชนิด ได้แก่ พระพุทธรูป พระพิมพ์ พระสาวก พระบฏ ธง ฉัตร กลด เพดาน คัมภีร์ หีบพระธรรม ต้นโพธิ์ เจดีย์ทรายหรือพนมทราย ถวายกลิ่น ของสมათานพระสังคายนา ศาสนวัตถุที่นิยมให้เป็นทานมากที่สุด คือ การสร้างพระพุทธรูป พบในจารึก 27 หลัก รองลงมาเป็นธง พบในจารึก 13 หลัก ตามมาด้วยเพดาน พบในจารึก 7 หลัก และคัมภีร์ พบในจารึก 6 หลัก

ศาสนสถาน คือ สถานที่ประกอบพิธีกรรมทางศาสนา ศาสนสถานที่สร้างให้เป็นทานนั้นปรากฏในจารึกน้อยมาก พบการสร้างปราสาทในจารึกเพียง 3 หลัก สร้างเจดีย์พบในจารึก 2 หลัก และพระวิหารพบในจารึกเพียง 1 หลัก

สิ่งของอื่น ๆ พบการบริจาคทานเป็นเงินมากที่สุด คือปรากฏในจารึก 12 หลัก รองลงมาเป็นผ้าและเครื่องนุ่งห่มของพระสงฆ์รวมกันพบในจารึก 7 หลัก และอาหารพบในจารึก 5 หลัก

1.2 **การให้ทานด้วยการบริจาคสิ่งมีชีวิต** ถือเป็นการให้ทานที่สร้างบารมีในระดับสูงสุดที่เรียกว่า ปรมัตถบารมี จารึกนครวัดสมัยหลังพระนครพบการบริจาคชีวิตด้วยการขายตัวเป็นค่าทองปิตองค์พระ ซึ่งพบในจารึกเพียงหลักเดียว นอกจากนั้นถือเป็นการบริจาคสิ่งมีชีวิต คือ การให้ชีวิตผู้อื่นมิใช่ชีวิตของตนเอง ได้แก่ **ยกลูกให้เป็นทานแล้วซื้อคืน** พบในจารึก 2 หลัก ซื้อลูกกลับคืนด้วยการให้เงินจำนวนมาก เพราะลูกนั้นเปรียบได้กับสิ่งที่มีค่ามาก **ให้ข้าทาสบวชเป็นพรณาสรมและให้บวชเพื่อพ้นจากหนี้** จากจารึกพบการบวชให้พ้นจากหนี้เพียง 5 หลัก ซึ่งน้อยมากเมื่อเทียบกับการปล่อยทาสแบบธรรมดา ผู้ปกครองทาสนั้นเป็นดังผู้เป็นเจ้าของชีวิต

ทาส การทำบุญด้วยการบวชทาส จึงเปรียบเสมือนการบริจาคสิ่งมีชีวิต การทำบุญด้วยการบวชทาสนี้เป็นการปลดปล่อยทาสในลักษณะหนึ่ง คือ ทำให้พ้นจากสถานะความเป็นทาสแต่มีเงื่อนไขที่จะต้องมาเป็นพรณนาศรม หรือบวชมาเป็นผู้รับใช้หรือสืบทอดพระพุทธานุศาสน์ต่อไป **การปล่อยทาส** นอกจากการบวชแล้วยังมีการเปลี่ยนสถานะทาสเป็นอย่างอื่น ได้แก่ เป็นโยมพระพุทธรูป, เป็นผู้รักษาพระ, ปล่อยเป็นไพร่ และยังมีการซื้อทาสมาให้พ้นจากหนี้ การทำบุญด้วยการปล่อยทาสนั้นเป็นที่การทำบุญที่เป็นที่นิยมในสมัยหลังพระนเรศวร เพราะในจารึกพบการทำบุญในรูปแบบนี้ถึง 20 หลัก

2.ปัตติทานมัย บุญเกิดจากการให้ส่วนบุญ

การให้ส่วนบุญนั้นจัดเป็นการให้ทานในอีกรูปแบบหนึ่งแก่ผู้ที่ล่วงลับไปแล้ว จากจารึกนครวัดสมัยหลังพระนเรศวรพบการให้ส่วนบุญในจารึกถึง 15 หลัก ด้วยการกล่าวถึงบุญต่าง ๆ ที่ได้ทำแล้ว ลงท้ายด้วยการอุทิศส่วนบุญนั้นให้แก่ เทวดา กษัตริย์ บิดา มารดา และญาติมิตรที่ล่วงลับไปแล้ว รวมทั้งมีบางหลักที่ระบุถึงชื่อผู้ล่วงลับไปแล้ว นอกจากนี้ยังพบการทำบังสุกุลและการจัดงาน “दार” ซึ่งเป็นพิธีการหนึ่งที่จะอุทิศส่วนบุญให้แก่ผู้ตาย

3.ปัตตานุโมทนา มัย บุญเกิดจากการอนุโมทนาส่วนบุญของผู้อื่น

การอนุโมทนาเป็นการยินดีไปตามส่วนบุญที่เขาให้และยังเป็นการอุทิศส่วนบุญต่อหน้า เมื่อได้ทำบุญแล้ว หากมีผู้ใดได้ร่วมอนุโมทนาผู้นั้นจะได้รับส่วนบุญนั้นด้วย พบการอนุโมทนาส่วนบุญของผู้อื่นในจารึกนครวัดสมัยหลังพระนเรศวรจำนวน 10 หลัก และการมาเป็นพยานในการทำบุญ เป็นอีกวิธีหนึ่งในการมาช่วยเหลือและอนุโมทนา พบในจารึกถึง 23 หลัก ในจารึกกล่าวถึงผู้มาเป็นพยานจำนวนมาก และจากรายชื่อคนทั้งหมดที่มาเป็นพยานในการทำบุญพบว่า มีทั้งผู้มียศถาบรรดาศักดิ์ พระสงฆ์ สามเณร และสามัญชน

4.ศีลมัย บุญเกิดจากการรักษาศีล

พบข้อความที่กล่าวถึงการรักษาเบญจศีล(ศีล 5)และศีล 8 ในจารึกเพียง 1 หลักเท่านั้น เป็นจารึกของสมเด็จพระราชมารดาหมากัลยาณวดีศรีสุชาดาที่ได้ตั้งสัจจาธิษฐานปรารถนาเป็นอุบาสกวัตนีในศาสนาของพระศรีอารีย

5.อปายนัมย บุญเกิดจากการประพุดิถ่อมตนต่อผู้ใหญ่

เรื่องการประพุดิถ่อมตนที่พบในจารึกนั้นมีการน้อมไหวซึ่งถือเป็นการเคารพ สักการะ และบูชาพระพุทธเจ้า พบในจารึกจำนวน 6 หลัก อีกหนึ่งหลักที่พบเป็นการถวายบังคมต่อพระนครวัด

6.เวยยาวัจมัย บุญเกิดจากการช่วยขวนขวายในกิจที่ชอบ

จากจารึกนครวัดสมัยหลังพระนครพบการกระทำที่แสดงออกถึงการขวนขวายในกิจที่ชอบซึ่งเกี่ยวข้องกับบุญพิธีต่าง ๆ ได้แก่ บรรจุพระธาตุหรือการประดิษฐานพระมหาสารีริกธาตุ, การอาราธนาพระสงฆ์มาฉลองพระพุทธรูป, การทำพิธีมูรธาภิเศกเพื่อเป็นอุบาสกัรต์, การถวายตัวเป็นอุบาสก-อุบาสิกา และอุปัฏฐาก, การบวชมีทั้งบวชลูก บวชพระ บวชสามเณร และการฉลองบวช, การปฏิสังขรณ์ปราสาทนครวัด, การซ่อมพระพุทธรูป, การทำสังคายนา และการสร้างตึศรีศูลคางควาย

7.ภาวนามัย บุญเกิดจากการภาวนา

จากจารึกไม่ได้กล่าวถึงการภาวนาโดยตรง แต่จากความหมายของ ภาวนา คือ การพัฒนากาย ศีล จิต และปัญญา เป็นหลักปฏิบัติอย่างหนึ่งของผู้บวชในพระพุทธศาสนา พบเรื่องการบวชในจารึกจำนวน 4 หลัก

8.ธัมมัสสนามัย บุญเกิดจากการฟังธรรม

การฟังธรรม ปรากฏในจารึกเพียง 1 หลักเท่านั้น คือ การสดับพระอภิธรรมและมหาชาติ

9.ธัมมัสเทศนามัย บุญเกิดจากการแสดงธรรม

การแสดงธรรมเทศนาพบในจารึก 3 หลัก เรื่องที่นำมาแสดงธรรมเทศนาเป็นเรื่องเกี่ยวกับพระอภิธรรม, มหาชาติ, มาตุคุณ (คุณของมารดา), พระมาลัย, ทศชาติและอานิสงส์ต่าง ๆ ได้แก่ อานิสงส์ตัดตรง, สร้างพระ, ผนวช และส่งส่วนบุญ และในจารึกหลักหนึ่งนั้นกล่าวถึงการชุมนุมทำสังคายนา ได้มีการถาม-ตอบ พระอภิธรรม พระสูตร พระวินัย ซึ่งเรียกว่าเป็นธรรมเทศนาเช่นกัน

10. ทิฏฐุชุกัมม บุญเกิดจากการทำความเห็นให้ถูกต้องตรงตามเป็นจริง

บุญที่เกิดจากการทำความเห็นให้ถูกต้องตรงตามความเป็นจริงนั้น เป็นผลอันเกิดจากการศึกษา การรับฟัง การประมวลข้อปฏิบัติ หลักธรรมต่าง ๆ ของพุทธศาสนาให้เป็นไปในทางที่ถูกต้อง บุญข้อนี้ค่อนข้างเป็นนามธรรม จากจารึกสิ่งที่จัดเข้าในข้อนี้ คือ เรื่องการระลึกถึงบุญกุศลที่ได้ทำมาซึ่งพบในจารึกจำนวน 3 หลัก และความเห็นถึงอนิจจังความไม่เที่ยงซึ่งพบในจารึกจำนวน 9 หลัก

การศึกษาเรื่องการทำบุญในจารึกนครวัดสมัยหลังพระนครนั้น เมื่อนำหลักบุญกิริยาวัตถุทั้ง 10 ประการ อันเป็นหลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับเรื่องการทำบุญโดยตรงนำมาใช้พิจารณา ทำให้ได้เห็นถึงรูปแบบของการทำบุญได้ชัดเจนขึ้น จากข้อความในจารึกจะเห็นว่าการทำบุญที่พบมากที่สุดซึ่งเห็นได้อย่างชัดเจนและเป็นรูปธรรมที่สุด คือ การให้ทาน ซึ่งวิธีการทำบุญประเภทนี้ก็ยังคงสืบทอดต่อมาในสังคมเขมรตราบกระทั่งปัจจุบัน และรูปแบบการทำบุญที่ทำกันมากรองลงมา คือ การให้ส่วนบุญ อุทิศบุญกุศลให้แก่ เทวดา กษัตริย์ บิดา มารดา และญาติมิตรที่ล่วงลับไปแล้ว มีการอนุโมทนาและการมาเป็นพยานในการทำบุญ รวมทั้งการระลึกถึงบุญกุศลและเห็นถึงอนิจจังความไม่เที่ยง

การศึกษาเรื่องการทำบุญนี้เป็นเพียงการศึกษาข้อความที่ปรากฏในจารึกเท่านั้น รูปแบบการทำบุญที่ได้รับการศึกษานี้จึงเป็นเพียงส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตผู้คนในชนชั้นหนึ่ง ชนชั้นผู้มีฐานะดี มียศถาบรรดาศักดิ์ ซึ่งเป็นผู้มีอำนาจสั่งให้มีการจารจารึกได้ แต่ก็สามารถสะท้อนภาพวิถีแห่งชาวพุทธที่มีความศรัทธาในพระพุทธศาสนาในช่วงเวลาสมัยหลังพระนครได้เป็นอย่างดี

ข้อเสนอแนะ

1. ควรมีการศึกษาเพิ่มเติมถึงรูปแบบการทำบุญในจารึกอื่น ๆ และเอกสารร่วมสมัยเดียวกันนี้เพื่อให้เห็นภาพการทำบุญที่ชัดเจนมากยิ่งขึ้น

2. ควรมีการศึกษาเปรียบเทียบเรื่องการทำบุญที่ชัดเจนมากยิ่งขึ้นระหว่างเขมรสมัยหลังพระนครกับอยุธยา เพราะเป็นสังคมที่นับถือศาสนาพุทธนิกายเถรวาทเหมือนกันมีความสัมพันธ์ทางด้านประวัติศาสตร์ สังคม การปกครองที่ใกล้ชิดกันมาก

บรรณานุกรม

ภาษาไทย

- กรรมการหอพระสมุดวชิรญาณ รวบรวม. อธิบายวิธีทำบุญ. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2501.
- _____. กฎหมายเก่าของกรุงกัมพูชา ลักษณะ ทาส กรรมกร. กรุงเทพฯ : หนังสือพิมพ์ไทย, 2462.
- กรรมการศาสนา. กองศาสนศึกษา. ฝ่ายวิชาการ. คู่มือการศึกษานักธรรมชั้นตรี. กรุงเทพฯ : กรรมการศาสนา, 2536).
- กังวล คัชชีมา, พระมหา. “ความเชื่อและการทำบุญในพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในจารึกเขมรสมัยกลาง (IMA).” ใน ภาษา-จารึก ฉบับ 6 : ครุฑา ครุฑาลึก, 269-278. ใน ภาษา-จารึก ฉบับ 6 : ครุฑา ครุฑาลึก, ภาควิชาภาษาตะวันออกและชมรมรวมใจจารึก คณะโบราณคดี ม.ศิลปากร บรรณาธิการ. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2532.
- คมขำ ศิลปะชัย. “การศึกษาระบบเสียงภาษาเขมรโบราณสมัยกลาง (ยุคหลังพระนคร).” วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชาจารึกภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2529.
- โครงการปริวรรตอักษรขอมและอักษรโบราณท้องถิ่น ชำระและแปล. พุทธวงศ์และจริยาปิฎก (บาลี-ไทย) ฉบับภูมิพลโลกิขุ. ม.ป.ท., 2525.
- จ.เปรียญ [นามแฝง]. อานิสงส์ 108 เรื่อง เพิ่มอีก 15 กัณฑ์. พระนคร : ธรรมบรรณาการ, 2513.
- จำนงค์ ทองประเสริฐ. ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในเอเชียอาคเนย์. กรุงเทพฯ : องค์การค้าของคุรุสภา, 2534.
- เฉลิม ยงบุญเกิด. บันทึกว่าด้วยขนบธรรมเนียมประเพณีของเงินละ. พระนคร : โรงพิมพ์ชวนพิมพ์, 2510.
- เดวิด แซนด์เลอร์. ประวัติศาสตร์กัมพูชา (A History of Cambodia). พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2546.
- ทองสีบ สุกะมาร์ค และ ปิ่นมุกกันต์ แปลและเรียบเรียง. พระพุทธศาสนาในกัมพูชา. กรุงเทพฯ : สภาวิจัยแห่งชาติ, 2514.
- เทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี, สมเด็จพระ. ทศบารมีในพุทธศาสนาเถรวาท. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2532.
- นิคม มุสิกคามะ. ประวัติศาสตร์ โบราณคดี – กัมพูชา. กรุงเทพฯ : ประชาชน, 2536.
- นิยะดา เหล่าสุนทร. ไตรภูมิพระร่วง การศึกษาที่มา. กรุงเทพฯ : ภาพพิมพ์, 2538.

บรรจบ พันธุเมธา. พจนานุกรมเขมร-ไทย ฉบับพจนานุกรมราชบัณฑิตยสถาน. กรุงเทพฯ :

เลียงเชียงจางเจริญ, 2516.

บริบาลบุรีภัณฑ์, หลวง. พระพุทธรูปสมัยต่างๆในประเทศไทย. กรุงเทพฯ : สามมิตร, 2515.

ประชุมพงศาวดารเล่ม 45 (ประชุมพงศาวดารภาคที่ 71 (ต่อ)-73). กรุงเทพฯ : องค์การคำคุณา
, 2512.

ปราณี วงษ์เทศ. สังคมและวัฒนธรรมในอุษาคเนย์. กรุงเทพฯ : เรือนแก้วการพิมพ์, 2543.

ปิ่น มุกขนันต์. ประมวลศัพท์ศาสนา. พระนคร : รุ่งเรืองธรรม, 2505.

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต). พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ 10
กรุงเทพฯ : สือตะวัน, 2545.

_____. พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์. พิมพ์ครั้งที่ 10. กรุงเทพฯ : เอส อาร์
พรินติ้ง แมสโปรดักส์, 2546.

_____. พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์. พิมพ์ครั้งที่ 11. กรุงเทพฯ : มหาจุฬ
าลงกรณราชวิทยาลัย, 2546.

มนตรี ชมชิตนุช. “สิ่งที่ปรากฏในภาพสลักเล่าเรื่องในศิลปะเขมรสมัยนครวัดและบายน :

กรณีศึกษาปราสาทนครวัดและปราสาทบายน.” วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาเขมรศึกษา มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2547.

มหามกุฏราชวิทยาลัย. พระวินัยปิฎก และอรรถกถา. เล่ม 4 มหาวรรค ภาค 1. กรุงเทพฯ : โรง
พิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2527.

_____. พระวินัยปิฎก และอรรถกถา. จุลวรรค ทุติยภาค เล่มที่ 7. กรุงเทพฯ : เฉลิมชาญการ
พิมพ์, 2528.

_____. พระสูตรและอรรถกถา ขุททกนิกาย เปตวัตถุ เล่มที่ 2 ภาคที่ 1. กรุงเทพฯ : ศิวพร,
2526.

_____. พระสูตรและอรรถกถา ขุททกนิกาย ชาดก เล่มที่ 4 ภาคที่ 3. กรุงเทพฯ : เฉลิมชาญ
การพิมพ์, 2526.

_____. พระสูตรและอรรถกถา ขุททกนิกาย วิมานวัตถุ เล่มที่ 2 ภาคที่ 1. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์
มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2528.

_____. พระสูตรและอรรถกถา ขุททกนิกาย อปทาน เล่มที่ 8 ภาคที่ 1. กรุงเทพฯ : เฉลิมชาญ
การพิมพ์, 2528.

_____. พระสูตรและอรรถกถา ขุททกนิกาย อปทาน เล่มที่ 8 ภาคที่ 2. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์
มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2529.

มหาวิทยาลัย. พระสูตรและอรรถกถา ขุททกนิกาย อปทาน เล่มที่ 9. กรุงเทพฯ : เฉลิม
ชาญการพิมพ์, 2528.

_____. พระสูตรและอรรถกถา ขุททกนิกาย อิติวุตตกะ เล่มที่ 1 ภาคที่ 4. กรุงเทพฯ : เฉลิม
ชาญการพิมพ์, 2526.

_____. พระสูตรและอรรถกถา อังคุตตรนิกาย ปัจจก-ฉกฺกนิบาต. กรุงเทพฯ : เฉลิมชาญการ
พิมพ์, 2526.

_____. มงคลัตถปิณี แปล เล่ม 1. พิมพ์ครั้งที่ 6. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย ,
2511.

มูลนิธิภูมิพลโลกิขุ. พจนานุกรม บาลี-ไทย-อังกฤษ ฉบับภูมิพลโลกิขุ เล่ม 1. กรุงเทพฯ : มูลนิธิ
ภูมิพลโลกิขุ, 2530.

_____. พจนานุกรม บาลี-ไทย-อังกฤษ ฉบับภูมิพลโลกิขุ เล่ม 4. กรุงเทพฯ : มูลนิธิภูมิพล
โลกิขุ, 2530.

_____. พจนานุกรม บาลี-ไทย-อังกฤษ ฉบับภูมิพลโลกิขุ เล่ม 5. กรุงเทพฯ : มูลนิธิภูมิพล
โลกิขุ, 2531.

ยอช เซเดส์. ตำนานพระพิมพ์. พระนคร : กรุงเทพฯการพิมพ์, 2512.

ราชบัณฑิตยสถาน. พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2542. กรุงเทพฯ : นานมีบุ๊ค
พับลิเคชั่น, 2546.

_____. พจนานุกรมศัพท์วรรณคดีไทย สมัยสุโขทัย ไตรภูมิภค. กรุงเทพฯ :
ราชบัณฑิตยสถาน, 2544.

_____. พจนานุกรมศิลปกรรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน อักษร ข-ฉ. กรุงเทพฯ :
ราชบัณฑิตยสถาน, 2526.

ลูก ส.ธรรมภักดี [นามแฝง] ผู้รวบรวม. ยอดอานิสงส์ 108 ฉบับ 4 สมเด็จ. พระนคร : ลูก ส.ธรรม
ภักดี, 2511.

วงศ์ ชาญบาลี ผู้ชำระและตรวจสอบทาน. พระวิสุทธิมรรค. พระนคร : เลียงเชียง, 2478.

วชิรญาณวโรรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยา. “ทานวัตถุ.” สารานุกรมพระพุทธศาสนา
(2529) : 187.

_____. “บุญ.” สารานุกรมพระพุทธศาสนา (2529) : 263.

_____. “ศราทธ.” สารานุกรมพระพุทธศาสนา (2529) : 471-472.

_____. “สังฆาร.” สารานุกรมพระพุทธศาสนา (2529) : 503-504.

วิชณูบาท กัตถัญญทวิทรัพย์. "การศึกษาแบบแผนการใช้ฉัตรในสมัยอยุธยา." วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2537.

सानติ ภัคดีคำ แปล และเรียบเรียง. พระราชพิธีทวาทศมาส หรือพระราชพิธีสิบสองเดือนกรุงกัมพูชา. กรุงเทพฯ : กรมสารนิเทศ, 2550.

_____. พระราชพิธีทวาทศมาสหรือพระราชพิธีสิบสองเดือนกรุงกัมพูชา ภาค 3. กรุงเทพฯ : กรมสารนิเทศ, 2550.

สงบ บุญคล้าย. ประวัติวรรณกรรมเขมร. บุรีรัมย์ : สถาบันราชภัฏบุรีรัมย์, 2542.

สุชีพ ปุณฺณานุภาพ. พจนานุกรมศัพท์พระพุทธศาสนา ไทย - อังกฤษ อังกฤษ - ไทย. กรุงเทพฯ : เรือนแก้วการพิมพ์, 2535.

สุพจน์ คำน้อย, พระมหา. "การศึกษาวิเคราะห์คำสอนเรื่องการอุทิศส่วนบุญในพระพุทธศาสนาเถรวาท." วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพุทธศาสนศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2547.

สุภาพรรณ ณ บางช้าง. ขนบธรรมเนียมประเพณีความเชื่อและแนวการปฏิบัติในสมัยสุโขทัยถึงอยุธยาตอนกลาง. กรุงเทพฯ : สถาบันไทยศึกษาจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2535.

สุรีย์ ภูมิภมร. ศรีมหาโพธิ์ ต้นไม้ที่มีคนกราบไหว้มากที่สุดในโลก, ศิลปวัฒนธรรม, 13, 7 (พฤษภาคม 2535) : 198.

หอสมุดแห่งชาติ เรียบเรียง. จกกวาพีทีปนี. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2523.

อุไรศรี วรสระวิน. จารึกนครวัดสมัยหลังพระนคร ค.ศ.1566 - ค.ศ. 1747. กรุงเทพฯ : จงเจริญการพิมพ์, 2542.

_____. พจนานุกรมศัพท์จารึกนครวัดสมัยหลังพระนคร. กรุงเทพฯ : จงเจริญการพิมพ์, 2542.

ภาษาอังกฤษ

Briggs, Lawrence Palmer. The Ancient Khmer Empire. reprint ed. Philadelphia : The American Philosophical, 1955.

Green, Gillian. Traditional Textiles of Cambodia. Cultural Threads and Material Heritage. Bangkok : Amarin Printing and Publishing, 2003.

Headley, Robert Kirk. Cambodian-English Dictionary Volume 1-2. Washington, D.C : The Catholic University of America Press, 1977.

Mouhot, Henri. Travels in Siam, Cambodia and Laos 1858-1860. reprint ed. New York : Oxford University Press, 1989.

Thompson, Ashley , "The Future of Cambodia's Past a Messianic Middle-Periods Cambodian Royal." in Buddhism and New Religious Movements in Cambodia, 36. edited John Marston and Elizabeth Guthrie . Bangkok : O.S.Printing House, 2006.

ภาษาฝรั่งเศส

Etienne, Aymonier. Le Cambodge III Le groupe d'Angkor et L'Histoire . Paris : Ernest Leroux, 1904.

Lewitz, Saveros. "Inscriptions Modernes D'Angkor 10,11,12,13,14,15,16a,16b, et 16c." Bulletin de l'École Française D'Extrême-orient, Tome.LIX (1972) : 221.

Mikaehan, Grégory. La langue et la littérature Khmères (Novembre, 2002)[Online].

Accessed 20 March 2007. Available from

http://www.clio.fr/espace_culturel/gregory_mikaelian.asp

ภาษาเขมร

កែវ ណារ៉ុ រឿបរឿង, តន្ត្រីនិងជីវិតខ្មែរ ម.ប.ក. : UIC, 1995.

ឃីងហុកឌី. ទិដ្ឋភាពទូទៅនៃអក្សរសាស្ត្រខ្មែរ. ភ្នំពេញ:បណ្ណាគារអង្គរ, 2003.

នាយក យ.យ. មីហេយេវ. ប្រវត្តិសាស្ត្រសង្ខេប នៃ ប្រទេសកម្ពុជា. រៀបចំដោយ ឡុង សៀម.

អត្ថកថា : ប្រូហ្គេស្ត, 1985.

ប្រជុំរឿងព្រេងខ្មែរ ភាគ ៩ ទាក់ទងនឹងទំនៀមទម្លាប់ផ្សេងៗ. ភ្នំពេញ: ពុទ្ធសាសនបណ្ឌិត្យ, 2518.

ពុទ្ធសាសនបណ្ឌិត្យ. វចនានុក្រមខ្មែរ ភាគទី១, ២. ភ្នំពេញ: ពុទ្ធសាសនបណ្ឌិត្យ, 2512.

សម្តេចព្រះ ហួត.តាត វជិរប្បញ្ញោ, រៀបរៀង. ពុទ្ធសាសនី សង្ខេប. ភ្នំពេញ

: ពុទ្ធសាសនបណ្ឌិត្យ, 2513.

ภาคผนวก

ตารางที่ 2 ประวัติศาสตร์ประเทศกัมพูชาสมัยกลาง (สมัยหลังพระนคร)

ช่วงเวลาปรากฏในจารึก		
ประวัติศาสตร์สังเขปของประเทศกัมพูชา	ลำดับกษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยาและ กรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น	ประวัติศาสตร์-โบราณคดี กัมพูชา
ค.ศ.1351 (พ.ศ.1894) กองทัพไทยรุกรานครั้งแรกตีเมืองยโสธรปุระ(นครธม) แต่แพ้ไป ค.ศ.1346-1352 (พ.ศ.1889-1895) พระบาทศรีลำพองศรีราชา ครองกรุงกัมพูชา ไทยนำทัพมา ล้อมราชธานีไว้ 1 ปี ในช่วงเวลานั้นพระบาทศรีลำพองศรีราชาทิวงคต พระบาทสุริโยทัย (พระอนุชา) ขึ้นครองราชย์ต่อ ค.ศ.1353 (พ.ศ.1896) กองทัพไทยตีราชธานีกัมพูชาได้สำเร็จ กวาดผู้คนไปอยุธยา นับหมื่นคน ตั้งกองกำลังไว้ภายใต้การครอบครองของเจ้านาย ไทยองค์หนึ่ง แต่อยู่ได้ไม่นาน ค.ศ.1357-1363 (พ.ศ.1900-1906) พระบาทสุริโยวงศ์ขับไล่กองทัพไทย แล้วขึ้นครองราชย์ ค.ศ.1363-1373 (พ.ศ.1906-1916) พระบาทบรมรามา (หลานของพระบาทสุริโยวงศ์) ขึ้นครองราชย์ เป็นช่วงที่ไม่การสู้รบ ค.ศ.1373-1393 (พ.ศ.1916-1936) พระบาทธรรมาโคก (พระอนุชาของพระบาทบรมรามา)ขึ้นครอง ราชย์ ทราบว่าพระองค์ไปติดอยุธยา แต่ไม่มีรายละเอียด	พ.ศ. 1893-1912 สมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 หรือพระเจ้าอู่ทอง พ.ศ. 1913-1931 สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 1 (ขุนหลวงพะงั่ว)	

ที่มา : นิคม มูสิกะคามะ, ประวัติศาสตร์ โบราณคดี – กัมพูชา (กรุงเทพฯ : ประชาชน, 2536) และ พุ่ง เสียม,ผู้แปล, ประวัติศาสตร์สังเขปของประเทศกัมพูชา (มอสมโคว : progress,1985)

ตารางที่ 2 (ต่อ)



ช่วงเวลาปรากฏในจารึก

ประวัติศาสตร์สังเขปของประเทศกัมพูชา	ลำดับกษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยาและ กรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น	ประวัติศาสตร์-โบราณคดี กัมพูชา
ค.ศ.1393 (พ.ศ.1936) ไทยมาตีนครธมอีกครั้ง โดยเข้ามาถึงในพระนคร กษัตริย์ กัมพูชาทิวังคต ไทยเข้ายึดครองได้ 2-3 เดือน แล้วกองทัพ กัมพูชาเข้ามาตีตามบัญชาการของพระบาทสุริโยวงศ์ที่ 2 (พระบาทเจ้าพญา) ค.ศ.1394-1404 (พ.ศ.1937-1947) พระบาทสุริโยวงศ์ที่ 2 หรือพระบาทเจ้าพญา (บุตรของพระบาทสุริโยทัย) ขึ้นครองราชย์ โดยรวบรวมกองทัพกัมพูชาไปอยู่ที่ศรีสัชนร(ราชธานี) ค.ศ.1405-1467 (พ.ศ.1948-2010) พระบาทพญาออด (บุตรของพระบาทสุริโยทัย)ขึ้นครองราชย์ ในรัชสมัยของพระองค์ได้ถูกกวาดล้างจากกองทัพไทย พระบาทพญาออด แม้ว่า ได้ทำพิธีอภิเษกเป็นกษัตริย์ประเทศกัมพูชาในราชธานียโสธรปุระ แต่เศรษฐกิจ ในแถบนี้ได้เสื่อมถอยด้วยสงครามและความแห้งแล้ง ไทยได้ทำลาย อุ้งน้ำของราชธานีกัมพูชาได้สำเร็จ พระบาทพญาออดจึงย้าย ราชธานีมาทางตะวันออกของโตนเลสาบ ได้ยังเมืองศรีสัชนร ค.ศ.1433 (พ.ศ.1976) ย้ายราชธานีมายังเมืองจตุรमुख(พนมเปญปัจจุบัน) เมืองยโสธรปุระจึง เป็นกำแพงเมืองด้านตะวันตก และศูนย์กลางแห่งปฐมนิยสถานของ ประเทศ ที่ราชธานีแห่งใหม่นี้ ได้แจกจ่ายที่ดินให้ชาวบ้าน พระวิหาร	พ.ศ.1931-1938 สมเด็จพระรามาเมศวร พ.ศ.1938-1952 สมเด็จพระรามาธิบดีราช พ.ศ.1952-1967 สมเด็จพระนครินทราธิราช พ.ศ.1967-1991 สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 2 (เจ้าสามพระยา)	พ.ศ.1975 สมเด็จพระบรมราชาพระเจ้ากรุงศรีอยุธยา ล้อม พระนครหลวง 7 เดือนจึงได้ ตั้งพระยาแพรกผู้เป็น ราชบุตรของพระบาทธรรมมาโคก เป็นพระอินทราชา (ตามพงศาวดารไทย-พระยาแพรกเป็นบุตรของพระ

ที่มา : นิคม มูสิกคามะ, ประวัติศาสตร์ โบราณคดี – กัมพูชา (กรุงเทพฯ : ประชาชน, 2536) และ พุ่ง เสียม,ผู้แปล, ประวัติศาสตร์สังเขปของประเทศกัมพูชา (มอส์โคว : progress,1985)

ตารางที่ 2 (ต่อ)

 ช่วงเวลาที่ปรากฏในจารึก

ประวัติศาสตร์สังเขปของประเทศกัมพูชา	ลำดับกษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยาและ กรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น	ประวัติศาสตร์-โบราณคดี กัมพูชา
ศาสนาพราหมณ์ถูกแทนที่ด้วยพระพุทธรูป กษัตริย์เป็นประมุขทาง ศาสนาของรัฐ มีการสร้างเมือง กำแพง ชลประทาน ก่อสร้างวัด		บรมราชาธิราช ได้ครองเมืองสรีนครอยู่ก่อน จึงเรียก พระยาแพรก) พระบรมราชา กวาดครอบครวัเขมร
ที่เมืองอื่น ๆ ได้มีการก่อสร้างในลักษณะเดียวกัน ในสมัยนี้มีการติดต่อ การค้ากับจีนและจามปา ค.ศ.1467 (พ.ศ.2010) พระบาทพญาอดุลละราชสมบัติให้บุตร "พระนารายณ์รามธิปไตย" ค.ศ.1467-1472 (พ.ศ.2010-2015) พระนารายณ์รามธิปไตยขึ้นครองราชย์ อีก 2-3 ปีต่อมา พระบาทพญา อดุลยวงศ์ อธิบิรราชไว้ที่เขาคูนเพญ การสร้างพระวิหารเจดีย์ยังเป็น ประเพณีได้รับการสืบทอดมาแต่สมัยราชธานีเมืองพระนคร ค.ศ.1472-1473 (พ.ศ.2015-2016) พระบาทศรีราชารามธิปไตยแย่งชิงสมบัติพระบาทสุริยโทย (บุตรของ พระนารายณ์รามธิปไตย) พระบาทสุริยโทยขอให้ไทยช่วย พระบาท ศรีราชารามธิปไตยจึงแต่งตั้งพระธัมมโรรษา (พระอนุชา) ไปปราบทัพ พระบาทสุริยโทย แต่กลับไปเข้ากับไทย พระบาทศรีราชารามธิปไตย ไม่ได้จึงตกเป็นเชลย จากนั้นไทยได้ประหารพระบาทสุริยโทยในไทย ค.ศ.1474-1494 (พ.ศ.2017-2037) พระบาทธัมมโรรษา ได้ขึ้นครองราชย์อย่างไม่มีเกียรติภายใต้การ อุปถัมภ์ของไทย และยกเมืองจันทบุรี, ไคราช ให้ไทย จากนั้นพระองค์	พ.ศ.1991-2031 สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ พ.ศ.2031-2034 สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 3	พระยาแก้ว พระยาไทย รูปพระโค ส่งผลให้เป็นเมืองร้าง พระบรมไตรโลกนาถ ให้บัณฑิตเขมรเป็นข้าราชการใน ราชสำนัก พระองค์ใช้การปกครองของกัมพูชา มาปรับปรุงการปกครองของไทย

ที่มา : นิคม มูสิกะคามะ, ประวัติศาสตร์ โบราณคดี – กัมพูชา (กรุงเทพฯ : ประชาชน, 2536) และ พุ่ง เสียม,ผู้แปล, ประวัติศาสตร์สังเขปของประเทศกัมพูชา (มอส์โคว : progress,1985)

ประวัติศาสตร์สังเขปของประเทศไทย	ลำดับกษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยาและ กรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น	ประวัติศาสตร์-โบราณคดี กัมพูชา
จึงออกผนวช ค.ศ.1494-1498 (พ.ศ.2037-2041) พระบาทศรีสุคนธรหรือสุคนธบท (บุตรของพระบาทธัมโม) ขึ้นครองราชย์ แต่พระอนุชาของพระองค์ คือ พระองค์จันทร์ประกาศต่อต้าน ยกทัพไปตี พระบาทศรีสุคนธรจึงหนีไปอยู่สุทศศรีสันธร จากนั้นสามัญชนคนหนึ่ง ชื่อ นายกอน ต่อต้านที่พระองค์ไปเข้ากับไทย พระองค์จันทร์จึงลี้ภัยไปอยุธยา นายกอนได้ชื่อว่าเป็น "พระมหากษัตริย์กสิกร" พระองค์จันทร์ขอกำลังทหารไทย ใช้กลอุบายหยุดสู้รบในงานบุญปีใหม่ และถูกรับมา อภิเษกพระองค์ขึ้นเป็นกษัตริย์ ใน ค.ศ.1505-1556 (พ.ศ.2048-2099) ส่วนนายกอนยังคงมีผู้สนับสนุนอยู่ทางตะวันตก ขณะที่พระองค์จันทร์มีอำนาจอยู่ทางตะวันตก สงครามเกิดขึ้นถึง 15 ปี สุดท้ายนายกอนเสียชีวิตเมื่อครั้งที่ล้อมที่สำโรงไพร พระองค์จันทร์ประกาศอิสรภาพแล้วทำสงครามสู้กับไทยที่เมืองพระนคร ไทยแพ้ราบ จึงให้ชื่อสมรภูมิตั้งนั้นว่า "เสียมเรียบ" พระองค์จันทร์ สถาปนาราชธานีใหม่ที่ละแวก ซึ่งอยู่ทางฝั่งขวาแม่น้ำโขง สร้างวัดตรอแสงแก่งที่มีพระพุทธรูปใหญ่ 4 หน้า ตีโคราช จันทบุรี และปราจีน ฝ่ายไทยให้พระองค์เอง ไปตีที่โคราชแต่ก็พ่ายแพ้ ค.ศ.1549 (พ.ศ.2092) ยกทัพไปตีอยุธยาอีกครั้ง	พ.ศ.2034-2072 สมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 พ.ศ.2072-2076 สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 4 พ.ศ.2076-2077 พระรัชฎาธิราช พ.ศ.2077-2089 สมเด็จพระไชยราชาธิราช พ.ศ.2089-2091 พระยอดฟ้า พ.ศ.2091-2091 ขุนวรวงศาธิราช พ.ศ.2091-2111	พระจันทร์ราชา ขอกำลังทหารไทย ทำสงคราม 11 ปี จึงได้ชัยชนะไปตั้งราชธานีอยู่เมืองละแวก พ.ศ.2089 กัมพูชาว่ากรุงศรีอยุธยาเกิดจาลจลเรื่องขุนวรวงศาธิราช จึงยกทัพมากวาดครวไทยที่เมืองปราจีน

ที่มา : นิคม มุสิกคามะ, ประวัติศาสตร์ โบราณคดี – กัมพูชา (กรุงเทพฯ : ประชาชน, 2536) และ พุ่ง เสียม,ผู้แปล, ประวัติศาสตร์สังเขปของประเทศไทย (มอส์โคว : progress,1985)

ประวัติศาสตร์สังเขปของประเทศกัมพูชา	ลำดับกษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยาและ กรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น	ประวัติศาสตร์-โบราณคดี กัมพูชา
ค.ศ.1556-1567 (พ.ศ.2099-2110) พระบาทบรมราชา (บุตรของพระองค์จันทร์) ขึ้นครองราชย์ ได้โคราชและตีถึงราชธานีอยุธยา อยุธยาจึงยกกันหนีให้ ศตวรรษที่ 14 ได้ทำพรมแดนไทย-กัมพูชา โดยใช้หลักหิน	สมเด็จพระมหาจักรพรรดิ	
ค.ศ.1567-1574 (พ.ศ.2110-2117) พระสัถยาที่ 1 (บุตรของพระบาทบรมราชา) ราชากิเชกที่กรุงละแวก และตีอยุธยาอีกครั้ง	พ.ศ.2111-2112 สมเด็จพระนันทราชิราช	พ.ศ.2112 กรุงศรีอยุธยาเสียแก่พม่า
ค.ศ.1574-1595 (พ.ศ.2117-2138) ยกราชสมบัติให้พระบาทชัยเชษฐาที่ 1 ขณะนั้นอายุ 10 ปี อำนาจจึงอยู่กับพระสัถยาที่ 1 จนถึงปี 1594 (พ.ศ.2137) ตามจารึกกล่าวว่าในปี ค.ศ.1577-1579 (พ.ศ.2120-2122) ได้ซ่อมแซมปราสาทนครวัดและทำบุญอย่างมโหฬาร ทำระบบชลประทาน ผลิตพืชผล สัตว์พาหนะและปลา ข้าวสารมีราคาสูง กสิกรรมกรรมสิทธิ์ในแผ่นดิน ในเมืองต่าง ๆ เต็มไปด้วย นายช่าง พ่อค้า ขุนนาง ทหาร และทาสรับใช้	พ.ศ.2112-2133 สมเด็จพระนารายณ์มหาราช	พ.ศ.2113 พระบรมราชา ใจรจันทรราชา ตีเมืองนครราชสีมาได้เขตไทยไปมาก
ค.ศ.1583 (พ.ศ.2126) กองทัพไทยมาตีเขตพระตะบอง โพธิ์สัตว์ ล้อมราชธานีได้ ทหารกัมพูชาขับไล่ไทยได้ ช่วงเวลานั้นมีทหารต่างชาติรับจ้าง ชนชาติมลายู โปรตุเกส และสเปน นักเขียนชาวโปรตุเกสเขียนถึงนครวัด		พ.ศ.2123 นักพระสัญญา ตีกรุงศรีอยุธยาได้เขตไทย
ค.ศ.1594 (พ.ศ.2137) กองทัพไทยเข้าตีกรุงละแวก ได้ทำลายเอกสารของพระมหากษัตริย์	พ.ศ.2133-2148 สมเด็จพระนเรศวรมหาราช	พ.ศ.2124 กองทัพเรือเขมรตีเมืองเพชรบุรีแตก จับชาวเมืองเพชรบุรีเป็นเชลย
		พ.ศ.2126 เขมรกวาดต้อนผู้คนเมืองนครราชสีมา สมเด็จพระนเรศวรในขณะนั้นเป็นพระยุพราชเมืองพิษณุโลก ตีเขมรกลับไป
		พ.ศ.2128 นักพระสัญญา เจ้ากรุงกัมพูชาขอเป็นไมตรี

ที่มา : นิคม มุสิกคามะ, ประวัติศาสตร์ โบราณคดี – กัมพูชา (กรุงเทพฯ : ประชาชน, 2536) และ พุ่ง เสียม,ผู้แปล, ประวัติศาสตร์สังเขปของประเทศกัมพูชา (มอสโคว : progress,1985)

ประวัติศาสตร์สังเขปของประเทศไทย	ลำดับกษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยาและ กรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น	ประวัติศาสตร์-โบราณคดี กัมพูชา
ประวัติศาสตร์ พงศาวดาร กฎหมาย และคัมภีร์ทางศาสนาจำนวนมาก ได้ลอบขโมยพระพุทธรูปจำนวนมาก ในจำนวนนั้นมีพระแก้วพระโค (รูปโคนนทิ) รวมทั้งหนังสือ ตำราต่างๆ ไทยได้นำความรู้ของคนเขมรมาจนหมด พระสัถยาถอยร่นไปชิดพรมแดนลาว รวบรวมกำลังพล กลับเข้ามาตีไทยได้ ตั้งราชธานีที่ศรีสัชนาลัย ผู้นำกองทัพกัมพูชาได้เป็นกษัตริย์ได้ชื่อว่า "พระบาทสมเด็จพระเจ้าเอกทัศ" ค.ศ.1595-1596 (พ.ศ.2138-2139) พระองค์ถูกลอบยิงที่วังคต ค.ศ.1596-1597 (พ.ศ.2139-2140) พระบรมราชาที่ 1 (พระเจ้าพญาตนบุตรของพระสัถยาที่ 1) ขึ้นครองราชย์ พระองค์สิ้นพระชนม์ในการสู้รบในเขตตบองมูน ค.ศ.1597-1599 (พ.ศ.2140-2142) พระเจ้าพญาอนขึ้นครองราชย์ สามีขุนซื่อ นายแก้ว ก่อกบฏ ค.ศ.1603-1618 (พ.ศ.2146-2161) เชิญพระบาทสุริโยพรรณ (บุตรของพระบาทบรมราชาที่ 4) ผู้เป็นเชลยสงครามไทย กลับมาครองราชย์ แต่พระอุปโยราชต่อต้านและแพ้ไป พระบาทสุริโยพรรณได้จัดระเบียบการปกครองตามราชประเพณีไทย แต่ไม่ได้รับความนิยม	พ.ศ.2148-2153 สมเด็จพระเอกาทศรถ พ.ศ.2153-2153 พระศรีเสาวภาคย์	พ.ศ.2130 พระเจ้าหงสาวดียกทัพล้อมกรุงศรีอยุธยา พระยาละแวกให้ฟ้าทะละ ยกทัพลอบตีปราจีน เมื่อศึกหงสาวดีหย่อนกำลัง สมเด็จพระนเรศวรให้พระยาศรีไสยณรงค์กับพระยาสีหราชเดโชชัย ตีทัพเขมร พ.ศ.2136 สมเด็จพระนเรศวร ได้เมืองละแวก จับพระยาละแวก นักสัญญาประหารชีวิต นำตัวพระศรีสุพรรณมาธิราชมากรุงศรีอยุธยา กวาดต้อนผู้คนมามาก ให้พระมหามนตรีเป็นแม่ทัพใหญ่รักษากรุงกัมพูชาที่เมืองอุดงค์ พ.ศ.2146 พระสุธรรมราชาเจ้ากรุงกัมพูชาพิราลัย เกิดจลาจล สมเด็จพระนเรศวร รับสั่งให้พระไชยเชษฐาราชบุตรนักพระสัญญาไปกับกองทัพไทยปราบจลาจล

ที่มา : นิคม มุสิกคามะ, ประวัติศาสตร์ โบราณคดี – กัมพูชา (กรุงเทพฯ : ประชาชน, 2536) และ พงษ์ เสียมผู้แปล, ประวัติศาสตร์สังเขปของประเทศไทย (มอสมอ : progress,1985)

ตารางที่ 2 (ต่อ)

 ช่วงเวลาที่ปรากฏในจารึก

ประวัติศาสตร์สังเขปของประเทศไทย	ลำดับกษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยาและ กรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น	ประวัติศาสตร์-โบราณคดี กัมพูชา
ค.ศ.1618 (พ.ศ.2161) พระบาทสุริโยพรรณ สละราชสมบัติ ค.ศ.1618-1628 (พ.ศ.2161-2171) พระบาทหัยเชษฐาที่ 2 ขึ้นครองราชย์ แล้วกลับมานิยมตามธรรมเนียม กัมพูชา ตั้งราชธานีที่กรุงอุดงค์ พระองค์จัดตั้งกระทรวงยุติธรรม สร้างมหาเจดีย์ที่กรุงอุดงค์ มีพ่อค้าทั้งจีน เวียดนาม ญี่ปุ่น และบริษัท ของฮอลันดา ค.ศ.1625 (พ.ศ.2168) ชนะกองทัพเรือไทย มีการแย่งชิงสมบัติ ค.ศ.1630-1640 (พ.ศ.2173-2183) พระบาทพญานุ ขึ้นครองราชย์ ค.ศ.1640-1642 (พ.ศ.2183-2185) พระอุทัยอุปราช จะยกบุตรที่เกิดจากพระองค์ขึ้นครองราชย์ แต่พระองค์จันทน์ต่อต้านจึงฆ่าพระอุทัยแล้วขึ้นครองราชย์ในชื่อ "พระบาทรามาริบัติจันท์" ในปีค.ศ.1642-1659 (พ.ศ.2185-2202) ค.ศ.1643 (พ.ศ.2186) พระบาทรามาริบัติจันท์ เริ่มนับถือศาสนาอิสลาม เพราะพระองค์ แวดล้อมไปด้วยทหารจามและมลายู พระองค์จึงได้ชื่อ "พระบาทองค์จันอิบราฮิม" ค.ศ.1659-1672 (พ.ศ.2202-2215)	พ.ศ.2153-2171 สมเด็จพระเจ้าทรงธรรม พ.ศ.2171-2172 สมเด็จพระเชษฐาธิราช พ.ศ.2172-2172 สมเด็จพระอาทิตยวงศ์ พ.ศ.2172-2199 สมเด็จพระเจ้าปราสาททอง พ.ศ.2199-2231 สมเด็จพระนารายณ์มหาราช	พ.ศ.2165 พระไชยเชษฐา กระด้างกระเดื่องไม่ทำตามประเพณี เจ้าประเทศราช กรุงศรีอยุธยาจึงยกกองทัพทั้งทางบก และเรือไปปราบ แต่ไม่สำเร็จ พ.ศ.2175 ไทยปราบกัมพูชาได้สำเร็จสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง ให้ช่างถ่ายแบบอย่างพระนครหลวงและปราสาทของ กัมพูชามาทำพระราชวังที่กรุงศรีอยุธยา และพระราชวัง ประทับร้อน ณ ตำบลริมวัดเทพจันทร์ สำหรับเสด็จขึ้น นมัสการพระพุทธบาท พ.ศ.2203-2254

ที่มา : นิคม มูสิกคามะ, ประวัติศาสตร์ โบราณคดี – กัมพูชา (กรุงเทพฯ : ประชาชน, 2536) และ พุ่ง เสียม,ผู้แปล, ประวัติศาสตร์สังเขปของประเทศไทย (มอส์โคว : progress,1985)

ประวัติศาสตร์สังเขปของประเทศไทยกัมพูชา	ลำดับกษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยาและ กรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น	ประวัติศาสตร์-โบราณคดี กัมพูชา
พระบาทปทุมราชา (บุตรพระอุทัยอุปราช) ต่อต้านพระองค์จันท แ่ง ราชสมบัติ แล้วตั้งศาสนาพุทธเป็นศาสนาของรัฐ ค.ศ.1675 (พ.ศ.2215) พระบาทชัยเชษฐาที่ 4 ได้ครองอยู่กรุงอุดงค์ พระองค์นั้น ครองเมือง ไพนครได้รับการสนับสนุนจากเวียดนาม สุดท้ายพระองค์นั้นสิ้น พระชนม์ ค.ศ.1691 (พ.ศ.2234) พระบาทชัยเชษฐาที่ 4 รัชโภกเป็นกษัตริย์อย่างเป็นทางการ ค.ศ.1706-1710 (พ.ศ.2249-2253) พระธัมโมราชาได้ครองราชย์พร้อมกับพระองค์เอม ค.ศ.1710-1722 (พ.ศ.2253-2265) พระองค์เอม ได้รับการสนับสนุนจากเวียดนาม ล้อมราชธานี พระธัมโมราชาหนีไปเสียมเรียบ ค.ศ.1722-1738 (พ.ศ.2265-2281) พระองค์เอม ให้พระบาทสัถยาที่ 2 ขึ้นครองราชย์จากการสนับสนุน ของเวียดนาม ค.ศ.1738-1747 (พ.ศ.2281-2290) พระธัมโมราชาขึ้นครองราชย์อีกครั้ง ค.ศ.1749-1755 (พ.ศ.2292-2298)	พ.ศ.2231-2246 สมเด็จพระเพทราชา พ.ศ.2246-2251 สมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ 8 (พระเจ้าเสือ) พ.ศ.2251-2275 สมเด็จพระเจ้าท้ายสระ พ.ศ.2275-2301 สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ	นักปทุม พระอนุชาขององค์จันทให้พระยาญวนมาเอา เมืองกัมพูชา องค์จันทร์หนีกรรม ญวนตั้งขุนนางมา ครอง นักปทุมไม่พอใจ ซ่องสุมคนอยู่ที่ประกายเพชร (บันทายเพชร) พ.ศ.2254 นักพระแก้วฟ้าคบหาญวนมาเป็นกำลัง เจ้าพระยาจักรี ไปตีแตก ให้นักพระแก้วฟ้าถวายเป็นดอกไม้เงินดอกไม้ทอง พ.ศ.2295 นักพระแก้วฟ้าทิวคต เกิดชิงอำนาจขึ้น นักองค์เอน ญวนมารบ พระยาสุทนต์ไปปราบประมาณปีเศษ นักองค์ อิงถึงพิราลัย สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ โปรดให้พระ รามาริบัติที่ลี้ภัยอยู่กรุงศรีอยุธยากลับไปครองเมือง สืบ ต่อจนเสียกรุง พ.ศ.2310

ที่มา : นิคม มูลิกะคามะ, ประวัติศาสตร์ โบราณคดี – กัมพูชา (กรุงเทพฯ : ประชาชน, 2536) และ พุ่ง เสียม,ผู้แปล, ประวัติศาสตร์สังเขปของประเทศไทยกัมพูชา (มอส์โคว : progress,1985)

ประวัติศาสตร์สังเขปของประเทศกัมพูชา	ลำดับกษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยาและ กรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น	ประวัติศาสตร์-โบราณคดี กัมพูชา
พระบาทชัยเชษฐาที่ 5 แห่งราชสมบัติและต่อต้านเวียดนาม ค.ศ.1755-1757 (พ.ศ.2298-2300) พระองค์ทรงขึ้นครองราชย์ ค.ศ.1758-1775 (พ.ศ.2301-2318) พระบาทอุทัยที่ 2 (อุปราช) ขึ้นครองราชย์ มีความสัมพันธ์กับทั้งไทย และเวียดนาม มีระเบียบการปกครองประเทศอย่างชัดเจน ค.ศ.1775-1779 (พ.ศ.2318-2322) พระบาททองคันทน์ที่ 2 ได้ประหารพระบาทอุทัยที่ 2 และบุตร ค.ศ.1779-1796 (พ.ศ.2322-2339) พระองค์เองขึ้นครองราชย์ ค.ศ.1795 (พ.ศ.2338) ไทยครอบครองโคราช ศรีสะเกษ พระตะบอง นครวัด และมณฑลบุรี โดยสมเด็จพระเจ้าฟ้าแบน ค.ศ.1796-1806 (พ.ศ.2339-2349) มหามนตรีปัก ครองประเทศกัมพูชา โดยไม่ให้ไทยแทรกแซง กองทัพ กัมพูชาเข้าร่วมกับไทยสู้ศึกพม่า เสด็จพม่าถูกส่งมาอยู่ป้อมไพลินเพื่อ ขุดนาเพชร ค.ศ.1806-1834 (พ.ศ.2349-2377) พระบาททองคันทน์ที่ 2 ขึ้นครองโดยได้รับแต่งตั้งจากบางกอก แต่งตั้งกับหญิงในราชวงศ์เวียดนาม และส่งทูตไปเวียดนาม	 พ.ศ.2301-2310 สมเด็จพระที่นั่งสุริยาศน์อมรินทร์ พ.ศ.2311-2325 สมเด็จพระเจ้าตากสิน พ.ศ.2325-2352 พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช	 พ.ศ.2337 นักร้องเองอายุได้ 22 พรรษา ได้บวชที่วัดสระเกษ เมื่อ ลาสิกขาแล้วให้เป็นเจ้ากรุงกัมพูชา นาม "สมเด็จพระ นารายณ์รามาริบัติศรีสุริยพรณ" พาอาหลานและ ครอบครัวกลับกัมพูชา พ.ศ.2350 รัชกาลที่ 1 แต่งตั้งนักร้องจันทร์ เป็นสมเด็จพระอุทัยราชา ธิดารามาริบัติ เป็นเจ้ากรุงกัมพูชา พ.ศ.2353 แม้จะเติบโตในไทย แต่สมเด็จพระอุทัยราชา ไม่พอใจไทย ในหลายสาเหตุ พระองค์จึงเข้าหาญวน ส่วนเจ้านายเขมรอื่น ๆ ที่ภักดีไทยหนีมาอยู่เมืองโพธิสัตว์

ที่มา : นิคม มุสิกคามะ, ประวัติศาสตร์ โบราณคดี – กัมพูชา (กรุงเทพฯ : ประชาชน, 2536) และ พุ่ง เสียม,ผู้แปล, ประวัติศาสตร์สังเขปของประเทศกัมพูชา (มอส์โคว : progress,1985)

ประวัติศาสตร์สังเขปของประเทศไทย	ลำดับกษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยาและ กรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น	ประวัติศาสตร์-โบราณคดี กัมพูชา
ค.ศ.1810 (พ.ศ.2353) พระองค์ด้วงและพระองค์เอม เข้าร่วมพิธีศพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช (รัชกาลที่ 1) พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย (รัชกาลที่ 2) จึงแต่งตั้งพระองค์ด้วงเป็นอุปราช พระองค์เอม เป็นอุปราช กลับมาครองกัมพูชาทางภาคตะวันตก พร้อมกับส่งกองทัพมาตีกัมพูชา ค.ศ.1818 (พ.ศ.2361) กัมพูชายกทัพมาตีให้เวียดนาม ไทยยกทัพมาตีแต่ก็แพ้กลับไป ค.ศ.1833-1841 (พ.ศ.2376-2384) เวียดนามสนับสนุนกษัตริย์กัมพูชา ชื่อ พระองค์มี ค.ศ.1841-1860 (พ.ศ.2384-2403) พระบาทองค์ด้วงขึ้นครองราชย์ พระองค์มีพระราชกรณียกิจที่สำคัญ คือ ห้ามไม่ให้เปลี่ยนสถานภาพจากเกษตรกรรมเป็นทาส และลดภาษีข้าว และด้วยความต้องการข้าวของตลาดภายนอกมีมากขึ้น ทำให้เศรษฐกิจดีขึ้น สร้างถนนจากอุดงค์ไปกำปอด สนับสนุนกิจการสงฆ์ และพุทธศาสนา ในช่วงนี้ไทยยังได้ครองดินแดนส่วนหนึ่งทางเหนือและตะวันตกของกัมพูชา ช่วงเวลาหลังจากนี้กัมพูชาไม่มีนโยบายยุโรปนิยม และตกอยู่ภายใต้	พ.ศ.2352-2367 พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย พ.ศ.2367-2394 พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ.2394-2411 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว	พ.ศ.2354 เจ้าพระยามรราช ยกทัพไปไกลเกลี้ย แต่สมเด็จพระอุทัยยังคงเข้ากับฝ่ายญวน จึงแต่งตั้งนักงศ์อิมเป็นพระมหาอุปราชกับนักงศ์ด้วงผู้น้องมาอยู่กับไทย พ.ศ.2376 รัชกาลที่ 3 ให้ตีเขมรคืน ตีญวน แต่ไทยแพ้ ญวนยึดพนมเปญ ตั้งนักงศ์มี ธิดาสมเด็จพระอุทัยราชา เป็นเจ้าเมืองพนมเปญ ส่วนไทยยกเจ้าองค์อิมปกครองเมืองพระตะบอง พ.ศ.2390 รัชกาลที่ 3 ตั้งนักพระองค์ด้วง เป็นเจ้าเมืองกัมพูชา ในนาม "สมเด็จพระนริศรัชมหาอิศราธิบดี" ตั้งราชธานีที่เมืองอุดงค์มีชัย พ.ศ.2403

ที่มา : นิคม มูสิกคามะ, ประวัติศาสตร์ โบราณคดี – กัมพูชา (กรุงเทพฯ : ประชาชน, 2536) และ พุ่ง เสียม,ผู้แปล, ประวัติศาสตร์สังเขปของประเทศไทย (มอสมไคว : progress,1985)

ตารางที่ 2 (ต่อ)

ช่วงเวลาปรากฏในจารึก

ประวัติศาสตร์สังเขปของประเทศกัมพูชา	ลำดับกษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยาและ กรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น	ประวัติศาสตร์-โบราณคดี กัมพูชา
การครอบครองของฝรั่งเศส		สมเด็จพระนริศร์ฯ ถึงแก่อสัญกรรม เกิดจลาจล กองทัพ ไทยเข้าไปปราบจลาจลเป็นครั้งสุดท้าย ลาว กัมพูชา อยู่ ใต้การปกครองของไทยจนถึง พ.ศ.2431 แล้วเสียดินแดน ให้ฝรั่งเศส ทำแผนที่แนวเขตแดนไทย-กัมพูชา

ที่มา : นิคม มูสิกคามะ, ประวัติศาสตร์ โบราณคดี – กัมพูชา (กรุงเทพฯ : ประชาชน, 2536) และ พุ่ง เสียม,ผู้แปล, ประวัติศาสตร์สังเขปของประเทศกัมพูชา (มอสโคว : progress,1985)

ประวัติผู้วิจัย

ชื่อ - นามสกุล	ชนิษฐา อลังกรณ์
วัน เดือน ปีเกิด	26 มิถุนายน 2524
ภูมิลำเนา	1/44 หมู่ 4 ตำบลลำพญา อำเภอเมือง จังหวัดนครปฐม 73000

ประวัติการศึกษา

พ.ศ.2535	สำเร็จการศึกษาระดับประถมศึกษา จากโรงเรียนอนุบาลสุธีธร จังหวัดนครปฐม
พ.ศ.2542	สำเร็จการศึกษาระดับมัธยมศึกษา จากโรงเรียนสาธิตมหาวิทยาลัยศิลปากร จังหวัดนครปฐม
พ.ศ.2546	สำเร็จการศึกษาระดับปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต วิชาเอกมานุษยวิทยา วิชาโทโบราณคดี จากมหาวิทยาลัยศิลปากร กรุงเทพมหานคร
พ.ศ.2547	ศึกษาต่อระดับปริญญาโท สาขาวิชาเคมีศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

ประวัติการทำงาน

พ.ศ.2546	เก็บข้อมูลโครงการสินค้าภูมิปัญญาท้องถิ่น จังหวัดเพชรบุรี
พ.ศ.2550	เจ้าหน้าที่ผู้ให้บริการข้อมูล กลุ่มทะเบียนโบราณสถานและสารสนเทศ สำนักโบราณคดี กรมศิลปากร